

מעולם הישיבות לעולם המעשה

אתגרים חברתיים ופוטנציאל תעסוקתי בקרב תלמידי ישיבות חרדים

אסף מלחי

ספטמבר 2023

תוכן העניינים

3.....	תקציר	
10.....	1. מטרות ושאלות המחקר	
11.....	1.2 מתודולוגיה	
14.....	2. רקע היסטורי ומבוא כללי	
15.....	2.1 מקורות היסטוריים ומאפיינים ייחודיים של עולם הישיבות	
18.....	2.2 הקהילה והישיבה	
19.....	2.3 שיטות וסדרי לימוד בישיבות	
21.....	2.4 המבנה הפנימי של עולם הישיבות הגדולות והיקפן	
23.....	2.5 מגמות שינוי, אתגרים וחסמים של תלמידי ישיבות גדולות	
25.....	2.6 הבחנות בין סוגי ישיבות גדולות	
29.....	3. ממצאים	
29.....	3.1 הלימודים בישיבה: שביעות רצון ואתגרים לימודיים	
32.....	3.2 עבודה ולימודי קודש	
36.....	3.3 מוטיבציות ללימודי מקצוע ולימודים אקדמאיים	
41.....	3.4 מקצועות מבוקשים ותחומי עניין	
45.....	3.5 שליטה במיומנויות יסוד	
46.....	3.6 גיל הפטור משירות צבאי ושוק העבודה	
49.....	3.7 כלי סיוע נדרשים ותמונת עתיד רצויה	
52.....	4. סיכום ומסקנות	
54.....	5. המלצות ליישום: פתרונות וכלים לקידום תלמידי ישיבות גבוהות	
60.....	מקורות	
63.....	נספח: שאלון לצעירים חרדים	

תקציר

רישומי האגף הבכיר למוסדות תורניים במשרד החינוך מלמדים כי בשנת הלימודים תשפ"ב (2021/22) למדו קרוב לחמישים אלף (47,749) תלמידים בישיבות גדולות חרדיות, ב-433 מוסדות שונים ומגוונים. ישיבות אלו נועדו לתלמידים בגיל 17-23 ובהן מתקיימים סדרי לימוד תורניים אינטנסיביים. למרות הניסיון להתאים את עולם הישיבות לכל סוגי התלמידים כמקום שווה לכל נפש, רבים מתקשים למצוא את מקומם בעולם זה באופן מלא ושלם, שכן הישיבות מציעות נתיב לימודי אחיד ותובעני ללא אלטרנטיבות, שלא כולם מסוגלים להתמודד אתו. רמת הלימודים בישיבה מהווה גם מדד בוחן למידת הרצינות והאיכות של תלמידיה טרם שידוכיהם, כך שבעוד המצטיינים מבין תלמידי הישיבות זוכים לסיפוק בלימודי הקודש ולהישגים חומריים בדמות משרות תורניות נחשקות, שידוך מובטח, או סיוע נכבד ברכישת דירה על ידי הורי הכלה, אלו שאינם מסוגלים או אינם מעוניינים להקדיש את כל זמנם, מרצם ועתידם לעולמה של תורה, מתקשים מאוד בלימודיהם. אך למרות זאת נאלצים להישאר בישיבות כיוון שאין להם אופציה לנתיב הגשמה חלופי הלגיטימי בעיני הקהילה בשל הנורמות המחייבות כל נער ובחור בלימוד תורני מלא ומשמעותי.

מחקר זה נועד לבחון את שביעות הרצון והאתגרים החברתיים והאישיים של צעירים חרדים הלומדים בישיבות גדולות ואת יחסם לחלופות אפשריות ללימודים בישיבה, דוגמת לימודי מקצוע ויציאה לעבודה. המחקר נשען על מערך מחקר משולב שכלל: (א) סקר כמותי שהקיף כ-530 תלמידי ישיבות בני 17-23 ממגוון זרמים וקהילות (ב) נדבך איכותני שכלל ראיונות עומק עם 15 מחנכים ורבנים חרדים, וכן שתי קבוצות מיקוד בהן השתתפו 16 תלמידי ישיבות מרקע ליטאי וספרדי כאחד. במחקר הבחנו בשתי תתי-אוכלוסיות של תלמידי ישיבות: **תת הקבוצה הראשונה**, בה לומדים מרבית התלמידים בישיבות רגילות של הזרם החרדי המרכזי בהן ישנה הקפדה רבה על סדרי הלימוד, סגנון לבוש ואורח חיים תורני מוקפד ('ישיבות רגילות'). **תת הקבוצה השנייה**, בה לומדים כ-8,320 תלמידים (כ-19% מכלל תלמידי הישיבות) בכ-130 ישיבות "רכות". ישיבות אלו נועדו לצעירים המתקשים ללמוד לאורך כל היום לימודי הקודש, הלחץ הלימודי בהן מופחת ויש גם שיעורי עזר ופעילויות חברתיות שאינן מקובלות בעולם הישיבות ('ישיבות רכות'). בהתאם לכך גם גובשה החלוקה של המשיבים לסקר הכמותי שהתמקד בשתי אוכלוסיות/קבוצות אלו.

אלו הם עיקרי הממצאים:

- ✓ **שביעות רצון מהלימודים בישיבה**: כשליש בלבד (36%) מהלומדים בישיבות רכות מרוצים מאוד מהישיבה בה הם לומדים בהשוואה ל-58% מהלומדים בישיבה רגילה. בסך הכל, כמחצית מכלל הלומדים בישיבות גדולות מרוצים מאוד ממסגרת לימודיהם.
- ✓ **קשיים ואתגרים**: למעלה ממחצית (55%) מהלומדים בישיבות הרכות דיווחו על קשיים בלימודים התורניים בהשוואה לחמישית בלבד (21%) מהלומדים בישיבה רגילה. בסך הכל, כרבע (27%) מכלל הלומדים בישיבות גדולות מדווחים על קשיים בלימודים. האתגרים עמם מתמודדים תלמידי הישיבות הרגילות, וביתר שאת הלומדים בישיבות רכות, קשורים לעומס בלימודים, קשיי משמעת, קשיים רוחניים, חד-גוניות בחומרי הלימוד, יחס הר"מים (רב מחנך) כלפיהם ועוד. בנוסף לכך, העלה המחקר האיכותני כי חלק מתלמידי הישיבות

חשים קושי להתמסר ללימודי הגמרא לעומת רצונם להתפתח בנתיבי לימוד אחרים שאינם תורניים.

✓ **עבודה בשכר במהלך הלימודים בישיבה:** כחמישית (21%) מהלומדים בישיבות הרגילות דיווחו על כך שהם עובדים בעבודות שונות במקביל ללימודיהם בישיבה. מרביתם עובדים בעבודות מזדמנות, חלקיות ולא-מקצועיות. בקרב הלומדים בישיבות רכות, רוב גדול של התלמידים (75%) עובדים במקביל ללימודיהם בישיבה. קרוב למחציתם (43%) דיווחו כי הם עובדים בעבודות מזדמנות וחלקיות ושליש דיווחו כי הם עובדים באופן קבוע. בסך הכל כרבע (24%) מכלל תלמידי הישיבות שענו על הסקר עובדים לעיתים רחוקות ועוד כעשירית (9%) עובדים לעיתים קרובות או באופן קבוע. חשוב עם זאת להדגיש כי מדובר בדרך כלל בעבודות לא-מקצועיות שאינן דורשות ניסיון תעסוקתי או תעודה פורמלית, והן גם אינן מקנות (בדרך כלל) מיומנויות וניסיון תעסוקתיים איכותיים העשויים לסייע לצעירים אלו בהמשך דרכם, זאת מאחר והרבנים וראשי הישיבות הרגילות מתנגדים לעיסוקים נוספים העלולים להסיט את התלמידים מהלימוד התורני..

✓ **מוטיבציות לעבודה ולימודי חול:** רוב (72%) הלומדים בישיבות רכות ו-52% מהלומדים בישיבות רגילות מעריכים כי מרבית חבריהם לא יתמידו שנים רבות לאחר נישואיהם בלימודים במסגרת תורנית. מתנכים ותלמידים חרדים בישיבות שרואיינו במסגרת המחקר מעריכים כי הרוב לא יצליחו להתמיד יותר משנים ספורות בלימודים בכולל (ישיבה לגברים נשואים) וישתלבו בצורה כזו או אחרת בשוק התעסוקה שנים ספורות לאחר נישואיהם. הערכה זו מתווספת לממצא אחר שהראה כי רוב תלמידי הישיבות (84%) מעוניינים בידע על שוק העבודה, על מסלולי לימוד והכשרה ועל משרות מבוקשות במשק.

✓ **מקצועות עיסוק מבוקשים:** לנוכח עיסוקם המתמיד של תלמידי ישיבות בלימודים תורניים והימנעותם מכל סוג אחר של עיסוקים, למרבית תלמידי הישיבות אין אוריינטציה תעסוקתית, ידע והבנה אודות יכולותיהם, כישוריהם והמיומנויות איתן הם יכולים להצליח ולהתקדם בשוק העבודה. כפי שצוין, גם אלו שכבר עובדים במהלך לימודיהם בישיבה, מועסקים בדרך כלל במשרות לא-איכותיות שאינן מקנות את הכישורים הנדרשים בשוק העבודה. בשל כך ולנוכח יוקרתם הקהילתית והנורמטיבית של מקצועות פנים-חרדיים כגון מקצועות קודש ומשרות בתחום החינוך, יש ביקוש גבוה בקרב כלל תלמידי הישיבות למקצועות אלו. למעלה ממחציתם דיווחו כי היו מעוניינים לעסוק בהם בעתיד. גם למשרות בתחום הניהול והמחשוב יש ביקוש גבוה בקרב תלמידי ישיבות רגילות, כנראה בשל ההכרה בכך שאלו משרות המניבות שכר ותנאי העסקה טובים. עם זאת, כיוון שמשרות אלה דורשות בדרך כלל ניסיון תעסוקתי עשיר ותעודות הכשרה פורמאליות ממסגרות לימוד אקדמאיות, תעודות שאין בידם של תלמידי הישיבות הרגילות, לא ברור כמה מהם אכן יצליחו לממש שאיפה זו.

✓ **גיל הפטור משירות צבאי ושוק העבודה:** סוגיית גיל הפטור משירות צבאי לתלמידי ישיבה החוסים תחת הסדר "תורתו אומנותו" קשורה קשר הדוק לשוק העבודה ויש לה השלכות פוליטיות, משפטיות, חברתיות וכלכליות רחבות. ככל שגיל הפטור משירות צבאי גבוה יותר, כך הסיכוי להשתלב בעבודה הולך ופוחת, בשל מחויבויות משפחתיות (נישואים והורות) והקושי הגובר להשלים ידע כללי ותעסוקתי הכרחי בגיל מבוגר. לכן הורדת גיל הפטור משירות צבאי עשויה לעודד צעירים חרדים להשתלב בעבודה בגיל מוקדם ולהשלים

את החוסרים שיש להם בלימודי הליבה ובמיומנויות יסוד רכות. המחקר מראה כי כשני שלישי (67%) מהלומדים בישיבות רגילות מעריכים כי הורדת גיל הפטור משירות צבאי תקדים את כניסתם לשוק העבודה, זאת בהשוואה ל-87% מהלומדים בישיבות רכות. נדמה אפוא כי הקשר לצבא ולגיל הפטור הגבוה מהווים חסם מהותי להשתלבות מוקדמת בשוק העבודה המחייב טיפול מערכתי וחקיקה הולמת.

מסקנות המחקר מעידות כי קיימים ניצנים של שינוי ותמורה באופן שבו צעירים חרדים מתייחסים לעתידם ומתכוננים אליו. על אף העובדה שמרבית תלמידי הישיבות מרוצים מהלימודים שלהם בישיבה, כחמישית מהם יהיו זקוקים בעתיד לליווי והכוונה תעסוקתית, השלמת לימודי יסוד וכלים נוספים האמורים לסייע להם בעתיד להשתלב בעבודה איכותית התואמת את יכולותיהם וכישוריהם. המעבר מעולם הישיבות לעולם המעשה איננו מעבר פשוט וטבעי עבור בחורי ישיבה. החינוך החרדי דוגל בהתמדה בלימודים תורניים לאורך כל החיים. גם כאשר תלמידי הישיבות שוקלים או נאלצים לצאת לעבודה הם עושים זאת באופן הדרגתי וזהיר כדי לא לאבד את הסטטוס החברתי כבני ישיבה. המפגש הממשי והמידי עם צורכי החיים המעשיים מתרחש בעיקר לאחר החתונה. בשלב זה המציאות טופחת על פניהם של צעירים חרדים שהורגלו לכך שהמשפחה, הישיבה והקהילה דואגות לרוב מחסורם, אך עם הקמת המשפחה והנישואים עולים ביתר שאת צרכים תכליתיים של עולם החול, וביניהם שאלת מקור הפרנסה. אם בעבר ניתן היה למצוא משרה תורנית המעניקה תגמול חומרי וסמלי כאחד לעוסקים בה, הרי שכיום לאור גדילתה המהירה של הקהילה החרדית, אין די משרות בתחומי עיסוק אלו. לכן בחורי ישיבות נאלצים למצוא עבודה במשרות שאינן תורניות מחוץ לקהילה.

מהמחקר עולה כי רבים מהצעירים החרדים מבינים כבר בשלב הלימודים בישיבה גבוהה כי כדי להתפרנס בכבוד בעתיד, עליהם להכין את עצמם לכך מוקדם ככל האפשר. מהם הכלים להם זקוקים תלמידי ישיבות כדי להעצים את עצמם בבואם להכין את עצמם לשלב הבא בחייהם? כיצד ניתן לשלב בין לימודי קודש בישיבה ותוך כדי כך להכין את הלומדים בהן לשוק העבודה מוקדם ככל הניתן? האם ניתן לקיים מעבר הדרגתי בין הישיבה לשוק העבודה מבלי לאבד את השייכות והזהות לקהילה של צעירים אלו?

נצביע כעת על מספר כיווני פעולה וכלים העשויים לסייע לאוכלוסייה זו להתמודד עם אתגרי הפרנסה, מבלי לאבד את השתייכותם והזדהותם עם הקהילה החרדית.

המלצות ליישום

ההמלצות הבאות מהוות כר פעולה ראשוני העשוי לסייע לתלמידי ישיבות גבוהות להתגבר על קשיים בתוך עולם הישיבות ומחוצה לו. מערך ההמלצות מחולק לשתי קטגוריות מרכזיות: (א) המלצות לחברי הכנסת המחייבות **אסדרה וחקיקה** ראשית להסרת חסמים תעסוקתיים, באופן שיאפשר שלא יאלץ אותם לעסוק למשל בעבודות לא מדווחות שאופיינו במחקר; (ב) **המלצות לממשלה** שלצורך מימושן יש לגבש תכניות וכלי סיוע שונים כדי לבצע קפיצת מדרגה באמצעים הקיימים המיועדים לצעירים חרדים ולהכנתם המיטבית לשוק העבודה ולמסגרות הכשרה שונות. כיוון שחלק מההמלצות נועדו ליישום בתוך הישיבות עצמן, יידרש שיתוף פעולה מצדם של ראשי ישיבות ומחנכים חרדים על מנת שניתן יהיה לסייע לתלמידי ישיבות לממש את יכולותיהם.

1. **אסדרה וחקיקה: הורדת גיל הפטור משירות צבאי והגיוס לצה"ל**

כפי שממצאי מחקר זה מלמדים, הורדת גיל הפטור משירות צבאי עשויה לספק מענה חוקי ורוחבי לצעירים חרדים רבים בגיל הישיבה הגדולה, בפרט למי שלא רואה את עתידו בעולם הישיבות. מהלך זה יאפשר להם יציאה מוקדמת ללימודי חול והשלמת לימודי יסוד, לימודי מקצוע ותעסוקה איכותית ומכובדת, מבלי לעבור על החוק. עם זאת, ללא הכנה שיטתית לשוק העבודה ובהיעדר תמריצים נוספים ייתכן ומהלך זה לא יוביל להשתלבותם של גברים חרדים צעירים הלומדים בישיבות גדולות בשוק העבודה. לכן מוצעת תכנית הסיוע הבאה.

1.1. **שילוב בוגרי ישיבות בשירות צבאי ומודל תקצוב דיפרנציאלי לישיבות**

יש לקדם הסדרים שיתמרו כלכלית ישיבות בהן מתקיימת הכנה לגיוס או שבוגריהן מתגייסים לצבא (במסגרת ישיבות הסדר חרדיות למשל) במקביל להפחתה משמעותית בתקציב הישיבות שאינן מעודדות גיוס לצה"ל. הסדרים אלו יסייעו לצעירים חרדים בישיבות הרכות וישיבות אחרות שאינם מרוצים או מתקשים בלימודיהם התורניים, לממש בצבא יכולות וכישורים שאינם באים לידי ביטוי בעולם ישיבות מאתגר ותובעני, במקביל למילוי צרכי כוח האדם בצה"ל הזקוק כיום, יותר מבעבר, ללוחמים ביחידות השדה. סוגיית המוטיבציות לגיוס לצה"ל בקרב תלמידי הישיבות השונות לא נבחנה אמנם במחקר זה, אך ניתן לראות בחלק מהלומדים בישיבות הרכות אוכלוסייה בעלת פוטנציאל לשירות צבאי לאור העובדה שבמחקרים קודמים התברר כי מרבית מהמשרתים החרדים במערך הקרבי בצבא מגיעים מאזורי השוליים של עולם הישיבות (מלחי, 2017; מלחי, 2021).

1.2. **תכנית הכוון תעסוקתית ממשלתית לבעלי פטור משירות צבאי:**

בהינתן תרחיש להורדת גיל הפטור באמצעות חקיקה (ראשית) הכרחי לגבש **חבילת סיוע ותוכנית ייעודית**, שיטתית וסדורה לחרדים ששוחררו משירות צבאי המעוניינים לרכוש ידע וכלים להשתלבות תעסוקתית. חבילה זו תכלול מידע על שוק העבודה ואפשרויות תעסוקה; הכנת קורות חיים והכנה לראיונות עבודה; מידע על מסלולי לימוד והכשרה; ימי חשיפה לתחומי עיסוק ומקצועות ספציפיים; הכנה ללימודים גבוהים (לימודי הנדסאות) ואקדמאיים; סדנאות לכלכלת בית והתנהלות פיננסית ועוד. מתן כלים וידע אלו יינתנו בשלב הראשון במסגרת **מרכזי ההכוון התעסוקתיים** לחרדים של זרוע העבודה במשרד העבודה בהתאם למסגרת החקיקה הראשית בנושא ובעזרת תקינה ממשלתית המסדירה העברת מידע (תוך שמירה על חסיון הפרט) על תלמידים בישיבות גדולות שהגיעו לגיל הפטור שייקבע, מהצבא ומשרד החינוך לזרוע העבודה אשר תפנה באופן אקטיבי לקהלי יעד אלו. מרכזי ההכוון יהוו תחנת מידע והכוונה ראשונית למסגרות לימודים רלוונטיות לאחר ביצוע אבחון ראשוני לפונים.

1.3. **גמישות בלימודי חול ומתן שוברים לפרט:**

במסגרת הצעת החוק 'תיקון 26 לחוק שירות הביטחון לשילוב בני ישיבות בשירות' (ינואר 2022) הוצע כי למען תכלית שילובם של תלמידי ישיבות גדולות (בגיל 18-22) בעבודה, יוכלו צעירים אלו לעבור הכשרה תעסוקתית ייעודית בהיקף של עד 15 שעות שיופחתו מסך השעות הלימוד התורני. הכשרה שיכולה לכלול השלמת 12 שנות לימוד או סיום תעודת בגרות; מכינה קדם-אקדמית; הכשרה מקצועית; הכוונה תעסוקתית ואף לימודים לתואר ראשון. יודגש כי לפי החוק, מימוש

החלופה מותנה באישור ראש הישיבה. אנו מציעים הסדר דומה אך כזה שיקל על התנהלותם העצמאית והגמישה של תלמידי ישיבות גדולות כדי להכין את עצמם כראוי לשוק העבודה.

מוצע להלן להגדיל את היקף השעות המיועדות לשם כך ל-20 שעות שבועיות מסך שעות הלימוד התורניות בישיבות ולספק לתלמידי ישיבות המעוניינים בכך שוברי לימוד אישיים בהיקפי לימוד וברמות שכר לימוד שונות בהתאם לתחום או מסלול הלימוד הנבחר. חובת דיווח תקופתית על לימודי החול של תלמידי הישיבות תוטל על מוסדות מוכרים תחת הפיקוח של המועצה להשכלה גבוהה ומה"ט, ולא על ראש הישיבה, שדיווחו יישאר בתוקף רק על היקף שעות הלימוד התורניות בישיבה. כך תוסר הלכה למעשה חובת האישור של ראש הישיבה ללימודי חול עבור תלמידי ישיבות המעוניינים בכך. אסדרה מסוג זה תאפשר באופן חוקי ורשמי מצב ביניים הדרגתי, מצב רצוי מבחינתם של תלמידי ישיבות רבים, שכפי שראינו כחמישית עד כרבע מהם כבר עובדים באופן לא-רשמי במשרות מזדמנות וחלקיות במקביל ללימודיהם בישיבה.

1.4. שילוב לימודי חול בתוך ישיבות קיימות

במחקרנו למדנו כי ישנם מעט ראשי ישיבות ומשגיחים בישיבות המעוניינים לאפשר לתלמידיהם השלמה לבגרויות בשעות הערב, וישיבות בהן מעוניינים ללמד אנגלית בסיסית ובסיס מתמטי, וישנן כאלו המעוניינות לשלוח את תלמידיהן באופן פרטני ללימודים מחוץ לישיבה כדי לשמר את האתוס הישיבתי על טהרת הלימוד התורני. לכן יש לבחון הסרת חסמי רגולציה והגדרות פורמליות שיאפשרו לראשי ישיבות החפצים בכך ללמד לימודי חול, גם אם הישיבות אינן מוגדרות כישיבות תיכוניות או על-תיכוניות זאת בנוסף כאמור להסדרים עליהם המלצנו בסעיפים הקודמים. המלצה זו נוגעת בעיקר לישיבות הרכות.

2. תכניות ממשלתיות: קביעת יעדים פדגוגיים בישיבות

חלק ניכר מחוסר הסיפוק והמוטיבציה המאפיין תלמידי ישיבות רבים, נעוץ בעובדה שבמרבית הישיבות לא נקבעים יעדים לימודיים מפורטים, לא ניתנים משוב והערכה רשמיים, וחלק מהתלמידים אינם שבעי רצון מלימודיהם ואינם מוצאים אתגר בלימודיהם. כפי שנזכרנו לדעת, חלק לא מבוטל מהם גם נתקל בקשיים לימודיים ואחרים. לכן קביעת יעדים לימודיים ברורים על ידי ראשי ישיבות וגורמים פדגוגיים מקצועיים מתוך ומחוץ לקהילה החרדית, בד בבד עם הכנסה מדודה של מבחנים ואמצעי מדידה והערכה שישוקפו לתלמידים, וכן הגדלת מערך התמיכה הלימודית והליווי החינוכי לתלמידים, תאפשר גם לתלמידים בעלי יכולות וכישורים בינוניים למצוא עניין מוגבר בלימודיהם ולרכוש כישורי למידה מתקדמים. המלצה זו נועדה ליישום בתוך עולם הישיבות והיא מחייבת שיתוף פעולה מצדם של רבנים וראשי ישיבות חרדים.

2.1. שיפור וחיזוק כוח האדם ומערכים חינוכיים וטיפוליים בישיבות

כדי לעודד תהליכים להתמקצעות פדגוגית וטיפולית בישיבות, יש לבחון אפשרות למימון ותקצוב ממשלתי נוסף, מפקח ומבוקר על ידי משרד הרווחה וגופי סמך שלו, להשמת כוח אדם טיפולי חרדי במסגרות ישיבתיות שבהן למעלה משליש מהתלמידים מתקשים בלימודיהם. מסלולי תמיכה רגשיים וטיפוליים שיינתנו בכלל המוסדות בהם יש שיעור מסוים של תלמידים בעלי קשיים לימודיים ואישיים שונים, עשוי לצמצם את התיוג השלילי הקיים שיש לישיבות גדולות רכות. הכשרת כוח אדם טיפולי שיתן מענה ייחודי וממוקד לבני הישיבות, כמו גם הכנסת אנשי צוות

נוספים כמו יועצים חינוכיים, רכזי שיכבה ודמויות חינוכיות נוספות, תאפשר לתת מענה לכלל התלמידים.

2.2. סבסוד והטמעת פלטפורמות ללימודים מקוונים

יש להעצים ולחזק מסלולי למידה מקוונים לחרדים, שהינם פרי של יוזמה פרטית וניתנים ברובם ללא תשלום, באמצעות תקציבים ממשלתיים, ולאפשר את הנגשתם המרבית לתלמידי ישיבות המעוניינים לרכוש ידע בסיסי ולהשתלב במסלולי לימוד שונים. רתימת משאבים ותקציבים ממשלתיים לשם כך עבור פיתוח, והפצה של קורסים ומסלולי לימוד נוספים וסבסוד מתרגלים ומלווים בעלי הכשרה וניסיון בהוראה מקוונת, תסייע לשפר ולחזק מסלולי לימוד מקוונים אלו ונוספים ולהביאם לכדי מיצוי מול אוכלוסיות היעד של תלמידי הישיבות הזקוקים להשלמת ידע בסיסי שלא נלמד במסגרת הישיבה.

2.3. לימודי חוץ וגמישות בשעות הלימוד

בהמשך לכך וכמסלול מקביל, מרבית המוסדות המאפשרים ללמוד להשלמת לימודי יסוד ולימודי מקצוע, מקיימים את לימודיהם בשעות הבוקר או אחר הצהריים, שעות בהן תלמידי הישיבות שוקדים על תלמודם. הקמת או התאמת מסגרות שיאפשרו לימודים בשעות הערב, בהם בני הישיבות יכולים יותר להיעדר מהישיבה וללמוד לימודי חוץ, עשויה להביא למספר לומדים גדול בהרבה. בנוסף, פלטפורמות לימוד דיגיטליות ו/או מוסדות פיזיים שאינם נמצאים באזורים הקרובים לישיבות או לאזורי מגורים חרדים, עשויים לאיים פחות על התלמידים ולאפשר להם ללמוד תוך כדי לימודיהם בישיבה.

תודות

ברצוני להביע את תודתי העמוקה לד"ר יצחק טרכטינגוט על סיועו בעריכת מחקר זה החל משלב גיבוש תכנית המחקר, עבור בעריכת עבודה השדה, וכלה בשלב גיבוש ההמלצות. ללא סיועו המסור, מחקר זה לא היה מגיע לקו הסיום.

1. מטרות ושאלות המחקר

במחקר זה אבקש לברר את הסוגיות הבאות:

- אפיון תופעת הצעירים החרדים העובדים הלומדים בישיבות גדולות.
- זיהוי ואפיון צרכים חברתיים ותעסוקתיים של תלמידי ישיבה הלומדים בישיבה רגילה וישיבה רכה. למשל, רכישת ידע וכלים תעסוקתיים בסיסיים, בתוך ומחוץ לעולם הישיבות.
- אפיון אתגרים אישיים (ברמת הפרט) של הלומדים בישיבות רגילות ורכות, ואתגרים מערכתיים (מערכת החינוך/ משרד הכלכלה-זרוע העבודה / משרד הרווחה והשירותים החברתיים) ביחס לאוכלוסיות אלו.
- זיהוי פתרונות וגיבוש מדיניות סיוע לצעירים בישיבות רגילות וישיבות רכות, ובכלל זה פתרונות תעסוקתיים וחינוכיים חדשניים.

מימוש מטרתו של המחקר המוצע נשען על היכולת לתת מענה לשאלות שיתוארו להלן, ביחס לשתי אוכלוסיות מחקר מרכזיות: (1) נוער וצעירים חרדים שבשולי עולם הישיבות באזורים גבוליים שבין מסגרות חינוך תורניות לעולם המעשה (הלומדים בישיבות "רכות"); (2) נוער וצעירים חרדים המהווים חלק בלתי נפרד מהזרם החברתי-חינוכי המרכזי (main stream) של עולם הישיבות הגדולות (הלומדים בישיבות "רגילות"). יודגש כי ההבחנות והגבולות בין שתי אוכלוסיות אלו אינם מוגדרים באופן רשמי ומוחלט והם נתונים לפרשנויות משתנות בתוך הקהילה ומחוצה לה, בעיקר בהתאם ליכולות ההכלה התרבותית-קהילתית החרדית הפנימית.

1.1 שאלות המחקר

נבקש לברר מהו אם כן היקף הצעירים החרדים בגילאים אלו שאינם פוקדים את הישיבה הגדולה באופן סדיר ונמצאים באזורי גבול זהותיים-השתייכותיים? ומהם הצרכים של מי שנותר בישיבות אך מעוניין להשתלב במסלולים תעסוקתיים או לרכוש מקצוע שאינו תורני.

- מהם המאפיינים והאתגרים האישיים של הלומדים בישיבות רגילות ובישיבות רכות?
- האם וכיצד מסייעת מערכת החינוך החרדית לצעירים אלו (משתני תת-הקבוצות) ומהם הפתרונות החינוכיים והתעסוקתיים שמספקת המדינה לצעירים שאינם מעוניינים או מסוגלים להתמיד בלימודי קודש מלאים? או עבור אלו המעוניינים לשלב לימודי קודש עם לימודי חול?
- באיזו מידה יכולים כלים לשילוב תעסוקתי לסייע להם למצוא את דרכם כבוגרים בעלי חוסן אישי וכלכלי?
- מהי הזיקה שלהם ללימודי מקצוע ו/או לימודים גבוהים; מהו הידע שלהם אודות שוק העבודה ואתגריו? מהם תחומי העיסוק בהם הם מעוניינים לעבוד?
- מהי ראיית תמונת העתיד שלהם כאנשים בוגרים (אברכים, אברכים במקצועות קודש, מועסקים במשרות בשוק העבודה הכלכלי ועוד);
- מהם המסלולים והכלים המוצעים להם לצורך היכרות והיערכות להשתלבות בשוק העבודה דינמי ותחרותי?

- כיצד ניתן לעצב עבור קבוצות אלו פתרונות מיטביים חדשניים?
- האם להורדת גיל הפטור משירות צבאי (מגיל 24 ל-21 או 22) ישנן השלכות בנוגע להחלטותיהם ביחס ליציאה לעבודה?

יודגש כי העיסוק בתחום זה משקף למעשה תמורות מאקרו חברתיות-כלכליות שחלו בשני העשורים האחרונים בחברה החרדית המתרחשות בשל מצוקה כלכלית, משברים חברתיים, שינויים בהנהגה החרדית, עליה בגיל הנישואין, השפעת התקשורת והאינטרנט, השתלבות בלימודי מקצוע ולימודים גבוהים (כהנר, 2020 : 20), המשפיעים על המתרחש גם בתוך עולם הישיבות פנימה. מסיבות הקשורות לקשיים בלימודים התורניים, חוסר סיפוק ותחושת אי מיצוי עצמי, ובעיקר רצון למצוא נתיבים לתעסוקה ופרנסה שמחוץ לעולם הקודש ובשל מיעוט אפיקי פרנסה בתוך החברה החרדית, מבקשים צעירים רבים בגילאים אלו למצוא דרכים וכלים יישומיים לשוק העבודה מבלי לאבד את זהותם והשתייכותם החרדית.

עבודה זו מהווה מעיין מחקר המשך למחקר המדיניות "חנוך לנער על פי דרכו" (מלחי, 2020) שעסק בנוער שוליים חרדי (בגילאים 14-18) ובמרחב הפתרונות החינוכיים החלופיים הקיימים עבור נוער זה. המחקר הראה שתופעת השוליות והנשירה של צעירים חרדים איננה תחומה בשכבת גיל מסוימת או במסגרת חינוכית מסוימת, אלא היא נמצאת על פני רצף מוסדי וגילאי. על כן בקשנו לבחון את התופעה גם בשכבות הגיל הבוגרות שבהן יש גם סיכוי טוב יותר להשתלבות במעגלי תעסוקה, בשירות צבאי או בלימודים מקצועיים וגבוהים, בנוסף או לצד לימודי קודש חלקיים, עבור צעירים בגילאי הישיבה הגדולה שאינם מוצאים את מקומם ואת עתידם בישיבות כדי לספק להם מיומנויות וכלים נאותים למסלול חיים שאיננו תורני. בנוסף, מחקר זה מהווה נדבך נוסף למחקר קודם בתחום שתואר כאן בקצרה (לופו ומלחי, 2012), באשר לתפיסות ולבחירות של צעירים חרדים הנמצאים בעולם הישיבות ואינם רואים בו את עתידם.

1.2. מתודולוגיה

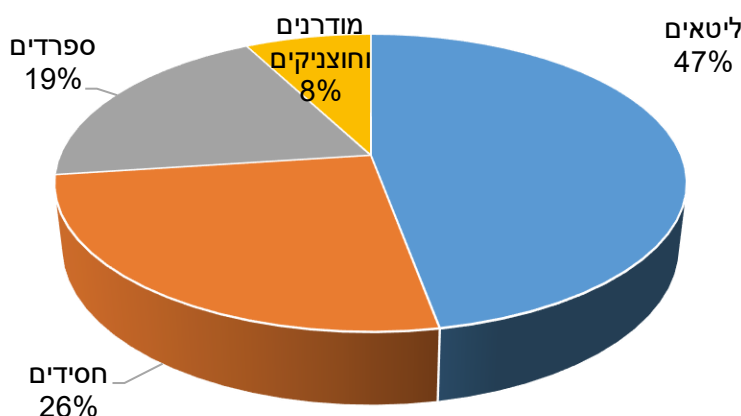
על מנת לתת מענה לשאלות ומטרות המחקר וכדי להתחקות אחר מאפייני וצרכי אוכלוסיות המחקר שתוארו לעיל, עושה המחקר שימוש במתודולוגיה מחקרית משולבת (mixed methods) ובכלי מחקר כמותניים ואיכותניים כאחד. **החלק האיכותני** של המחקר התקיים בין החודשים מרס – יולי 2022 והוא קדם לחלק הכמותני. חלק זה מתבסס על ראיונות עומק אישיים מובנים למחצה שנערכו עם מחנכים וראשי ישיבות חרדיים, יועצים ופסיכולוגיים מקהילה זו, משגיח בישיבה לצעירים מתקשים בישיבות "רכות" ועוד. סך הכל נערכו 15 ראיונות מסוג זה שנועדו לזהות ולאפיין את ההיבטים הבאים: אתגרים עכשוויים בעולם הישיבות; כלי סיוע קיימים; מיומנויות וכישורי הצוותים החינוכיים בישיבות; התאמות אפשריות ללימודי חול והכנה לעולם התעסוקה; מאפייני הלומדים; חוסרים קיימים ופתרונות אפשריים. בנוסף, התקיימו שתי קבוצות מיקוד עם 16 בחורים משתי ישיבות גדולות שונות, האחת משויכת לזרם החרדי המרכזי בציבור החרדי הליטאי והספרדי, והשנייה נועדה לצעירים חרדים משולי הציבור החרדי. טווח הגילאים של המרואיינים היה בין 17-21 המשתייכים לקהילה הליטאית והספרדית. בנוסף, התקיים ריאיון קבוצתי נוסף עם שישה מובילי דעה ופעילים חברתיים חרדיים בתחום החינוך אשר ניאותו לשתף אותנו בידע שלהם אודות האתגרים העכשוויים הקיימים בעולם הישיבות הגדולות. מפגש זה נערך לאחר ראיונות העומק האישיים וקבוצות המיקוד עם בחורי הישיבות ובעזרתו איששנו את מרבית התמות

הראשוניות שעלו מסבב הראיונות הראשון. הראיונות נערכו על ידי צמד חוקרים. חוקר שאינו חרדי וחוקר חרדי ופעיל חברתי-תעסוקתי בעל היכרות מעמיקה, רבת שנים ובלתי אמצעית עם עולם הישיבות.

החלק הכמותני התבסס על שאלון מחקר שהופץ באמצעות: (1) אנשי קשר חרדים שהעבירו שאלונים מודפסים במגוון רחב מאוד של ישיבות. מרבית המשיבים מהישיבות הרגילות והרכות (85.6%) ענו על הסקר באופן זה¹; (2) בנוסף, עוד 76 בחורי ישיבות ענו על השאלון באופן מקוון. בקבוצה זו ישנו ייצוג יתר ללומדים במסגרות רכות, שאינן ישיבות רגילות של הזרם המרכזי.² מבין כלל המשיבים לסקר, 19% דיווחו כי הם אינם לומדים בישיבה 'רגילה', אלא במוסדות "רכים" המותאמים לצעירים שלא יכולים או אינם מעוניינים ללמוד רק לימודי קודש המאפשרים ללמוד ולעשות דברים נוספים. על פי הערכות מומחים ומחקרים קודמים בתחום (מלחי ולופו, 2012), זהו היקף שמייצג אוכלוסייה זו בקרב כלל בחורי הישיבות הגדולות.

הסקר הייעודי נערך ביוני 2022 וכלל 531 בחורי ישיבות גדולות בטווח הגילאים 17-25.³ הסקר נערך על בסיס מדגם אשכולות והוא כלל בחורי ישיבות מכלל הזרמים החרדיים המרכזיים כמתואר להלן,⁴ וכן ייצוג פרופורציונאלי לישיבות של הזרם החרדי המרכזי ("הרגילות") לצד ישיבות "רכות" (מסגרת לצעירים מתקשים).

תרשים 1: חלוקה המשתתפים בסקר לזרמים חרדיים

שאלון המחקר בחן היבטים כגון: (א) קשיים ואתגרים בישיבה (לימודים, משמעת, קיום אורח חיים חרדי ועוד); (ב) מידת ההקפדה על לימודי קודש ואורח חיים חרדי; (ג) רמה רוחנית בעת המענה

¹ נקטנו בשיטה זו כיוון שמדובר באוכלוסיית מחקר שמרנית ושמורה, ובשל מגבלות טכניות נוספות כמו היעדר גישה לאינטרנט או לטלפונים 'חכמים' בקרב מרבית בני הישיבות החרדים

² למעלה ממחצית (55%) מהמשיבים לסקר המקוון למדו במסגרות המאפשרות ללמוד ולעשות דברים נוספים, מלבד לימודי קודש. יש להניח כי צעירים אלו נגישים יותר לאינטרנט ולטלפונים חכמים האסורים בישיבות תורניות קפדניות של הזרם המרכזי.

³ הגיל הממוצע של המשיבים הוא 20

⁴ במדגם אשכולות מחלקים את האוכלוסייה הנחקרת לקבוצות ומתן דוגמים באופן אקראי את המשיבים הרצויים. כמחצית (47%) מכלל המשיבים משתייכים לזרם הליטאי, רבע לזרם החסידי לגונוני השונים, כחמישית (19.5%) לציבור הספרדי-מזרחי ו-7.5% משתייכים לציבור החרדי מודרני וחרדים 'חוצניקים' (הם ו/או הוריהם ילידי חו"ל). המדגם כלל ייצוג יתר של הציבור הליטאי בעיקר בשל הדומיננטיות של ישיבות הליטאיות בעולם התורה החרדי.

לשאלון ובהשוואה לעבר; (ד) שביעות הרצון מהישיבה (של המשיבים והוריהם); (ה) רמת השליטה במיומנויות יסוד (כגון שימושי מחשב, אנגלית, מתמטיקה, כתיבה וניסוח בעברית); (ו) ידע על שוק העבודה ומוטיבציות ללימודי מקצוע או לימודים אקדמאים; (ז) תחומי עיסוק מבוקשים בעתיד ומידע סוציו-דמוגרפי אודות הרקע האישי, המשפחתי והקהילתי שלהם.⁵ ממצאי הסקר מלמדים כי הגיל הממוצע של המשיבים הנו 19.5 והחלוקה לפי זרמים בתוך הציבור החרדי הנה כזו שלזרם הליטאי ישנו ייצוג יתר (כ-47%) ביחס לשאר הזרמים החרדיים המרכזיים החסידי (26%) והספרדי (19%) והמודרני או החוצניקי (8%). הסיבה לכך נובעת מהאופן שבו הופצו שאלוני המחקר על ידי אנשי קשר הקשורים לעולם הישיבות הליטאי והן בשל העובדה כי בגילאים אלו ישנן יותר ישיבות ומסגרות המזוהות עם הזרם הליטאי והספרדי לעומת הזרמים האחרים. בנוסף לסקר הייעודי הסתמכנו על מידע כמותי מנהלי אודות מספר התלמידים בכלל הישיבות הגדולות המפוקחות על ידי האגף למוסדות תורניים במשרד החינוך בין השנים 2018-2022.

---

⁵ השאלון המפורט מופיע בנספח.

2. רקע היסטורי ומבוא כללי

בטרם נברר את הסוגיות שתוארו לעיל, חיוני להבין את מקומה ותפקידה של הישיבה הגדולה כתקופה מכוננת ומרכזית בחייו של כל גבר חרדי.⁶ שם מתעצבת ומתגבשת דרכו בעולם החרדי בגיל הבחרות. עיקר העיסוק בישיבה הגדולה הוא בלימודי הקודש, בראש ובראשונה לימודי הגמרא להם מוקדש רוב זמן הלימוד בישיבה, ופחות מכך לשאר לימודי הקודש (הלכה, מוסר ועוד). בציבור החרדי, בפרט במגזר הליטאי, המעמד בישיבה קובע גם את מעמדו של השידוך והמעמד החברתי באופן כללי (בראון, 2021; 82). במרבית הישיבות שוהים התלמידים יומם ולילה בתנאי פנימייה, עם מעט מאוד הפסקות בין סדרי הלימוד השונים. הלימודים בישיבה הגדולה מתחילים בגיל 17, מיד אחרי סיום הלימוד בישיבה קטנה, ונמשכים עד נישואיו של בן הישיבה, בדרך כלל בגיל 22-23.⁷ לאחר הנישואין ממשיכים מרבית הגברים החרדים בלימודי הקודש במסגרת "כולל" (ישיבה לגברים נשואים). ככלל, מסגרת הלימוד בישיבה הגדולה פחות מפוקחת, אך יותר אינטנסיבית בהשוואה לזו של הישיבה הקטנה, כיוון שמצופים מהבחור לימוד עצמי ומשמעת עצמית גבוהים יותר, בהשוואה לאלה של תלמיד בישיבה הקטנה. בנוסף, בישיבה הקטנה יש צוות חינוכי המעביר לומדים הצעירים שיעורים תורניים קבועים בעוד הישיבה הגדולה הלימוד מתקיים באופן עצמאי יותר (שטמפר, 2005; שפיגל, 2011).⁸

מודל לימודי-תורני זה מבוסס על ישיבות ליטא ככלל ועל ישיבת וולוז'ין בפרט (1802-1892) שהיוותה דוגמה של מצוינות למדנית בגמרא, כמסגרת על-קהילתית שטיפחה וממשיכה לטפח גם כיום, במאות ישיבות שונות בישראל, את האליטות של עולם התורה החרדי. הלימוד התורני האיכותי בישיבות גדולות מעניק יוקרה לתלמידיו ולרבותיו והוא מהווה ערך עליון ומקודש בקהילה. לכך יש להוסיף את האידאולוגיה הישיבתית-ליטאית על פיו לימוד התורה לא נועד להגשמת תכלית ארצית חומרית-תעסוקתית, כגון משרה רבנית, אלא הוא לימוד "לשם שמים" בלבד (בראון, 2017: 84-85). מודל תורני-חינוכי-חברתי זה נועד במקורו לקלוט מיעוט מובחר של תלמידים מצטיינים (חקק, 2005), אולם הפך ברבות השנים למודל חובק-כל המחייב כל נער וגבר חרדי כדי לעמוד "בתו התקן" הדתי-רוחני והחברתי של קהילה זו, וכדי להדוף את החשש מפני מודרניות וחילון. הפיכת הלימוד התורני לנורמה רווחת מחייבת כיום את הישיבות לקלוט את כולם, ועל כן צריך היה למתן ולעדן מעט את התחרות בין בחורי הישיבות ולאפשר גם למי שאינו מצטיין להיקלט בישיבה. עם זאת ולמרות הניסיון להשוות לעולם הישיבות חזות שווה ומתאימה לכולם, רבים מתקשים למצוא את מקומם בעולם זה באופן מלא ושלם, שכן הישיבות מציעות נתיב לימודי אחיד ללא אלטרנטיבות, ולא כולם מסוגלים להתמודד איתו. כך, בעוד המצטיינים מבין תלמידי הישיבות זוכים בדרך כלל להישגים גשמיים-חומריים בדמות משרות תורניות נחשקות, שידוך מובטח, או סיוע נכבד ברכישת דירה על ידי הורי הכלה ועוד, הפחות מוכשרים או אלו שאינם מסתגלים או

⁶ הישיבות הגדולות מוגדרות באופן פורמלי כישיבות "גבוהות" ברישומי משרד החינוך. כיוון שבעגה החרדית מקובל לכנותן ישיבות גדולות, בחרתי להשתמש בכינוי מקובל זה.

⁷ גיל הנישואין הממוצע לחתונה בקרב גברים חרדים הוא 22. ישנם הבדלים בגיל הנישואין הממוצע בהתאם להשתייכות לזרמים חרדים שונים. גברים חסידיים מתחתנים לרוב בגיל צעיר יותר (18-19) (מתוך שנתון החברה החרדית 2022).

⁸ סקירה היסטורית נרחבת על הקמתן של הישיבות החרדיות, המבוססות על המודל הליטאי הלמדני, ראה אצל פרידמן (2006), אטקס (2006), טיקוצ'ינסקי (2016) ועוד.

אינם מעוניינים להקדיש את כל זמנם, מרצם ועתידם לעולמה של תורה, מוצאים עצמם עם מאוויים, יכולות וכישורים איכותיים שאין להם כמעט נתיב הגשמה חלופי.

2.1. מקורות היסטוריים ומאפיינים ייחודיים של עולם הישיבות

ראוי כי תיאור אתגריו העכשוויים של עולם הישיבות הגדולות בישראל, יתבסס על הכרה תמציתית של הקונטקסט ההיסטורי והחברתי שבו צמחו ישיבות תורניות בעולם המסורת היהודי, במזרח ומרכז אירופה בתחילת המאה הי"ט ואילך. על אף העובדה שהישיבות החרדיות, המהוות את המסד החינוכי-קהילתי-חברתי של ציבור זה, עברו תמורות שונות לאורך מאתיים השנים האחרונות, הרי שבמובנים רבים ובהם: התכנים, סדרי לימוד, שיטות הלימוד, והאתוס המארגן, הרי שעקרון הרציפות בהן בולט למדי (אטקס וטיקוצ'ינסקי, 2004: 55). על כן יוקדשו חלקיו הראשונים של פרק זה לסקירה היסטורית קצרה שתבהיר מה היו הנסיבות הייחודיות בהן צמחו ישיבות אלו, וכיצד הן השפיעו על מהלך התפתחותה של האורתודוקסיה היהודית שבדורנו, המיוצגת באופן קפדני בקהילה החרדית ככלל והליטאית-ספרדית בפרט בה יתמקד המחקר. נדגיש שמפאת קוצר היריעה, סקירה זו איננה מתיימרת להציג באופן מלא את מורכבות הנושא, אלא להוות תשתית בסיסית להיכרות עם מוסדות אלו ועולם הערכים והנורמות עליו הם נשענים.

סיפורו של עולם הישיבות החרדיות הגדולות בישראל,⁹ מתחיל לפני כמאתיים שנה ויותר בעיירה וולוז'ין שבליטא. ישיבה זו, המכונה גם "אם הישיבות" (צינוביץ, 1972) בשל ראשוניותה וחיידושה, מהווה לאורך השנים, מודל ודגם לחיקוי ולהערצה לא רק בקרב הציבור הליטאי-אשכנזי, אלא במידה רבה גם בציבור הספרדי-מזרחי ובמידה מוגבלת גם בקרב חלק מהקהילות והחצרות החסידיות. אידיאל לימוד התורה נעוץ היטב בכלל המסורות בעם היהודי מן העת העתיקה ולאורך דורות רבים. האליטות החברתיות היהודיות הקפידו תמיד על עיון, בקיאות, דיון, פלפול, שינון ומחלוקות מבורכות בטקסטים מקודשים ומכוננים. לימוד התורה נתפס כדרך החיים האידיאלית. לימוד תורני זה אף שקול כנגד כלל המצוות האחרות כיוון שהוא מרומם את הנפש היהודית ומקרב את הלומד לבורא עולם ולמעשי בראשית. לימוד התורה מוביל את הלומד למימוש של מצוות נוספות (שפיגל 2011; 32-33). עם זאת ועד העת החדשה, אידיאל תורני זה מעולם (ובשום מקום) לא הוגשם במלואו על ידי המון העם, אלא רק על ידי יחידי סגולה, רבנים מלמדים, בקיאים בכתובים אשר עסקו בהוראה תורנית, ברבנות ומשלחי יד תורניים נוספים. כדי לדאוג לפרנסתם, גם חלק מהמתמידים מבין עלית חברתית זו, עסקו לעיתים במשלחי יד נוספים אחרים שאין להם כל קשר לעולם הקודש.

מחקר היסטורי וסוציולוגי רחב מלמד כי התפתחותן של הישיבות הליטאיות בתחילת המאה ה-19 היוותה תגובת-נגד שמרנית וקולקטיבית למודרניזציה, הכוללת בתוכה גם תמורות באופן שבו התפתחו מוסדות חינוכיים ביהדות באופן שונה מהמוסדות התורניים שקדמו להן: "הישיבה הליטאית הציגה דפוס חדש של לימוד תורה. אין לראות בה המשך או פיתוח של ישיבות פולין בימי הביניים ובראשית העת החדשה" (שטמפפר, 1995: 14). טרם הקמתן של ישיבות ליטא התקיימו

⁹ במונח ישיבה בחיבור זה נתייחס למוסד המושך אליו תלמידים מאזורים נרחבים, שבו תלמידים מתקדמים מסוגלים ללמוד גמרא ופרשנים ללא ליווי צמוד של מורה או רב, זאת בניגוד לישיבות קטנות ומקומיות שבהן לומדים תלמידים צעירים יותר שלא מסוגלים (בדרך כלל) לעצמאות בלימודי הגמרא.

במרחב היהודי המסורתי בארצות ליטא, פולין, אוקראינה ורוסיה הלבנה בתי מדרש, ישיבות קטנות ומקומיות¹⁰ וקלויזים שנועדו ללימוד מוגבל עבור אנשים עובדים.¹¹

היסטוריונים וסוציולוגים של שלהי העת החדשה מתארים תהליך מהיר (באופן יחסי) של התמוטטות סדרי העולם המסורתיים-דתיים שערערו מוסכמה (נורמה) מושרשת וותיקה לפיה המבנה הריבוני החברתי נקבע בהתאם למידת הבקאות התורנית וקיום המצוות. מסיבות כלכליות, תרבותיות-חברתיות, פוליטיות ואזרחיות שונות, התפיסה בדבר עליונותו של ערך לימוד התורה, כערך עליון, הלכה והתערעה. מהמחצית השנייה של המאה הי"ט, לא די היה להצטיין בלימוד בכתבי הקודש כדי ליהנות ממעמד חברתי מבוסס וממצב כלכלי שפיר. בין המשתייכים לאליטות הכלכליות העשירות, שהלכו והתערו יותר ויותר עם עמיתיהם שווי המעמד בחברה הלא-היהודית, התערער מעמדו של הלמדן התורני. גבירים החלו להעדיף לבנותיהן חתן משכיל בעל תואר אקדמי ובעל מקצוע מכניס, ובהמשך היו גם בחורים עילויים בתורה שהעדיפו לנטוש את ספסלי הישיבה לטובת האקדמיה או הגימנסיה. תמורות אלו ערערו קשות את ביטחונם של בחורי הישיבות בדרכה של תורה. בתהליך מהיר מאוד הועצם תהליך שבו התרוקנו מיושביהם בתי מדרש רבים שקדמו להיווסדן של הישיבות הליטאיות. באותה תקופה החלו לשגשג ישיבות אלו שהיו חדשניות לזמנן והתניעו מומנטום תורני וחברתי מסוג אחר. אלו הם מאפייניהם הייחודיים והחדשניים (לזמנן) של ישיבות ליטא, מאפיינים הניכרים עד היום בישיבות הגדולות:

(א) **מסגרת על-אזורית**: ראשית, מדובר היה בישיבה שמידת זיקתה לשוב (עיר או עיר) ולקהילה ספציפית הייתה נמוכה מאוד, ולמעשה הישיבה הליטאית הייתה ועודנה כיום מסגרת על-אזורית שאיננה נתמכת ונוקקת לפרנסי קהילה מקומיים, אלא היא נשענת על תמיכה כלכלית של נדבנים והציבור כולו באזור רחב למדי. ניתוקה של הישיבה מקהילה מקומית קונקרטית באה לידי ביטוי לא רק בדרכי המימון הנרחבות שלה, אלא גם בכך שראש הישיבה איננו נתמך על ידי קהילה ספציפית ולכן הוא התנהל, לרוב, באופן אוטונומי. זאת ועוד, שלא כבעבר, לישיבה יש גם מבנה פיזי ייעודי ונפרד שלא שייך לקהילה שהיווה מעיין מוסד אקסטרטוריאלי.

(ב) **תמיכה כלכלית בלומדים על ידי ראשי הישיבות**: בניגוד למה שהיה מקובל במאות שקדמו למאה ה-19, התלמידים גם לא נתמכו על ידי פרנסי הקהילה והציבור עצמו, אלא זכו לתמיכה כספית מכסף שגייסה הנהלת הישיבה ולכן לקהילה כמעט ולא הייתה השפעה על הנעשה בין כתלי הישיבה הליטאית.¹²

¹⁰ הכוונה כאן היא לבתי מדרש וישיבות שבהן למדו מספר מצומצם למדי של תלמידים (בין 10-30) במגוון גילאים שמידת מחויבותם למסגרת התורנית הייתה נמוכה וחלקית. לפי תאורו של שאול שטמפפר, בבתי המדרש למדו בעלי בתים (אנשים עובדים) לפני או אחרי צאתם לעבודה שלמדו ביחידות או בצוותא בחבורות קטנות. מי שלמד ועסק בתורה רוב היום היו צעירים לפני נישואיהם שטרם השתלבו בעבודה, או זקנים שכבר פרשו מפרנסתם (שטמפפר, 17).

¹¹ באותה העת (אמצע המאה ה-19) בארצות האסלאם, דוגמת סוריה למשל, החלו ניצנים של תמורות בחינוך היהודי המסורתי שהתמקד עד אז בלימודי קודש בלבד. ב-1869 נפתח בעיר חלב בית ספר אליאנס ובו נלמדו גם לימודי חול לצד לימודי הקודש ובו למדה האוכלוסייה המבוססת יותר. עם זאת, המודל הישיבתי לא היה קיים במדינות אסלאם רבות שבהן החשיפה למודרנה הייתה פחותה בהשוואה לקהילות במרכז ומזרח אירופה (זוהר, 2006).

¹² ניתוק זה מהקהילה ומהתמיכה האפשרית שלה בלומדים, הביא לטענת החוקרים גם להתארגנות מסועפת של התלמידים בינם לבין עצמם ולמען רווחתם (דבר שהיה בגדר חידוש באותה עת). לתלמידים בישיבה היה ועד לארגון חגיגות, עזרה כספית הדדית, טיפול רפואי ועוד. ועדים אלו היו מקבילים במידה מסוימת לאלו שהיו קיימים בקהילות היהודיות.

(ג) מבנה ייחודי זה יצר **תלות גבוהה מאוד של תלמידי הישיבה ברבם**, הלא הוא ראש הישיבה שהיה לא רק דמות סמכותית תורנית-רוחנית ופדגוגית, אלא גם כזה שיש לו אחריות רבה לרווחתם של תלמידיו, באשר לכלל היבטי החיים (רוחניים וחומריים כאחד). פעמים רבות, בשל גילם הצעיר מאוד של התלמידים, היווה ראש הישיבה דמות אבהית מגוננת (אטקס וטיקוצ'ינסקי, 2004: 29). פועל יוצא של מבנה זה עודד ויצר קשרים הדוקים וקרובים מאוד (בדרך כלל) בין ראש הישיבה לתלמידים ובינם לבין עצמם. עמנואל אטקס (2004: 28) טוען כי ראש הישיבה הליטאית ה"היסטורית" נתפס לא רק כתלמיד חכם ומורה לתלמידיו אלא גם "מופת מוסרי לתלמידיו" באופן וסגנון התפילה, בשקדנות, ההתמדה ובבקיאות הלימוד התורני, בקיום המצוות ובהקפדה היומיומית עליהן.

(ד) **רציפות ואינטנסיביות בלימודי הגמרא**: הלימודים התורניים בישיבה הליטאית-חרדית מתמקדים, באופן כמעט בלעדי, בלימודי גמרא והם נמשכים באופן רציף כמעט בין חודשי השנה, מלבד תקופת "בין הזמנים", ובישיבות כמו ישיבת וולוז'ין, גם לאורך כמעט כל שעות היממה.

(ה) **תכלית הלימוד התורני**: על אף העובדה שבוגרי ישיבות ליטאיות רבות הפכו בבגרותם לנושאי משרות תורניות חשובות, פוסקי הלכה, רבני קהילות¹³ ואף למנהיגים ולדמויות מוכרות בתנועה הציונית, בתנועה הסוציאליסטית ועוד, הרי שהלימוד בישיבות אלו לא נועד לשם הסמכה לרבנות או לרכישת תעודה או תואר תורני פורמלי אחר, אלא "לשמו", ללא תכלית גשמית כזו או אחרת. הלמדנות נמדדה באמצעות פלפול בגמרא ומסירת דרשות: "היכולת לצטט מקורות רבים, לחדש פירושים, להציג שאלות מקוריות או להראות חריפות [...] הם שקבעו את מעמדו של הלומד, ולא אישור פורמלי בכתב" (שם, 18). למרות זאת, לימוד לשם שמיים ממניעים רוחניים אינו חף ממניעים גשמיים אחרים הקשורים למעמד (סטטוס) חברתי וקהילתי ולאפשרות לזכות במשרה תורנית מכובדת. מצב זה גרם לכך שבתי המדרש והישיבות הצליחו לעורר למדנות והצטיינות בקרב התלמידים, ללא בחינות ומבחנים קבועים. התלמידים הצליחו להגיע להישגים והפגינו את מידת ידענותם וחרירותם במהלך היומיומי של הלימוד שנמסר בעל פה (בדרשות ובחברותות).¹⁴ בעבר, כיוון שכל מי שנכח בישיבה נחשף לידענות וללמדנות של בחורים מוצלחים, ולחלופין גם לאלו שלא מצליחים להגיע לרמה לימודית גבוהה, הגעה למעמד של למדן או עלוי זיכתה את הבחור בהזמנה לארוחות בבית הגביר ואף בשידוך איכותי ובמשרה תורנית אפשרית בעתיד.

(ו) להבדיל מבית המדרש המסורתי, בו סדר הלימוד לא היה פורמלי והתלמידים, נשואים ורווקים כאחד, בחרו בעצמם את מסכת הלימוד ואופן הלימוד, ללא מורים ובחינות, הרי שבישיבה הליטאית **נוסדו סדרים** שכללו מורים המלמדים שיעורים קבועים, ובהם כמובן גם ראש הישיבה עצמו. בישיבה לומדים רק רווקים צעירים ולא גברים נשואים. כמו כן, הישיבה מפקחת על הלמידה והלומדים בהתאם לרמות סייגים שונות, שהשתנו מעת לעת וממקום למקום.

קיים ויכוח ער בין ההיסטוריונים של עולם הישיבות הליטאיות בנוגע לשילובם של לימודי חול בישיבת וולוז'ין, היא "אם הישיבות" הליטאיות. סוגיה זו איננה רק אבן מחלוקת בין מלומדים,

¹³ רוב רובם של ראשי הישיבות בימינו הנם בוגרי ישיבות ליטאיות שונות. בין בוגרי ישיבות חברון נמנים הנשיא לשעבר חיים הרצוג, פרופ' מנחם איילון, שופט בית המשפט העליון, אריה דרעי, הרב הראשי לשעבר שלמה גורן, הרב יהודה עמיטל, הרב יוסף בא-גד, השר וחבר הכנסת לשעבר משולם נהרי ואחרים.

¹⁴ שיטת לימוד זוגית בה דנים בטקסטים תורניים, בעיקר בלימוד גמרא. זהו מושג מרכזי באתוס הישיבתי למרות שלא היה נהוג בישיבת וולוז'ין.

אלא גם כזו שיש לה השלכות ברורות על האתוס החינוכי והקהילתי המארגן של הישיבות החרדיות כיום ועל האפשרות לשלב בהן לימודי חול או לימודי מקצוע מעשי.

(ז) **אליטיזם רוחני**: כבכל מוסד לימוד חינוכי גבוה המהווה פלטפורמה לניידות חברתית, מעמדית וכלכלית, גם עולם הישיבות הליטאי אפשר ניידות זו. ניידות זו היתה מוגבלת, כיוון שבעולם היהודי-מסורתי של ליטא התקיים סינון אליטיסטי שנתן יתרון ברור לתלמידים שהגיעו ממשפחות עשירות ומיוחסות להתקדם למעמד מלומד ומוערך.¹⁵ "היה ברור לכל, שאלפי הצעירים החובשים את ספסלי הישיבות הם העידית שבעידית מקרב הנוער היהודי במזרח אירופה וכי מתוכם עתידה לצמוח האליטה הלמדנית של הדור" (שם, 55). המצב השכיח היום שונה מאוד ובו נעסוק בהמשך. ברור אם כן שהתלמידים במוסדות אלו, צעירים ומבוגרים כאחד, נדרשים להפגין עצמאות חשיבתית והתנהלות תורנית המעידה על מוטיבציה פנימית גבוהה וממושכת. עצמאות זו באה לידי ביטוי גם בארגון הפנימי בתוך הישיבה ובעזרה ההדדית בין בחורי הישיבות לבין עצמם.

מובן כי ישיבות ליטא ההיסטוריות נועדו ברוב המקרים לשכבה דקה של למדנים, מתמידים ומצטיינים. לא פלא אפוא שישירות ליטא היוו מקור להשראה סימבולית חזקה לעולם האורתודוקסיה, לפחות עד מלחמת העולם הראשונה, וגם לאחר מכן לאחר חורבן יהדות אירופה בשואה, בישראל ובתפוצות.

2.2. הקהילה והישיבה

מערכת החינוך החרדית בישראל מהווה נייר לקמוס לעצם ההשתייכות לציבור החרדי, מי בפנים ומי בחוץ, מי מוצלח ומיוחס ומי פחות. כל אלו נקבעים במידה רבה בהתאם למוסד בו לומד בחור הישיבה ולמידת יוקרתו בקהילה. בחברה החרדית יש דגש רב על חשיבותם ומעמדם של בני תורה ועל שלילת דרכי חיים אחרות (חקק, 2005). זהותו של בחור חרדי ומידת התקדמותו במסלול החיים בקהילתו תלויות מאוד בטיב ובמוניטין של הישיבה בה למד. להורים יש כמובן תפקיד מכריע בבחירה ובהכוונת הבחורים למוסדות איכותיים, התואמים את תפיסת עולמם ומידת אדיקותם. עצם הקבלה למוסד לימודי חרדי ככלל, ולישיבה גדולה בפרט, גם מעידה על מעמד בני משפחתו של התלמיד ועל מידת הערכת התלמיד בקרב רבותיו ומחנכיו (שפיגל, 2011: 113).¹⁶ שלב המעבר מישיבה קטנה (גיל 13-17) לישיבה גדולה הוא שלב מורכב ומאתגר שכן הוא מהווה כאמור, נקודה קריטית בשלבי התפתחות הבחור החרדי. בנוסף לברור הרקע האישי והמשפחתי של בחור הישיבה, נבדקים גם מידת בקיאותו ויכולותיו הלימודיות-תורניות, כמו גם מידותיו ואורחות חייו. למוניטין של הישיבה הקטנה שבה למד הבחור טרם השתלבותו בישיבה גדולה יש גם כן משקל לא מבוטל

¹⁵ הסינון נעשה כבר בשלב הלימוד היסודי שהתקיים במסגרת חדר פרטי. תלמידים ממשפחות קשות יום למדו בחדרים זולים או בחדרים ציבוריים שרמתם היתה נמוכה בדרך כלל. רובם לא הגיעו לרמה הנדרשת כדי להמשיך בלימודי גמרא מתקדמים. גם תלמיד מוצלח ממשפחה ללא אמצעים התקשה מאוד להמשיך ולהתמיד בלימודיו כיוון שאז לא יכול היה לסייע בפרנסת משפחתו. מכאן שעל אף הרצון והערך שבקידום ובחיזוק בני עניים, הרי שמערכת החינוך היסודית ברחבי העולם המסורתי-יהודי קיבעה פערים מעמדיים בין דוריים.

¹⁶ לפי תיאורו של אודי שפיגל (2011), מערכת המיון החינוכית-חרדית הבלתי פורמלית, בשכבות גיל צעירות, נותנת משקל רב לדימוי טיב משפחתו של התלמיד לפי פרמטרים כמו סוג עיסוקו של האב (אברך או עובד); תחום עיסוקה של האם ומידת האדיקות הדתית הנהוגה בבית התלמיד; שימוש באינטרנט או במכשירים ניידים חכמים; טיבם והקפדתם הרוחנית-דתית של אחים ואחיות; סגנון לבוש ועוד. ברור שהלימוד בתלמוד תורה (מקביל לבי"ס יסודי) מובחר ואיכותי, מקל על הניעות מעלה בהמשך שלבי הלימודים בישיבה הקטנה והגדולה. על כן, למיון בגיל תלמודי התורה היסודיים יש משקל רב בכל תהליך התבססות מעמדו של בן תורה חרדי בישיבות גדולות.

במרחב האפשרויות הקיים. עם זאת, אין להמעט בחשיבותם של שיקולים כלכליים (בנים למשפחות עשירות נהנים לרוב מסיכויים טובים יותר), חברתיים (מעמד חברתי לאור ייחוס והישגים אישיים), עדתיים-אתניים (אפליית בחורים ממוצא ספרדי-מזרחי) ואף פוליטיים בקבלה לשיבה גדולה. לכן, מחד, מערכת הקבלה והשיבוץ לשיבות גדולות איננה שוויונית, ומאידך עולם התורה הישיבתי בהחלט שואף להכפיף ולהכיל שונות מעטה (הטרונגיות), במטרה להשאיר ולהעצים כמה שיותר בני תורה להתעלות בתורה ובאורח החיים התורני המאפשר מוביליות בהתאם לרמה הלמדנית של הפרט ולאיכות מידותיו המוסריות (שם : 116).

המאפיין המשמעותי ביותר של ישיבה חרדית, ולמעשה של כל מערכת החינוך החרדית, הוא תפקידם החברתי של הישיבות וה'כוללים', לצד מעמדם החינוכי-תורני. הסוציולוג מנחם פרידמן תיאר את הפיכתה של הקהילה החרדית ל"חברת לומדים" שבה העיסוק הבלעדי של כלל הגברים החרדים, בעיקר במסגרת הישיבות, הוא בלימודי הקודש התורניים כעיסוק שאין בלתו (פרידמן, 1991; פרידמן, 2004). החברה החרדית רואה בתלמידי חכמים מודל לחיקוי ולהערצה. המצטיינים בלימודיהם בישיבה זוכים ליוקרה ולסטטוס חברתי גבוה (שפיגל, 2011). הצלחה בישיבה (הקטנה והגדולה) מהווה אישור לאיכות הבוגרים בחברה החרדית, לתלמיד ואף לבני משפחתו ולמעגל קרוביו. על כן למידת יוקרתה ולמוניטין שיש לישיבה מסוימת, ישנה השפעה מכרעת על סיכוייו של צעיר חרדי לזכות בשידוך מיטבי ונחשק ואף לנסות להתמודד על משרה תורנית ו/או משרת הוראה במערכת החינוך החרדית הענפה בעולם הישיבות בפרט, וככלל על מעמדו ומרחב אפשרויותיו כבן תורה בוגר. זאת ועוד, בהתאם למודל ההיסטורי של ישיבות ליטא, גם כיום מרבית הישיבות הגדולות הן למעשה מוסדות עצמאיים.

2.3. שיטות וסדרי לימוד בישיבות

שיטות הלימוד בישיבות משתנות בין הפלגים החרדים השונים. לא הרי הלימוד העיוני הנהוג בישיבות הליטאיות, כלימוד המתמקד בבקיאות ובשינון הנהוג בישיבות הספרדיות. לא דומה העיסוק בתכנים אינטלקטואלים ברמה גבוהה הנהוג בישיבות הליטאיות והספרדיות, כלימוד המוסר והחסידות הנהוג בישיבות החסידיות. הצד השווה שבכולם הוא שמדובר בלימוד ממושך מאוד לאורך שעות רבות, תובעני ואינטנסיבי, המלווה בחינוך קפדני לאורח חיים דתי-שמרני המתאים לערכי הקהילה.

• שעות הבוקר והצהריים: 17

סדר היום בישיבה מתחיל בדרך כלל בשעה 7:00 בבוקר, עם התייצבות לתפילת שחרית בישיבה. משך התפילה הישיבתית כשעה ביום רגיל ועד כשעה וחצי בימי מועד מיוחדים (ימי שני וחמישי בהם נוהגים לקרוא בתורה, ראש חודש וכו'). לאחר מכן ישנו לימוד קצר של הלכות, בדרך כלל מספר "משנה ברורה" או "חיי אדם".¹⁸ לימוד ההלכה אינו עיקר הלימוד התורני בישיבות, ועל כן הזמן המוקצה לו הוא כחצי שעה ביום בלבד. לאחר ארוחת בוקר קצרה מתחיל "סדר הראשון" של

¹⁷ הסדר היום המתואר כאן הנו אופייני לישיבות רבות, אך אינו אחיד בכולן. לפיכך מדובר בסדר יום לדוגמה.
¹⁸ "משנה ברורה" הוא ספר הלכתי שנכתב בפולין על ידי הרב ישראל מאיר הכהן מראדין ("החפץ חיים") ופורסם בין השנים 1884-1907. הספר מהווה מקור פסיקה הלכתי מרכזי בקרב יוצאי אשכנז. "חיי אדם" הוא ספר הלכתי שנכתב בסוף המאה ה-18 על ידי הרב אברהם דנציג.

היום, המתקיים בבית המדרש החל מהשעה 9:00. "סדר" הוא השם הישיבתי לפרקי לימוד תלמודיים יומיים האורכים כ-3-4 שעות, בהם לומדים בני הישיבה זה עם זה בחברותא. ברבות מהישיבות הלימוד בסדר קולני, כאשר תלמידי הישיבה מתווכחים זה עם זה בדברי התורה, מתוך אמונה כי רק העמל והעיון מהווים את לימוד התורה האידיאלי.

סמוך לשעה 12:00 עוזבים תלמידי הישיבה את בית המדרש מתפזרים לחדרים שונים בהם ניתן שיעור הנמשך כשעה על ידי ר"מים ("ראש מתיבתא", כינוי למורים בישיבות). בניגוד ללימוד בבית המדרש לו שותפים כולם יחד הרי שהשיעור ניתן לכל שכבת גיל לבדה, או על פי רמת תלמידיה. לאחר מכן מתקיימת תפילת מנחה, ולאחריה תתקיים ארוחת צהרים וסדרי לימוד פרטיים של תלמידים מתמידים המעוניינים ללמוד גם "בין הסדרים".

הפסקת הצהריים נמשכת קרוב לשעתיים. במהלכה חלק מהתלמידים נחים בחדרם וחלקם לומדים נושאים שמחוץ ללימודי הישיבה הרשמיים. כבר בשעה 15:30 ישובו מרבית בני הישיבה אל בית המדרש, לסדר המכונה "סדר ב'", הסדר הארוך במשך היום. מכאן ועד לשעה 19:00 לערך, יעסקו התלמידים בלימוד בחברותות כפי שהיה בבוקר, אך בעוד סדר הלימוד בבוקר עסק בלימוד עיוני ובפפוליס שונים, הסדר של אחר הצהריים הוא "בקיאותי" יותר. התלמידים לומדים את דפי הגמרא אך הפעם מתרכזים בפשט הדברים.

תלמידים צעירים שזה עתה הגיעו מן הישיבה לצעירים, יתקשו לעמוד בשלוש וחצי שעות רצופות של לימוד עצמאי ביחד עם החברותא, על כן מעמידה הישיבה לרשותם "משיבים", אברכים שתפקידם לעבור בין התלמידים, לעודד את רוחם ולחזק את הבנתם בדברי הגמרא.

• שעות הערב והלילה:

סמוך לשעה 19:00 מתחילים ללמוד "סדר מוסר", במקום גמרא. פרק זמן קצר בו נלמדים ספרי מוסר, מחשבה ואמונה מעוררים המורים על דרכו הרוחנית של התלמיד. לאחר שמסתיים סדר המוסר נערכת תפילת ערבית ולאחריה ארוחת ערב, ואז זוכים התלמידים לכמה דקות של זמן פנוי, עד לשעה 21:00 בה מתחיל "סדר הערב". סדר זה, השלישי בסדר היום, מהווה זמן לימוד בחברותות, בו רבים מהתלמידים ישלימו לימודים שלא הספיקו במשך היום, חלקם יכינו את לימוד הגמרא לשיעור העתיד להתקיים למחרת, וחלקם יעסקו בלימוד עצמאי של תכנים תורניים אותם הם מעוניינים ללמוד. הסדר הנמשך עד לשעה 23:00 הוא הפחות "מהודק" ומוקפד מבין סדרי היום, שכן שעת הלילה המאוחרת נותנת אותותיה בתלמידים. עם זאת רבים ממשיכים ללמוד לאחר השעה 23:00, אחרי שמסתיימים סדרי היום הרשמיים. רק סמוך לשעת חצות ישוב תלמיד הישיבה לחדרו. זהו זמן של שיחות חולין עם החברים במקביל להתארגנות לשעת השינה, שכן בשעה 7:00 בבוקר עליו שוב להתייצב בבית המדרש לתפילת שחרית של מחר.

יודגש כי סדרי הלימודים בישיבה תובעניים לא רק בימות החול אלא גם בסופי שבוע. התלמידים חוזרים לביתם בדרך כלל אחת לשלושה או ארבעה שבועות, כאשר גם את סופי השבוע הם מבליים בין כתלי הישיבה בלימוד רציף ומתמשך, גם אם התפילות וההפסקות ארוכות מעט יותר מאלו שבאמצע השבוע.

לתלמידי הישיבות יש בדרך כלל רק עשרה שבועות חופשה במהלך כל השנה. שלושה שבועות בתקופת חגי תשרי, ממוצאי יום הכיפורים ועד ראש חודש חשוון. ארבעה שבועות בתקופת הפסח

במהלך חודש ניסן, ושלושה שבועות נוספים בתקופת הקיץ ממוצאי ט' באב ועד ראש חודש אלול. בזמנים הללו שבים התלמידים לביתם וחלקם מבליים ויוצאים לטיולים בחיק הטבע, אך גם שם הם משתתפים במסגרות הנקראות "ישיבות בין הזמנים", שם הם ממשיכים את לימודם גם בימי החופשה, במינון נמוך יותר ובבתי המדרש הסמוכים לבתיהם.

מתיאור זה ניכר שמדובר במסלול לימודים תובעני, אינטנסיבי וקפדני המעלה לא מעט קשיים ואתגרים ללומדים ולאנשי החינוך החרדיים האמונים על צעירים אלו. עם זאת וכפי שממצאי מחקר זה מוכיחים, קיימת גמישות לא פורמלית בסדרי הלימוד ובמידת ההקפדה על זמני ושיטות הלימוד הללו, גמישות שבמסגרתה חלק מהבחורים מתנדבים בארגוני חסד וארגוני חירום והצלה, ואף עובדים מעת לעת במשרות לא קבועות או מקצועיות כדי לספק לעצמם הכנסה צנועה.

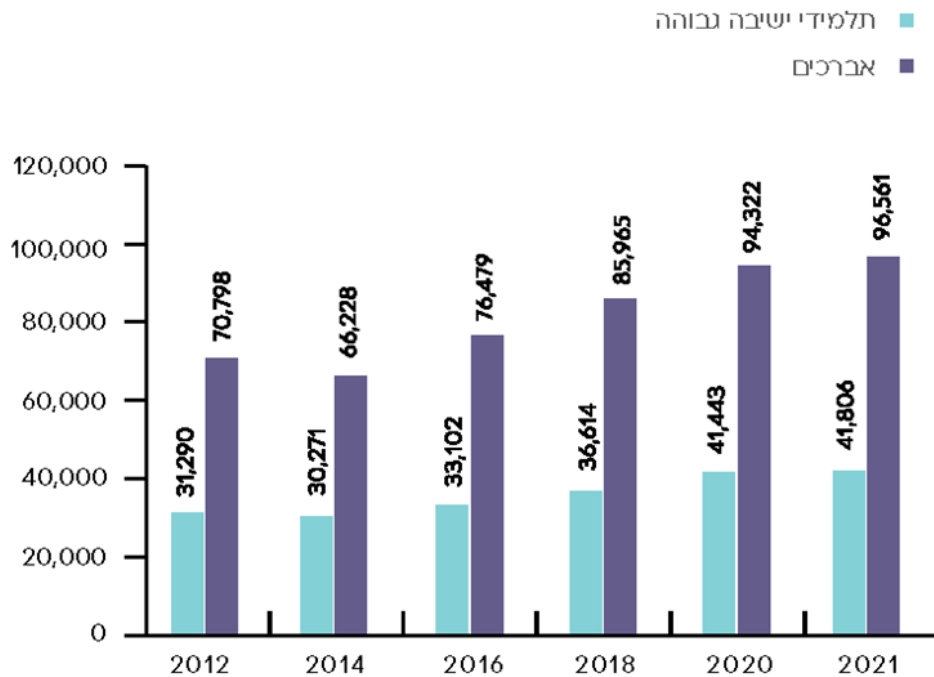
2.4. המבנה הפנימי של עולם הישיבות הגדולות והיקפן

רישומי האגף הבכיר למוסדות תורניים במשרד החינוך מלמדים כי בשנת הלימודים תשפ"ב (20021/22) למדו קרוב לחמישים אלף (47,749) תלמידים בישיבות גדולות חרדיות ב-433 מוסדות.¹⁹ בישיבה הגדולה ביותר (ישיבת מיר) למדו בתשפ"ב (שנה"ל 2021/22) 2,477 תלמידים (בחורים רווקים וגברים נשואים כאחד). לעומת ישיבה מרובת-תלמידים זו, מצאנו ברשומות כי ישנם 135 מוסדות בהם היו רשומים פחות מעשרה תלמידי ישיבה. בתווך (בין 100-700 תלמידים) ישנן 138 ישיבות בהן לומדים יותר מ-100 תלמידים, מתוכם ב-50 ישיבות יש יותר מ-200 תלמידי ישיבה. על פי הרישומים במשרד החינוך, מספר התלמידים הממוצע בישיבה חרדית גדולה עמד בחמש השנים האחרונות על כ-90 תלמידים.

זאת ועוד, בשל קצב הגידול הדמוגרפי המהיר של הקהילה החרדית העומד על 4.2% בשנה, הנובע מגיל נישואין מוקדם ורמות פריון גבוהות (6.6 ילדים בממוצע), מתרחב במהירות גם עולם הישיבות החרדיות. לפי שנתון החברה החרדית (מלאך וכהנר, 2022), בין השנים 2012-2021 עלה מספר בחורי הישיבות מ-31,290 ל-41,806 תלמידים, מרביתם (86%) מתחת לגיל 23. משנת 2015, השנה בה הוחזרו קצבאות גדולות לתלמידי ישיבות ואברכים, חלה עליה ברורה במספר בחורי הישיבות כפי שניתן לראות בתרשים הבא. גם בשנת הקורונה הראשונה (2020) חלה עליה ניכרת במספר של בחורי הישיבות (8.3%) הנובעת לא רק מהגידול הדמוגרפי, אלא גם ממניעים דתיים, זהותיים ושייכותיים שגרמו להתבצרות בעולם הישיבות כדי לשמר ולחזק את זהותו המגזרית.

¹⁹ ל-40 ישיבות ישנן שלוחות הרשומות תחת אותה עמותה. חלק מ"השלוחות" הן ישיבות קטנות של אותו מוסד או כולל לאברכים נשואים, וחלקן הן שלוחות אזוריות. בחלק מהמקרים מדובר בשבע שלוחות של אותו מוסד.

תרשים 2: מספר תלמידי ישיבות ואברכים (2012-2021)

מקור: שנתון החברה החרדית, 2022, לי כהנר, גלעד מלאך.

עם הגידול במספר הלומדים בישיבות הולך וגובר הקושי לפקח עליהם ועל הישגיהם וכן על היכולת לטפל בקשיים ובאתגרים לימודיים ואחרים, הקיימים בגילאים אלו. בגיל הלימודים בישיבה הגדולה אמורים הצעירים הללו להפגין עצמאות בלימודים ומוטיבציה פנימית ללימוד וחתימה להישגים תורניים אישיים, בנוסף לעמידה (ברוב הישיבות) בכללי מוסר והתנהגות קפדניים המצופים מבן תורה חרדי.

עבור כל בן ישיבה מקבל ראש המוסד החוזר הוצאות, מטעם משרד החינוך, בגובה של כ-500₪ בחודש. עם זאת, עלות הלימודים של תלמיד ישיבה גבוהה יותר, ועל כן היא מהווה נטל כלכלי על ראשי הישיבות והעמותות המפעילות אותן. לראשי הישיבות יש כמובן רצון להגדיל את מספר הלומדים בישיבתם כדי להאדיר את יוקרת המוסד ואת כוח משיכתו. ישיבות אלו מוכרות (לאחר הגשת בקשה ואישור האגף), מתוקצבות ומפוקחות על ידי האגף הבכיר למוסדות תורניים שבמשרד החינוך. על פי נהלי האגף, היקף הלימוד בישיבה גדולה הוא 45 שעות שבועיות במסגרת שיש בה לפחות 40 תלמידים (או 28 תלמידים בישיבות שהן חלק מרשת של מוסדות תורניים).²⁰ עם זאת, וכפי שתואר לעיל, מרבית הישיבות כוללת מספר גבוה בהרבה של תלמידים המגיע עד למאות תלמידים.²¹

חשוב לסייג את הנתונים הללו ולציין כי בשל המבנה המשפטי והמוסדי הפרטי הייחודי של הישיבות הגדולות קיים קושי מהותי לאמוד את מספרם המדויק של מוסדות אלו. חלק מן הישיבות שייכות

²⁰ למידע נוסף אודות היבטים אלו ראו באתר האגף - <https://edu.gov.il/sites/toranic-institutes/about/Pages/about.aspx>

לעמותות פרטיות שאינן נהנות מתקציבים ממשלתיים, אחרות שייכות למוסדות גדולים שתחתם חוסים מוסדות קטנים יותר שאינם מופיעים ברשומות הציבוריות של האגף למוסדות תורניים במשרד החינוך, אלא נמצאים תחת הפיקוח של משרד הרווחה, ויש ישיבות שלא רשומות באף משרד ממשלתי.²²

בנוסף כפי שהקהילה החרדית בישראל איננה מקשה אחת, כך גם עולם הישיבות. ניתן לחלק את הישיבות הגדולות למספר קטגוריות מובחנות בהתאם לאיכות ורמת הלימודים בהן, וכן על פי ההשתייכות של ישיבות אלו לזרמים ולקהילות חרדיות שונות. נתאר בקצרה הבחנות אלו אשר יסייעו בהמשך גם לזיהוי אוכלוסיות המחקר וגיבוש עבודת השדה ואיסוף הנתונים.

2.5. מגמות שינוי, אתגרים וחסימים של תלמידי ישיבות גדולות

לאחרונה, גם בעקבות משבר הקורונה, גדל השיעור של הצעירים החרדים שבשוליים מקרב הצעירים החרדים וכן גדלה רמת הסיכון והשוליות של צעירים אלה מעל גיל 18 שאינם מוצאים את דרכם במסגרות החרדיות הקיימות וחלקם נמצאים במצבי סיכון שונים. (א) **צעירים חרדים בסיכון**: זוהי אוכלוסייה בגיל 18-25 החסרה עורף משפחתי ותעסוקתי. צעירים אלו סובלים לעיתים ממחסור חומרי ורגשי ואין להם תמונת עתיד ברורה באשר לאפשרויות התעסוקה וההשכלה שלהם. כמו כן חסרה להם מאוד תמיכה של הורים, בני משפחה או דמויות משמעותיות בקהילה, שכן הם אינם עונים על הנורמות המצופות מצעיר חרדי בן תורה. אם בעבר שוליים אלו נדחקו (לרוב בכוונת מכוון על ידי המחנכים החרדים)²³ אל מחוץ למחנה, כיום רובם מממשיכים להסתופף בתוכו, גם אם לא תמיד מרצון ולפי החלטה מושכלת. פרנסי הקהילות, מחנכים, מלמדים, רבנים ומלווים שונים מנסים להכיל את הצעירים הללו, בדרך כלל במסגרות "הרכות" כדי לחזק את זהותם ושייכותם לקהילה החרדית (מלחי, 2020). חלק מן המוסדות מנסים לספק לצעירים אלה גם כלים בסיסיים להשתלבות מיטבית בעולם התעסוקה. מכאן גם שניתן לשער כי המוטיבציות לתעסוקה קרב אוכלוסייה זו גבוהות ובולטות בהשוואה לקבוצת התלמידים המתמידים; (ב) **אוריינטציה תעסוקתית**: במקרים רבים לצעירים אלו חסרה אוריינטציה תעסוקתית ויכולת להתמצא בשוק העבודה. כך למשל, חסרים להם הבנה וידע בסיסי על מבנה שוק העבודה, אתגריו וההזדמנויות שהוא מאפשר וכן כלים ומיומנויות יסוד כגון עמידה בזמנים ויעדים, שימושי מחשב ועוד. זאת לאור העובדה שהאוריינטציה של מסגרות תורניות שונה מאד מזו הנהוגה בשוק העבודה. עוד יודגש כי הלכה למעשה, ישנה מגבלה חוקית ורשמית להשתלבות צעירים אלו בעבודה באופן פורמלי כל עוד הם מצויים במסגרת הסדר "תורתו אומנותו" ומחויבים ללימוד תורני מלא.

²² הואיל והלומדים במסגרות אלו כלולים בהסדר דחיית השירות הצבאי בגין לימודיהם התורניים (הסדר "תורתו אומנותו"), מוכרות ומפוקחות ישיבות אלו גם על ידי משרד הביטחון ואגף כוח אדם בצה"ל, המעדכן מידי שנה את רשימות הישיבות המוכרות על ידו לצורך דחיית השירות לבני ישיבות חרדים, על פי רשומות המועברות לו ממשרד החינוך. על פי אגף כוח אדם בצה"ל נכון לשנת 2021, ישנן 340 ישיבות מוכרות בלבד.

²³ עד לפני כעשור הגישה הרווחת של מחנכים ומורים במערכת החינוך החרדית הייתה להדיר ולהוציא צעירים מתקשים ו"בעייתיים" מהישיבות כדי למנוע ולצמצם את הפגיעה והנזק שהאחרונים עלולים לגרום לתלמידים נורמטיביים. לצעד זה הייתה השפעה מהותית גם על מקומם ומעמדם של נערים (ונערות) וצעירים רבים בקהילה ממנה הודרו, צעד שיצר ניתוק וניכור חמור שהוביל צעירים מרקע חרדי למצבי סיכון ומצוקות קשים. גישה זו הולכת ומשתנה ומוחלפת בניסיונות הכלה וטיפול נקודתי, גם אם אינו מקצועי ושיטתי (מלחי, 2020; לופו ומלחי, 2011, להב, 2005).

לחסם זה ישנה משמעות עדכנית ויישומית, בייחוד לאור ניסיונות שינויי החקיקה שלא התממשו (במהלך 2022 בעת כהונתה של הממשלה ה-36, דיון שנמשך גם ב-2023 בעת כהונתה של הממשלה ה-37), ולפיהם הפטור משירות צבאי לגברים חרדים יינתן כבר מגיל 21 וניתן יהיה להתחיל בהשלמת בגרויות/הכשרה מקצועית בהיקף מוגבל אף קודם לכן. שינויים אלו צפויים לאפשר לצעירים החרדים היוצאים מן הישיבה (לפחות באופן חוקי ופורמלי) לעבוד למחייתם, במידה ויהיו מעוניינים ומסוגלים לכך. כיום מאפשר החוק לבחורי ישיבה ללמוד לצד לימודי הקודש, גם לימודי חול (לצורך השלמת בגרויות למשל) בהיקף של עד 15 שעות שבועיות.²⁴ מימושה של יוזמת חוק זו היתה מאפשרת לבחורים מגיל 21 ואילך לעמוד ברשות עצמם ולבחור את נתיב החיים הרצוי להם – כגברים עובדים או כמי שבחרו ללמוד מקצוע או תואר אקדמי - ללא תלות במעמדם החוקי כתלמידי ישיבה, וללא צורך במילוי חובת השירות הצבאי או הלאומי-אזרחי, אך ורק עם אישור בכתב מראש הישיבה;²⁵ (ג) **רמת ואיכות הלימודים התורניים**: בנוסף, התפוצה הרחבה של עולם הישיבות והציפייה הנורמטיבית לכלול את כל בני המגזר במסגרות תורניות אף יוצרת פחות באיכותם של לימודי הקודש בישיבות החרדיות, הכוללות שיטות לימוד מיושנות ובינוניות המאפיינת את המטרות המינווריות המוצבות לתלמידים. זאת בפרט לנוכח היעדר יעדים חינוכיים-פדגוגיים קונקרטיים ברורים שניתן להציבם בפני תלמידים ומחנכים.²⁶ חסם זה הגורם גם הוא לנשירה וללימודים לא משמעותיים, מאפיין לא רק את הצעירים שבשוליים או קבוצות סיכון חסרות עורף משפחתי של הלומדים בישיבות "רכות", אלא גם חלק מהמתרחש בישיבות רגילות השייכות לזרם המרכזי. התיאור הביקורתי הבא המגיע מלב ליבו של עולם התורה החרדי מצביע בדיוק רב על כשלים ובעיות ניכרות בעולם הישיבות והכוללים:

"המערכת מתנהלת ללא מטרה ברורה, ללא יעדים מוגדרים, והתלמידים אמורים לפלס את דרכם בתוך הערפל. במצב עניינים כזה, לא ייפלא שקשה כל כך להבחין במה שמכונה 'נשירה סמויה'. אם המסלול אינו מסומן דיו, כיצד יהיה אפשר להבחין בתלמיד הסוטה ממנו [...] בחור ישיבה הלומד ברצינות במשך שש שנים בישיבה גדולה ועוד חמש שנים בכולל היה יכול לצאת עם עושר תורני עצום, עם יכולת פסיקה והכרעה הלכתית. לצערנו, המציאות, אם להתבטא בעדינות, רחוקה מאד מכך. הציפיה להגיע להישגים כאשר המטרה אינה מוגדרת מראש משולה לנסיעה ברכב מבלי להכניס למערכת הניווט את הכתובת המתבקשת" (אברך כולל ופעיל נוער בסיכון).

אי-ההתאמה של בחורי ישיבות הנמצאים בשולי עולם הישיבות, בד בבד עם אי-הנחת והקשיים שציבור זה מעורר בקרב מחנכים, רבנים ומנהיגים בקהילה החרדית, עודדו גורמים שונים לבחון חלופות חינוכיות ומעשיות לציבור זה, גם בנתיב ההכנה לתעסוקה (מלחי, 2020). ואומנם מחקר שנערך כבר לפני כעשור ובחן את עמדותיהם של צעירים חרדים בישיבות קטנות בנוגע ללימודים

²⁴ מכסת שעות הלימוד התורנית לבחור ישיבה היא 45 שעות שבועיות, מתוכן באופן תאורטי ניתן ללמוד עד 15 שעות ללימודי חול. עם זאת, לימודי חול במסגרת ישיבה חרדית יכולים להתבצע רק עם אישור ראש הישיבה.

²⁵ מדובר בדילמה לא פשוטה. מחד, הורדת גיל הפטור עשויה לסייע לצעירים חרדים רבים להשתלב בעבודה וכך היא מממשת יעד תועלתני וכלכלי ברור. מאידך, הורדת גיל הפטור ללא קביעת יעדי גיוס מחייבים לחרדים עלולה לפגוע קשות בערך השוויון ובאתוס שירות החובה בצבא. להסבר מפורט בנוגע למתווה מיטבי לגיוס חרדים לצה"ל והורדת גיל הפטור משירות ראו: <https://www.idi.org.il/media/21083/haredi-recruitment-law-opinion.pdf>

²⁶ ראו ביקורת ברוח זו במגזין הפנים-חרדי "צריך עיון": <https://iyun.org.il/sedersheni/we-need-educational-plan-for-yeshiva>

כלליים ולימודי מקצוע העלה ממצאים מעניינים: בין 25%-30% מבחורי הישיבה הצהירו כי אינם רואים את עתידם במסלול הלימוד התורני והם מעוניינים ללמוד מקצוע או תואר אקדמי שיפרנס אותם בעתיד. כ-40% מהלומדים בישיבות "רכות" ברמה נמוכה הצהירו כי התייעצו ושוחחו עם הוריהם בנוגע ללימודי חול (לופו ומלחי, 2012). ניתן ללמוד ממחקר זה ומעדויות נוספות כי ישנה ככל הנראה מוטיבציה הולכת וגדלה ללימודים כלליים גם בקרב הלומדים בישיבות גדולות. הערכות של מומחים בתחום מלמדות כי בין 10%-15% מהישיבות מאפשרות לתלמידים ללמוד גם תכנים שאינם תורניים, תופעה המעידה על פתיחות שלא הייתה קיימת בעבר לשילוב לימודי חול בישיבות גדולות. תמורות אלו באות לידי ביטוי גם בעליה ברורה בשיעורי התעסוקה של צעירים חרדים בגיל 18-24, שעלו משיעור זניח של 3.3% בתחילת המאה (בשנת 2000) ל-23% בשנת 2018,²⁷ זאת על-אף המגבלה החוקית לעבוד באופן רשמי בגילאים אלו (בשל הסדר "תורתו אמונתו") והאיסור על עבודה במקביל ללימודים בישיבה ללא קבלת פטור משירות צבאי. עוד יצוין כי סביר להניח שישנם עוד הרבה צעירים בגילאים אלו העובדים באופן לא-רשמי (עבודה "בשחור") במשלח-יד מזדמנים ולא-מקצועיים, זאת בשל היותם בחורי ישיבות המנועים מעבודה בשכר בהיותם במסגרת הסדר זה.

אחד מהמאמצים הארגוניים-מוסדיים החדשניים (באופן יחסי) המעיד על הצורך "מהשטח" בפתרונות יישומיים-מעשיים עבור אוכלוסיות אלו, הוא תכנית "חנוך" שנועדה להעניק מידע וכישורי תעסוקה בסיסיים ללומדים בישיבות רכות. תכנית זו החלה לפעול בשנת 2012 במסגרת מיזם תבת (תנופה בתעסוקה) של ארגון הג'וינט וממשלת ישראל, ובשנים האחרונות היא מעניקה שירותי הכנה מנטלית לתעסוקה גם ללומדים בישיבות גדולות מהזרם המרכזי. מחקר שנערך בשנת 2019 בקרב בוגרי תכנית זו, העלה כי שיעור גבוה מהם מועסקים במקצוע אותו למדו, אף מעבר למקובל בגיל זה באוכלוסייה הכללית (בארט, 2019). תכנית זו מיועדת לתלמידי ישיבות גדולות רכות המתקשים לממש את האידיאל התורני ובהן מתקיימים לימודים חלקיים בלבד. ראשי הישיבות הללו מעוניינים לספק לתלמידים עיסוקים נוספים מלבד לימודי הקודש ולהכין אותם לשוק העבודה, ועל כן הם משתפים פעולה עם התכנית. תכנית חנוך כוללת סדנאות קבוצתיות וייעוץ אישי פרטני על ידי פסיכולוג תעסוקתי, והיא מטפלת במאות תלמידים מידי שנה ומסייעת להם לגבש אופק תעסוקתי לקראת יציאתם למסגרות הכשרה ותעסוקה, בהתאם לנטייתם האישית. התכנית הצליחה לבנות אמון מול ראשי ישיבות שונים כדי ליהנות מלגיטימציה לפעולה במסגרות חרדיות שונות. תכנית זו ומיזמים נוספים מלמדים כי חשוב לבחון את הקשר של אוכלוסיית שונות בעולם הישיבות הגדולות לעולם התעסוקה ולמסלולי הכנה אליו, כחלק ממרחב הפתרונות האפשריים לצעירים אלו.

2.6. הבחנות בין סוגי ישיבות גדולות

לפי מחקרם של לופו ומלחי (2012), ניתן לסווג את עולם הישיבות בכל אחד משלושת הזרמים החרדיים המרכזיים – ליטאים, חסידיים וספרדים-מזרחים - לשלושה נדבכים שונים שביניהם ישנן חפיפות וגבולות מקוטעים: (א) **ישיבות גבוהות** "חזקות" ויוקרתיות בהן מתקיימים לימודי קודש אינטנסיביים ברמה גבוהה. מיישיבות אלו צומחת, בדרך כלל, העלית התורנית של הציבור החרדי,

²⁷ למרות מגמת עלייה זו, עדיין מדובר בשיעור תעסוקה נמוך ביחס לקבוצת הגיל 25-34 שבה עמד שיעור תעסוקת הגברים החרדים ב-2018 על כ-40%.

בעיקר זה הליטאי והספרדי, ומהן צומחים ראשי הישיבות של הדור הבא, המלמדים והר"מים (דוגמת ישיבת פוניבז' בבני ברק, או ישיבת "חברון" בירושלים, הנחשבות לעידית שבעידית בעולם הליטאי)²⁸; (ב) **ישיבות "רגילות"** על "דרך האמצע" של הזרם המרכזי המייצגות בדרך כלל ישיבות נורמטיביות לשכבת גיל זו בכל הזרמים והפלגים החרדים. רוב הבחורים בהן לומדים לימודי קודש ברמה טובה, אך ייתכן כי חלקם ניסו ללא הצלחה להתקבל לישיבות יוקרתיות יותר. חלק מהבוגרים של ישיבות אלו ישתלבו בהמשך חייהם גם במשלח-יד שאינם תורניים ויגלו עניין בשוק העבודה ובעולם ההכשרה לעבודה. זאת ועוד, כפי שמחקר זה מלמד, לחלק לא מבוטל מבחורים אלו ישנם עיסוקים "צדדיים" נלווים כמתנדבים בארגוני חסד למיניהם, עיסוק לגיטימי הזוכה להערכה ולעידוד מצד חלק מראשי הישיבות, וכן בעבודות חלקיות, זמניות ולא מקצועיות, אותן מרבית הבחורים ישתדלו להסוות ולטשטש ומחנכיהם כנראה יעלימו מהן עין; (ג) **ישיבות "רכות"**²⁹ (לייט) או מסגרות 'אלטרנטיביות' (לסגנון הלימוד התורני המקובל והנורמטיבי) המיועדות לרוב לצעירים המתקשים ומתלבטים בדרכה של תורה ובאורח החיים החרדי התובעני. חלקם מגיעים מלכתחילה משולי החברה החרדית מקהילות של בעלי תשובה מזרחים, חרדים חוצניקים³⁰ ועוד, וחלקם "נושרים" מהמסגרות הנורמטיביות.³¹ במסגרות אלו לחץ הלימודים התורני מופחת באופן משמעותי והאווירה בהן משוחררת (באופן יחסי). לרוב אין הקפדה על קוד ההתנהגות והלבוש החרדי, ולעיתים יש בהן גם שיעורי עזר והעשרה בתוכן לא-תורני וכן פעילויות חברתיות שאינן מקובלות בישיבות רגילות. בדרך כלל הצוותים החינוכיים בישיבות אלו משתדלים לשמור על הנראות החרדית החיצונית של תלמידים, לא תמיד בהצלחה יתרה. בישיבות אלו יש פחות התנגדות לכך שהבחורים יעסקו במשלח יד במקביל ללימודיהם בישיבה, ואלו שעובדים עושים זאת בדרך כלל באופן גלוי ובתאום עם ראשי הישיבה. יודגש כי גם במסגרות אלו ישנם לא מעט בחורים בעלי יכולות למידה גבוהות ומוטיבציה להצלחה והתקדמות, שאינם מעוניינים או יכולים ללמוד במסגרת תורנית קפדנית ולכן מדובר במנעד רחב מאוד ולא רשמי או מוגדר של מסגרות מסוג זה.

הישיבות הרכות מהוות לעיתים "מקלט" – כמעין "תיבת נוח"³² כמקובל בעגה החרדית - זהותי והשתייכותי שבו התלמידים אמורים בעיקר להישמר מאיומי העולם החיצוני הלא-חרדי, עד לנישואיהם. זאת בתקווה (של הורים, מחנכים ורבנים) שצעד זה ישאיר אותם במסלול החיים החרדי הנורמטיבי. הישיבות הרכות מספקות מסגרת לימודית תורנית כללית, בה ניתן חופש רב ללומדים.

ישנה כיום מגמה הולכת ורווחת של מאות ואף אלפי צעירים חרדים שלימודי הקודש שלהם, לימודים המהווים כאמור נורמה מחייבת והכרחית בקהילה החרדית, אינם משמעותיים בעבורם

²⁸ מובן שאין קשר הכרחי וישיר בין רמתה ויוקרתה של ישיבה, איכותית ככל שתהיה, לבין עיסוקיהם של בוגריה לאחר תום לימודיהם. גם בין בוגרי ישיבות "חברון" ופוניבז' – ישיבות יוקרתיות ומוקפדות - ישנם גברים חרדים העובדים במגוון עיסוקים לא תורניים, ומנגד ישנם לא מעט אברכים מתמידים שלמדו בבחורות בישיבות פחות יוקרתיות.

²⁹ יש לציין כי המושג ישיבות רכות מושאל מהמשגת הציבור החרדי ספרדי-מזרחי כחרדיות "רכה" לפי הגדרתו של הסוציולוג נסים ליאון (2009).

³⁰ חרדים שהם /או הוריהם נולדו והתחנכו בצעירותם בחו"ל, בדרך כלל מארצות המערב. בעלי גישה פתוחה ומודרנית יותר בהשוואה לחרדים ילידי ישראל.

³¹ צוין כי בעולם הישיבות החסידי החלוקה בין ישיבות רגילות לישיבות רכות פחות חדה וברורה, בשל יכולת ההכלה הגבוהה של הקהילה, גם למי שאינם מצטיין בלימודי הקודש. לפיכך התמקדנו במחקר האיכותני בקבוצות מחקר מהציבור הליטאי והספרדי. עם זאת, בסדר הכמותי לקחו חלק גם לומדים בישיבות חסידיות.

³² להתייחסות מעמיקה ומפורטת אודות מושג זה בציבור החרדי בישראל, ראו ספרו של אהרון איתן "חרדיות ישראלית: אידיאולוגיה, ריאליה, זכויות אדם", (2022), עמ' 25-50.

והם פוקדים את הישיבה באופן פחות מחייב לעומת הנורמה המקובלת. תופעה זו רווחת במיוחד בישיבות "הרכות", אך גם בקרב בחורים הלומדים בישיבות "רגילות" מהזרם המרכזי, וכנראה שגם בקרב בודדים הלומדים בישיבות העלית. נדגיש כי לצרכי המחקר ובכדי להתמקד באוכלוסיות מטרה ייעודיות, קרי הלומדים בישיבות רגילות עם אוריינטציה לשוק העבודה והשלמת השכלה והלומדים בישיבות רכות, נתמקד בדיון זה בשתי אוכלוסיות אלו בלבד.

מכיוון שהקהילה החרדית בישראל עיצבה לעצמה נתיב חינוכי בלעדי ומחייב – מסלול שכולו לימודי קודש ורק באמצעותו יכול התלמיד להגשים את עצמו ואת ייעודו הדתי-חברתי - כל מי שאינו מצליח להגשים את עצמו בעולם הישיבות החרדי, קטנות כגדולות, נאלץ למצוא את עצמו בשולי המחנה ולעיתים אף מחוצה לו. על אף הקושי לכמת ולהעריך את גודלה של קבוצה זו, הערכנו במחקר קודם כי מדובר בכרבע מבחורי הישיבות מהזרם החרדי המרכזי (לופו ומלחי, 2012). אלו צעירים שכבר בתחילת שנות העשרים שלהם (ולעיתים אף לפני כן) אינם רואים את עתידם כאברכי כולל או כנושאי משרות תורניות, אלא כעובדים בשוק העבודה הכללי ואף כמי שרוכשים מקצוע ותעודה אקדמית.³³ כיוון שמדובר בהערכה מיושנת מעט, בקשנו להיעזר במומחים העוסקים בתחום בכדי לאמת ולעדכן את הנחות היסוד באשר לגודלה של קבוצה זו. הערכה נוספת שנועדה להעריך את היקפן של הישיבות הייחודיות לצעירים חרדים שבשוליים ואת מספר הלומדים בהן נשענת על בסיס שיטתי שנערך על ידי מנהלים בתכנית "חנוך" (אודותיה נפרט בהמשך) העוסקים בהכוונה ובסיוע תעסוקתי לבחורי ישיבות גדולות.³⁴ מיפוי זה העלה כי קיימות כ-120 מסגרות ייחודיות מסוג זה בטווח הגילאים הרלוונטי (18-25), שמספר הלומדים הממוצע בהן הוא 65. על כן לפי הערכה כללית זו ישנם כ-8,320 בחורים הלומדים בישיבות רכות שהם כ-17% מכלל התלמידים בישיבות גדולות. במסגרות "הרכות" הייחודיות סדרי הלימוד מקלים, האווירה פחות קפדנית ובחלקן מתקיימים גם לימודי חול והכנה לתעסוקה. חשוב להדגיש בשנית כי מדובר באומדן גס ולא רשמי המקשה על מנהלים, אנשי חינוך וחוקרים לגבש כלי סיוע ומדיניות חינוכית-חברתית מלאה ועדכנית.

אומדן נוסף שערכנו על בסיס רישומי ישיבות של אגף כוח אדם בצה"ל מלמד כי ישנן כ-50 מסגרות חרדיות שניתן להגדירן כישיבות "רכות" ובהן לומדים כ-1,700 תלמידים בלבד (כ-3% מכלל תלמידי הישיבות הגדולות). עם זאת, מדובר כנראה בהערכת חסר, כיוון שכפי שכבר ציינו רבות מהמסגרות הייחודיות-רכות' לבחורים חרדים נמצאות "מתחת לרדאר" של משרד החינוך, בשל היותן עמותות פרטיות שאינן רשומות באגף למוסדות תורניים במשרד החינוך, ולכן קשה מאוד להעריך מהו מספר הלומדים בהן. להערכתנו, האומדן הראשון משקף טוב יותר את היקפי הלומדים בישיבות "רכות" שונות והוא תואם כאמור הן את הערכות המומחים ואנשי החינוך החרדים בתחום, והן את הממצאים החדשניים של מסמך זה שיוצגו בהמשך.

היעדר מסד נתונים רשמי וזיהוי ברור של מוסדות אלו מהווה חלק משמעותי מהקושי לספק מידע אודות מסגרות אלו, מאפייני הלומדים בהן והצרכים הייחודיים שלהם, כמו גם על היכולות לגבש עבור הלומדים בהן פתרונות ראויים בעולמות הקודש והחול. ברור אם כן כי מספר הלומדים

³³ מדובר באומדן כללי על בסיס מחקר שנערך לפני כעשור. נציין עם זאת כי גם במחקר הנוכחי התקשנו להעריך במדויק ובאופן מהימן את היקפן של הישיבות הייחודיות ומספר הלומדים בהן, זאת כיוון שאין בסיס נתונים שבעזרתו ניתן לבצע זאת.

³⁴ מידע שנמסר על ידי רכז תחום מעסיקים בתבת- הגיונט ב-22 באוגוסט 2022.

בישיבות הרכות מהווה אחוז משמעותי מכלל תלמידי הישיבות, ואין מדובר בתופעה שולית בלבד. לפיכך חשוב יהיה בעתיד לנסות לכמת באופן שיטתי ומסודר את מספר התלמידים הלומדים בישיבות "רכות" שונות כדי לספק את המענים המיטביים עבור אוכלוסיות אלו.

מחקר זה מבקש אפוא להתמקד באוכלוסיית תלמידי הישיבות הרכות ובאוכלוסייה של תלמידי ישיבות הלומדים בישיבות "רגילות" בשל הפוטנציאל התעסוקתי הגבוה שלה, המחייב הכנה שיטתית לשוק העבודה ולמסגרות לימודי מקצוע או הכנה לאקדמיה.

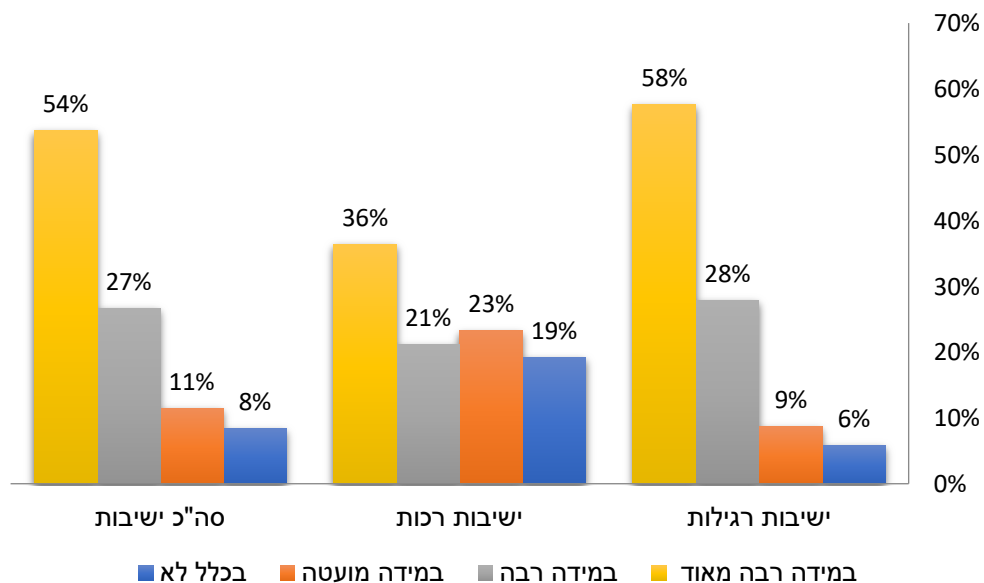
3. ממצאים

לנוכח המאפיינים השונים של הלומדים בישיבות גדולות רגילות לעומת מאפייניהם של הלומדים בישיבות "רכות" וייחודיות אחרות, בחרנו להציג את הממצאים הכמותניים על פי החלוקה זו. בנוסף לכך, שולבו תמות מרכזיות ותובנות המבוססות על ממצאים איכותניים נבחרים בפרקים הבאים על מנת להציג תמונת מצב שלמה, של אוכלוסיות המחקר בישיבות הגדולות בישראל.

3.1 הלימודים בישיבה: שביעות רצון ואתגרים לימודיים

ממצאי הסקר מלמדים כי כמחצית מבחורי הישיבה שבעי רצון במידה רבה מאוד (54%) ובמידה רבה (27%) מלימודיהם בישיבה הגבוהה. כלומר רוב מכריע (81%) מהלומדים בכלל הישיבות גדולות שבעי רצון מהמסגרת בה הם לומדים. על אף הרושם החיובי שבא לידי ביטוי מנתונים אלו, אנו למדים מגורמי חינוך רבים הבקיאים היטב בנעשה בעולם הישיבות הגדולות, כי קיים יסוד סביר להניח שממצאים אלו אינם משקפים את תמונת המצב המלאה בשאלת שביעות הרצון הכללית מהישיבה, שכן ישנם הבדלים משמעותיים ברמת שביעות הרצון מהלימודים בישיבה בין הלומדים בישיבות 'רכות' לעומת הלומדים בישיבות רגילות של הזרם המרכזי. כשליש בלבד (36%) מבחורי הישיבות הרכות מרוצים מהישיבה במידה רבה מאוד ועוד כחמישית מהם (21%) מרוצים במידה רבה מהישיבה. קרוב למחצית (42%) מהמשיבים שלמדו בישיבות מיוחדות לא היו מרוצים כלל (19%) או מרוצים במידה מועטה בלבד מהישיבה בה למדו, זאת בהשוואה ל-15% בלבד מהלומדים בישיבות רגילות שלא היו מרוצים מהישיבה בה למדו. ניתן להניח כי מי שאינו מרוצה מהלימודים בישיבה יחפש אפיקי התפתחות אחרים, ביניהם האפיק התעסוקתי וההכשרתי בו נדון בהמשך.

תרשים 3: מידת שביעות הרצון מהישיבה (באחוזים לפי מסגרת לימודים וסה"כ המשיבים (N=527)

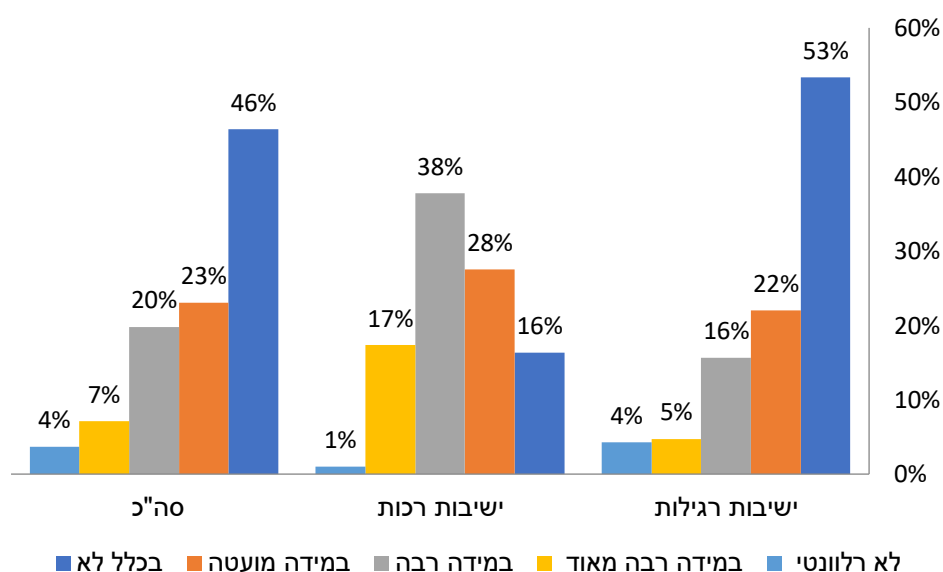

זאת ועוד, כאשר נשאלו המשיבים באיזו מידה הוריהם מרוצים מהישיבה בה הם לומדים התברר כי 58% מההורים של הבחורים הלומדים בישיבות רכות אינם מרוצים כלל (31%) או מרוצים

במידה מועטה בלבד ממסגרות אלו, בהשוואה ל-14% בלבד מההורים ללומדים בישיבות רגילות שאינם מרוצים כלל מהישיבה בה לומד בנם (לפי הערכת התלמידים). מכאן ניתן להסיק כי ייתכן והקושי במסגרות ייחודיות אלו לא טמון רק באיכות הלימודים והמלמדים בהן, ובהרכב התלמידים בהן, אלא גם במוניטין הנמוך שנוצר להן כמוסדות המצויים בתחתית ההיררכיה של עולם הישיבות החרדי. הלומדים במסגרות אלו מתמודדים עם אתגרים וקשיים רבים, אותם נתאר להלן, המאפיינים את הלימודים בישיבות הגדולות ככלל, אך מידת העוצמה של קשיים אלו נחוות באופן יותר חריף ומקיף בין הלומדים בישיבות הרכות.

חוסר שביעות הרצון מהישיבה נמצא בהלימה עם מגוון הקשיים שחווים צעירים הלומדים בישיבות רכות. ממצאי הסקר המיוחד מלמדים על מגוון קשיים ואתגרים עמם מתמודדים בחורי ישיבות, בעיקר אלו הלומדים בישיבות רכות. ביקשנו לבחון האם ובאיזו מידה בחורי ישיבות מתמודדים עם קשיים בתחום הלימודים התורניים, האם יש להם קשיי משמעת בשל דרישות הר"מים והיחס שלהם כלפי הבחורים; באיזו מידה הם מתמודדים עם בעיות הקשורות לדרישות הרוחניות בישיבות והאם מתלווים לכך גם קשיים חברתיים ובעיות מול ההורים ובני המשפחה. אחד האתגרים המהותיים הוא הקושי להתמודד עם עומס הלימודים התורניים (שתוארו בפרק הקודם) והאינטנסיביות שלהם. קושי שבולט יותר בקרב בחורי הישיבות הלומדים במסגרות הרכות.

תרשים 4: מידת הקושי בלימודים התורניים (באחוזים לפי מסגרת לימודים וסה"כ המשיבים, N=527)

כפי שניתן להתרשם מהנתונים בתרשים לעיל, שיעור גבוה מבין הלומדים בישיבות הרכות מעידים על קושי רב (38%) או רב מאוד (17%) בלימודיהם, בהשוואה ל-16% ו-5% בלבד (בהתאמה) מקרב הלומדים בישיבות רגילות. הלוח הבא ממחיש את ההבדלים בין הלומדים בישיבות רגילות ללומדים בישיבות הרכות בכל הנוגע לקשיים ולאתגרים עמם הם מתמודדים במסלול התורני, זאת בנוסף לקשיים שיש להם בלימודים התורניים עצמם.

לוח 1: שיעור המדווחים על קושי רב (במידה רבה / רבה מאוד), באחוזים לפי סוג הישיבה

לומדים בישיבה רבה (N=100)	לומדים בישיבה רגילה (N=431)	
55%	27%	קשיי משמעת
51%	24%	קשיים רוחניים
55%	21%	קשיי לימוד תורני
60%	21%	קשיים מול הרמ"ים
32%	13%	קשיים במשפחה
22%	7%	קשיים חברתיים

הקשיים המרכזיים עמם מתמודדים צעירים חרדים בישיבות החרדיות ככלל, ובישיבות הרכות בפרט, נוגעים בעיקר ליחס הר"מים כלפיהם (21%-ו-60% בהתאמה); קשיי משמעת (27%-ו-55% בהתאמה) והקושי לעמוד בציפיות הרוחניות במוסד התורני (24%-ו-51% בהתאמה). לעומת אתגרים אלו, מידת הקושי החברתי והמשפחתי פחותה, אך גם בה נמצא פער בין הלומדים בישיבות רגילות ללומדים בישיבות רכות. על אף האמור לעיל, חשוב להדגיש שבין חמישית לרבע מהלומדים בישיבות הרגילות מדווחים גם הם על קשיים האופייניים לצורת הלימוד האינטנסיבית בישיבות הגדולות. זאת ועוד, מסתבר כי מרבית הבחורים (68%) החווים קשיים מסוגים שונים בישיבות הגדולות אינם משתפים את הוריהם בקשיים אלו ונותרים ללא מענה מקצועי גם בתוך הישיבה עצמה. לדעת מומחים ואנשי חינוך חרדיים מסכת קשיים זו נובעת ממספר סיבות משלימות המהוות אתגר מהותי לעולם הישיבות בכללותו. כך מתאר את מצב הישיבות הגדולות איש חינוך חרדי:

"כל שנה ישנה גדילה עצומה בהשוואה לשנים קודמות, כל שנה זה [עולם הישיבות] מתרחב במהירות. אם בעבר כל הישיבות יכלו להחזיק את הבחורים ולתת להם תשומת לב וחינוך כמו שצריך, היום זה באמת הרבה פחות. הישיבות הגדולות והחשובות הפכו ל"בית מסחר לבחורים", מי שהולך בתלם נשאר ומי שלא, נושר [...]. היום יותר ויותר ראשי ישיבות, גם מנהלי הישיבות הגדולות ביותר, מבינים שאי-אפשר להחזיק 150 בחורים בשיעור רק עם ר"מ אחד [...]. הבחורים בישיבות הגדולות גדלים באופן עצמאי. אין מי שממש רואה אותם ואומר להם מה לעשות ואיך ללמוד [...]. הבעיה קשה במיוחד בישיבות הליטאיות".

מדברים אלו עולה הקושי לנהל ולפקח, הן מבחינה לוגיסטית וארגונית והן מבחינה פדגוגית וחברתית, על מספר הולך וגדל של לומדים במסגרות שהרישום אליהן אינו מוסדר (בשל מעמדן העצמאי של הישיבות הגדולות). המודל האינטימי של ישיבה חרדית בה ראש הישיבה מהווה דמות מופת הדואג לכל צרכיהם של תלמידיו, כפי שתואר בפרק שעסק בתיאור ההיסטורי של הישיבות החרדיות באירופה, איננו בר יישום במסגרת שיש בה מאות תלמידים שאמורים להפגין עצמאות חשיבתית ואחריות ללימודיהם, ומאידך תלויים במחנכיהם להתפתחותם והתבגרותם לכדי בני תורה יראי שמיים ובקיאים בכתובים. ייתכן שקושי זה מעצים ומגביר את הקשיים עליהם דיווחו

בחורי הישיבות בסקר שממצאיו הוצגו לעיל. אתגר זה ואתגרים נוספים מתוארים בדברים הבאים של פעיל נוער חרדי-ליטאי :

"חושבים שבחור בן 17 יכול לגדול לבד? מי מדריך אותו בלימוד? מי שם עין? אנו סופרים רק את הנשירה הגלויה, אבל אתם יודעים כמה נשירה 'סמויה' יש בישיבות הגדולות? במיוחד מהשנה השנייה והשלישית (בגיל 18-19) **שעושים לגמרי מה שהם רוצים** [הדגשת המחברים]. הרבה מהם מסתובבים, חלקם אפילו עובדים בעבודות קבועות, אף אחד לא באמת יודע איפה הם, זה הגיוני שבישיבות כל כך גדולות ו"מפלצתיות" אף אחד לא ידע? לדעתי התפיסה של ישיבה גדולה, במיוחד אצל הליטאים, פשטה את הרגל. צריכים לפתוח מסגרות קטנות יותר, מהודקות יותר עם תכנית לימוד יותר מסודרת עם פיקוח חזק יותר ומטרות ברורות".

לא רק גודלן של הישיבות הרגילות וההיקף הנרחב של הלומדים בהן פוגם ביכולת של הבחורים למצות את יכולותיהם וכישוריהם בעולם התורני ובחיי המעשה, ומכאן גם הקושי לפקח על הנתבי הלימודים בו צועדים בחורים אלו. לסוגיית הגודל מצטרפת העובדה שבישיבות הללו אין למעשה תכנית לימודים מסודרת שכוללת יעדים מדידים, בחינות ומבחנים, מטלות תורניות וכיוצא בזה. כפי שלמדנו, זהו מאפיין מהותי של הישיבה החרדית – לימודי קודש ללא תכלית גשמית ממשית ומכאן גם היעדר כלים פורמליים להערכת הישגים תורניים ואחרים. מבנה פדגוגי זה התאים ככל הנראה לתקופה בה מספר הלומדים בישיבות היה מצומצם ומוגבל, ולא למודל חובק כל שבו נדרשת דיפרנציאציה והתמחות פדגוגית המותאמת לציבור רחב ומגוון, ולצעירים שחווים קשיים משמעותיים בלימודיהם וביחסים שלהם עם מוריהם. נראה אם כן שכאשר לא נקבעים יעדים פדגוגיים ולימודיים תורניים או אחרים לתלמידים בהתאם ללוחות זמנים ברורים, רבים מהם מאבדים עניין ורצון להתמיד ולהשקיע בלימודיהם והם מצטרפים לשוליים הולכים ומתרחבים של בחורים בעולם החרדי המחפשים חלופה ללימודים התורניים, עוד בשלב בו הם לומדים בישיבה עצמה.

"[...] המבנה הנוכחי של הישיבות לא מאפשר להרבה מאוד בחורים להתפתח. קשה להם לשבת שעות ארוכות כשאף אחד לא באמת מסתכל עליהם. בישיבה אין יעדים ברורים שאפשר לעמוד בהם, אין מבחנים, אין שום משוב מהר"מים וחבל מאוד שאין תעודות. בחורים מרגישים תלושים ומנותקים".

3.2 לימודי קודש ועבודה

על פי החוק גברים חרדים בהסדר "תורתו אומנותו" לדחיית השירות הצבאי מחויבים לעסוק בלימודי קודש בלבד בהיקף שעות מוגדר מראש ובהתאם לשלושת סדרי הלימוד שתוארו לעיל. ההצדקה החוקית והנורמטיבית לדחיית השירות נשענת למעשה על המחויבות וההתמסרות הטוטאלית לעולם התורה בגיל הישיבה הגדולה לבחורים רווקים ואף לגברים נשואים. בגין מחויבות זו נהנים צעירים אלו מהסדר ייחודי שפוטר אותם הלכה למעשה מחובת השירות הצבאי או הלאומי-אזרחי.

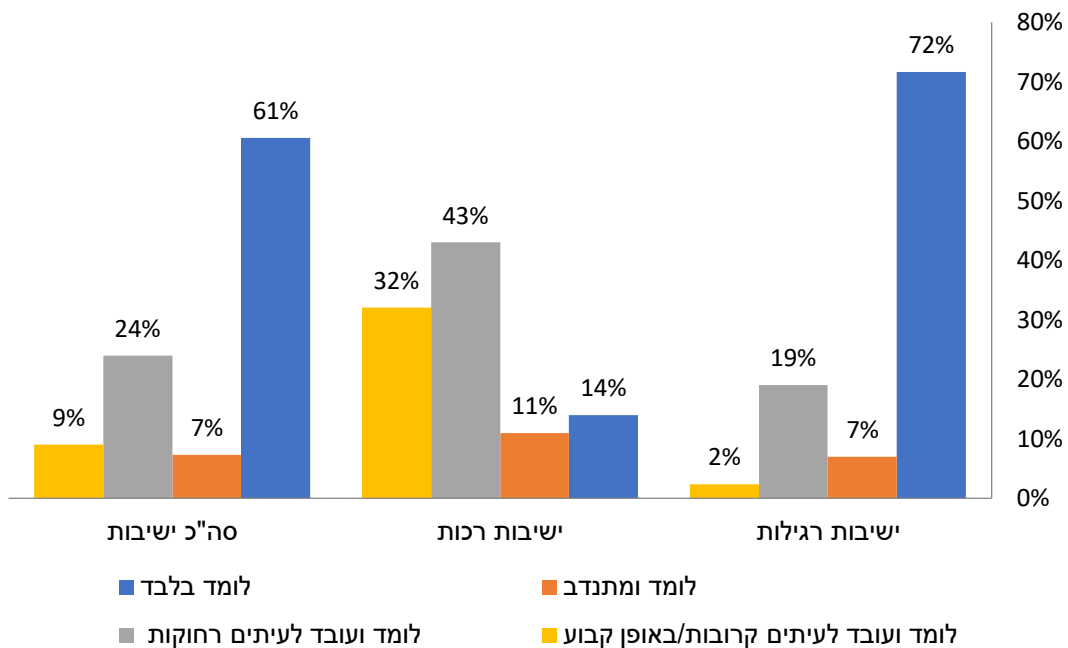
על אף מחויבות זו, נדמה כי המציאות מורכבת הרבה יותר. צעירים חרדים רבים אינם מוצאים סיפוק ומימוש עצמי מלא בלימודיהם התורניים. חלקם בשל קשיים ואתגרים שלימודים אלו מציבים בפניהם, כפי שלמדנו בפרק הקודם, וחלקם בשל שאיפות אישיות שחורגות כנראה מעולמה של תורה. אנשי חינוך חרדיים ורבנים מודעים לתופעה זו ומשתדלים, ברוב המקרים, להעלים ממנה עין, או לחלופין לסייע לבחורים שאין ידם מצלחת ללמוד באופן תובעני ואינטנסיבי, ולאפשר להם להתפרנס מיגיע כפיהם. זאת כהנחיה פרטנית ונקודתית, ולא כהוראה כללית לעמיתיהם השוקדים על תלמודם. במחקר ביקשנו לבחון באמצעות כלי מחקר שונים האם חלק מבני הישיבות החרדים עובדים למחייתם והאם יש להם עיסוקים נוספים מעבר לחובת לימודיהם התורנית. על בסיס הנחה מוקדמת לפיה חלק נכבד מבחורי הישיבות עוסקים בעיסוקים נוספים שאינם קשורים ללימודי קודש בישיבה, שאלנו במסגרת הסקר הכמותי מהם העיסוקים המרכזיים של בחורי הישיבות, מלבד לימודי הקודש. ואכן הנתונים בתרשים הבא מלמדים כי קרוב לשליש (32%) מהבחורים הלומדים בישיבות רכות מדווחים כי הם עובדים לעיתים קרובות או באופן קבוע, ועוד 43% מהם עובדים לעיתים מזדמנות, בהשוואה לחמישית (19%) מבחורי הישיבות הרגילות העובדים בעבודה מזדמנת ועוד 2% העובדים בעבודות קבועות.³⁵ בסך הכל, כרבע מכלל תלמידי הישיבות, רגילות ורכות כאחד, דיווחו על עבודות מזדמנות לעיתים קרובות, לצד לימודי הקודש. בדרך כלל לא מדובר בעבודות איכותיות ששכרן בצדן, אלא בעיקר בעבודות מזדמנות, חלקיות וארעיות, לרוב בתפקידים לא מקצועיים כגון נהגים, עוזרים, עובדי ניקיון, לוגיסטיקה זעירה, מסחר וכיוצא בזה. דפוס תעסוקתי זה משתקף היטב בנתונים המעידים על כך שרבים מהצעירים החרדים החסרים מיומנויות תעסוקתיות בסיסיות, תעודות פורמליות או ניסיון תעסוקתי, עובדים בדרך כלל בשנים הראשונות במהלך ולאחר לימודיהם בישיבה במקצועות המאופיינים ככאלו שיש בהם חזרתיות רבה והם אינם דורשים יכולות אנליטיות וקוגניטיביות גבוהות. במחקר עדכני שבחן דפוסים אלו נמצא כי כרבע מהצעירים (שגילם 27) שעזבו את הישיבה עבדו בענפי המכירות והקמעונאות. לעומת זאת, בגיל 37 שיעור המועסקים בענפים אלו מקרב העוזבים את עולם הישיבות עומד על כ-18% בלבד (גורדון, 2023). כך מתוארת המציאות הייחודית של בחורי ישיבות שאינם עוסקים רק בלימודי קודש דרך עיניו של בחור הלומד בישיבה ליטאית מוכרת ורגילה:

”יש גם עבודות מזדמנות, קצת כסף מהצד. עבודות פיזיות בעיקר, עזרה באירועים וכאלה. לא משהו שצריך ללמוד בשבילו. יש גם התנדבויות כמה פעמים בשבוע משמחים ועוזרים בבתי חולים בעיר” (תלמיד ישיבה ליטאית בן 19 מירושלים).

הפנייה למסלול התעסוקתי במקביל ללימוד התורני לא נעשית כדי להתמקצע בשוק העבודה או לפתח בו קריירה אלא היא נתפסת כעיסוק צדדי ושולי במכלול העיסוקים של בן תורה, בו לימודי הקודש עדיין תופסים את המקום המרכזי. עם זאת, גילינו כי קיים פער ניכר בין שיעור הבחורים בישיבות הרגילות שעיסוקם היחידי הוא לימודי הקודש (72%) לעומת חלק קטן מאוד (14% בלבד) מעמיתיהם בישיבות הרכות שהצהירו כי עיסוקם הבלעדי הוא לימוד תורני בישיבה.

³⁵ לפי דיווחיהם של 10 מהבחורים העובדים במקביל ללימודיהם בישיבה הגדולה בנוגע למספר שעות עבודתם השבועיות, עולה כי ממוצע שעות העבודה השבועי שלהם עומד על 11 שעות בלבד. ביניהם היו ארבעה שעבדו 24 שעות שבועיות ומעלה.

תרשים 5: עיסוקים מרכזיים של תלמידי ישיבות (באחוזים לפי סוג הישיבה ובסה"כ, N=527)

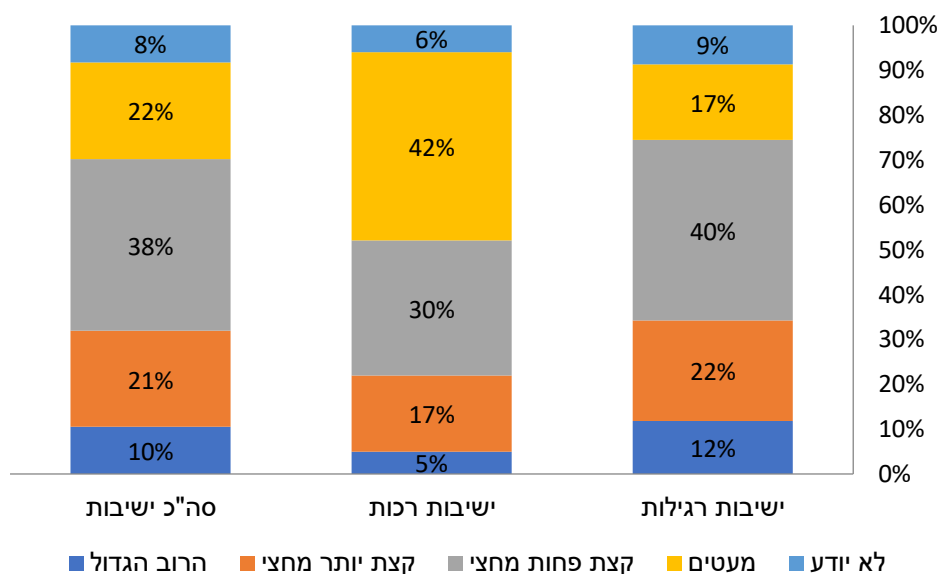
ממצאים אלו מעידים על הבדלים ניכרים בין הישיבות החרדיות הרגילות לישיבות הרכות לא רק בכל הנוגע לתחומי העיסוק השונים של הלומדים במסגרות השונות, אלא גם בהתייחס למידת המחויבות ללימודי הקודש של צעירים אלו. ניתן להניח כי מסכת האתגרים והקשיים עליה דיווחו הלומדים בישיבות רכות הובילה את רובם למצוא לעצמם אפיקי התפתחות נוספים לאלו התורניים, וביניהם הנתיב התעסוקתי וההתנדבותי שבו לצד ההכנסה יש גם סיפוק ומימוש עצמי שלא בא לידי ביטוי מבחינתם בלימודי הקודש. כך התייחס לסוגיה זו איש חינוך חרדי מביתר עילית, המסייע לנערים המתקשים בעולם הישיבות למצוא את דרכם בשוק העבודה ובמסגרות ללימודי מקצוע:

"במצב הזה [לימודים תורניים לא משמעותיים] הבחור מחפש מה לעשות עם עצמו. חלק מהמימוש העצמי זה להכניס כסף. אבל גם מי שעובד זה לא מתוך אידיאל לעבודה אל רק מתוך רצון להרגיש שעשו משהו. לנו [לרבנים] עדיף שיעבדו בעבודות מזדמנות ולא ילכו להכשרה מקצועית. אם נכשיר אותם בצורה מסודרת הם לעולם לא יחזרו ללימודי תורה, יגלו את הכסף הגדול וילכו לעבוד בקביעות".

החשש מפני נטישת עולם התורה וקיום מצוות אדוק (היבט רוחני-דתי) ובעיקר מפני עזיבת דרך החיים החרדית והמחויבות הטוטאלית כלפיה (בהיבט חברתי), מניע אנשי חינוך ורבנים חרדים לבלום ולעכב בחורים צעירים בעולם הישיבות מלרכוש מקצוע או השכלה העשויה לספק להם בסיס טוב יותר בעתיד בשוק העבודה, כמעין ניסיון מתמשך לשים "אצבע בסכר" שלא תמיד מצליחה לשמור על התלמידים במסגרת הישיבה הרצויה. למרות ניסיונות ומגבלות אלו, לא מפתיע לגלות כי 72% מהבחורים הלומדים בישיבות רכות ו-57% מהלומדים בישיבות הרגילות מעריכים כי רק מעטים או פחות מחצי מבחורי הישיבות ימשיכו ללמוד שנים רבות בכלל בבגרותם לאחר

החתונה.³⁶ התרשים הבא ממחיש את התפלגות התשובות של בחורי הישיבות בנוגע למידת ההתמדה המשוערת שלהם ושל עמיתיהם בעולם הישיבות:

תרשים 6: הערכת היקף הממשיכים בלימודים תורניים (באחוזים לפי סוג הישיבה ובסה"כ, (527=N

חשוב להדגיש כי בדרך כלל לא מדובר על עזיבה מיידית של הישיבה לאחר החתונה אלא על תהליך הדרגתי שבו הגבר הנשוי לומד מספר שנים מצומצם בכולל ולאחר מכן, מגיל 25 ומעלה, מתחיל לחפש את דרכו בעולם המעשה. כך תיארו תהליך זה בחורים הלומדים בישיבה מיוחדת בירושלים המאפשרת לצעירים לרכוש מקצוע במקביל ללימוד התורני שלהם:

"אנו מעריכים כי רק 30% מהבחורים מהישיבה שלנו ימשיכו יותר משנה-שנתיים כאברכי כולל יום מלא. הרוב יבחרו בהתחלה להיות כנראה אברכים חצי יום בשלב הראשון. מצד שני, אנו מכירים כאלו שממש לא חשבו, וגם הסביבה הקרובה שלהם לא האמינה שהם יישארו בכולל יותר משנה, ובכל זאת הם מתמידים ורציניים בלימוד בינתיים. קשה לצפות. בכל מקרה **מי שיישאר בכולל, יהיה בהכרח מיעוט קטן כנראה**, וההישארות וההתמדה נובעים מאמונה תמימה וחזקה שזה הדבר החשוב והנכון לעשות. **הרוב לא יחזיקו מעמד יותר משנתיים-שלוש בגלל הקושי הכלכלי-כספי**" [הדגשות המחבר].

תיאור זה מעניק משקל רב להיבט הכלכלי שבגינו צעירים רבים אינם מוצאים את דרכם בעולם הישיבות והכוללים. עם זאת, כדאי לשים לב שמדובר בפרק זמן שקשה להגדירו והוא מהווה אזור גבול לימינלי שבו בחורים וגברים חרדים רבים בוחרים האם, ובעיקר באיזו מידה, הם יכולים להתמיד בלימודי הקודש במסגרת הישיבה והכולל וכיצד יש בידם לפרנס את משפחתם. ממצאים אלו תואמים לנתונים מנהליים שנאספו במכון הישראלי לדמוקרטיה המלמדים כי 91% מכלל הצעירים הליטאים ו-76% מהספרדים לומדים בישיבה בגיל 20, אך בגיל 30 רק 70% מהליטאים,

³⁶ שאלה זו נוסחה באופן הבא: להערכתך, כמה מחבריך הקרובים ימשיכו ללמוד שנים רבות (יותר מעשר שנים) בכולל לאחר נישואיהם?

וכמחצית מהספרדים לומדים בישיבה (51%) (גורדון, 2023). הואיל וזה המצב הרי מובן גם הרצון של מרבית (83%)³⁷ בחורי הישיבות שהשתתפו בסקר לרכוש ידע על עולם התעסוקה, כולל ידע על משרות מבוקשות בשוק, מסלולי לימודים, השלמת לימודי יסוד, והכנה לראיונות עבודה. גם בנוגע לשאלה זו: האם תרצה או לא תרצה לרכוש ידע על שוק העבודה שיסייע לך להשתלב במקומות עבודה, ישנם הבדלים בין הלומדים בישיבות רכות לאלו הלומדים בישיבות רגילות. בקרב האחרונים 55% טענו כי הם בטוחים שירצו לרכוש ידע זה בהשוואה ל-63% מהלומדים בישיבות רכות. צורך זה הנו חיוני מבחינת צעירים אלו ומחנכיהם המדווחים על כך שלמרבית בחורי הישיבות חסרה אוריינטציה תעסוקתית, ידע על שוק העבודה וניסיון תעסוקתי משמעותי שאיננו נרכש בעולם הישיבות.

3.3. מוטיבציות ללימודי מקצוע ולימודים אקדמאיים: "הם רוצים לצמוח אך אין שום כלים"

אחד הוויכוחים החריפים ביותר בנוגע לעולם הישיבות עוסק בסוגיית השילוב השנוי במחלוקת בקהילה החרדית, בין לימודי קודש ללימודי חול במסגרות אלו. ההיסטוריון יעקב לופו טוען כי: "קיים ויכוח לגיטימי בתוך החברה החרדית אם מותר או אסור לשלב לימודי חול עם לימודי קודש [...] עם זאת, נראה כי מבחינה אידיאולוגית ובהתאם ל"השקפה" (במלרע) החרדית אשר התנגדה ומתנגדת נחרצות להשכלה, למדינה ולציונות, קבע הרב שך כי אין לשלב בין לימודי קודש ללימודי חול בישיבות חרדיות" (לופו, 2007: 9). החשש הוא מפני העירוב של חוכמות חיצוניות העלולות להסיט את המיקוד של הנערים והבחורים מלימודי הקודש העומדים במרכז האתוס החרדי התורני.

כפי שתואר בהרחבה בפרק המבוא, מודל הישיבה הליטאית שתואר בהרחבה בפרק המבוא הפך להיות המודל האידיאלי (ideal type) של מוסד חינוכי ישיבתי שבו לא מייחסים משקל ערכי לעיסוק או לימוד המתחרים עם לימודי הקודש. מכאן גם ההתנגדות העזה והמתמשכת כלפי שילובם של לימודי חול למסגרת הלימודים הפורמלית. למרות זאת, הרי שלאורך השנים וגם בהווה קיימים מודלים מתחרים לישיבה הליטאית בהם ישנו שילוב מוגבל ומווסת של לימודים חול, שרובם נחלו הצלחה מוגבלת בלבד (מלחי, 2020; גונן, כהן והיון, 2018; לופו, 2007).³⁸

לנוכח האיסור הגורף על שילוב לימודי חול במסגרת ישיבתית רבים מהלומדים בישיבות החרדיות חסרים את הידע, המיומנויות והכלים החיוניים להשתלבות בעולם החול, כמו גם את הידע ההכרחי על האפשרויות הקיימות בשוק העבודה (שאינו בתוך הקהילה החרדית). על אף החשיבות הברורה הקשורה לרכישת מיומנויות תעסוקתיות שיסייעו להם להשתלב בעתיד בעבודה, עלו במסגרת עבודת השדה קולות אמביוולנטיים כלפי האפשרות לשלב לימודי חול בישיבה או מחוצה לה:

"כדאי מאוד וצריך לשלב קורסים מקצועיים, בתוך הישיבה עצמה, עם לימודי הקודש והגמרא, כדי שיהיה לנו משהו רציני ביד אחרי החתונה" (בחור חרדי-ספרדי בן 19.5, לומד בישיבה רכה).

³⁷ 55% מכלל המשיבים דווחו כי הם מעוניינים בוודאות בידע על שוק העבודה, ועוד 28% דווחו כי הם מניחים שיזדקקו לידע על שוק העבודה.

³⁸ הדברים אמורים בישיבות חרדיות תיכוניות כמו ישיבת "הישוב החדש" (1929), ומסגרות טכנולוגיות לנוער חרדי ברוח ישיבתית ועוד. על אף הגידול במספר הלומדים בישיבות אלו המיועדות לשכבת הגיל הצעירה בישיבה הקטנה (4-14, הן עדיין מהוות אחוז קטן (כ-16% בלבד) מכלל התלמידים תחת הפיקוח החרדי. להרחבה ראו מלחי, 2019.

מדברים אלו עולה, כי בקרב קהילות וקבוצות אוכלוסייה חרדיות מסוימות ומעטות ישנו צורך וקיימת האפשרות ללמוד לימודי חול ומקצוע דווקא במסגרת חרדית-תורנית מוגנת ומפוקחת השייכת לקהילה וזוכה ללגיטימציה חברתית, להבדיל מהניסיונות להפריד באופן חד משמעי בין לימודי קודש תורניים ללימודי חול במסגרת חיצונית לשיבה. לכך יש יתרונות ברורים הקשורים לעובדה שעצם ההימצאות בשיבה מהווה איתות (signal) חברתי וסמלי חיוני למידת האדיקות והשייכות של הבחור לקהילה ומכאן גם להיותו שידוך ראוי לבחורה מתאימה, גם אם מדובר בשיבה חרדית שלא שייכת לזרם המרכזי. אל מול עמדה זו ניתן לזהות גם חשש מובן של הבחורים מפני שילוב בין הקודש לחול בשיבות ומחוצה להן, ומפני היציאה לעבודה או ללימודי מקצוע (לא-תורני) בסביבה מעורבת בה עובדים חרדים עם לא-חרדים ועם בנות המין השני:

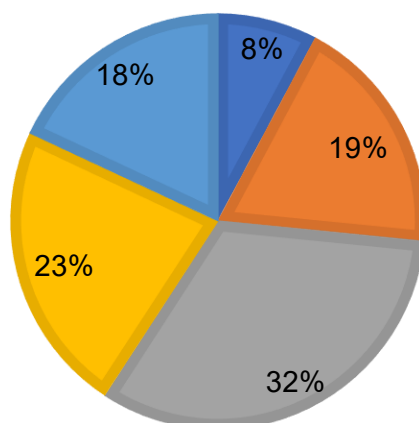
”צריך תמיד לזכור שהעולם החיצוני מאוד פרוץ ופרוע, רק מעטים מצליחים באמת להימנע ממגע עם החול. כל עיסוק, בין אם זה רכישת מקצוע או עבודה במקום עבודה מעורב כזה, תבוא בוודאי על חשבון ההיבט התורני והקדושה שאני רוצה להמשיך להיות בה. **השקפת העולם שלנו נוגדת כל עבודה שאיננה תורנית** [...] מאידך אם עובדים בסביבת עבודה תורנית-חרדית, מסתכלים עליך הרבה יותר טוב בסביבה הקרובה. למרות שהיום רוב הצעירים פחות חוששים ומפחדים 'ממה יגידו' בגלל שכבר חצי מהגברים החרדים עובדים” [הדגשות המחבר] (תלמידים בשיבה ליטאית 'רכה' בירושלים).

מדברים אלו ניכר בברור החשש המושרש של בחורים אלו, מפני פריצת הגדרות והחשיפה הלא רצויה לעולמות החול המודרניים המאפיינים את שוק העבודה הכללי ומסגרות ללימודי מקצוע. בעולם זה הנתפס כמתירני, פרוץ ולא צנוע, הכולל שפה וז'רגון לא ראויים הזרים לאוזן חרדית שמרנית ומעודנת, קיימים פיתויים רבים ויומיומיים העלולים לפגום קשות באורח החיים והערכים הרוחניים עליהם מתחנכים בחורי השיבות. חשש זה חל גם לגבי קורסים מקצועיים ולימודי חול, שגם הם במידה מסוימת עלולים להיות בעייתיים ופסולים. על כן, וכפי שנראה בהמשך בנוגע לתחומי העיסוק המועדפים על צעירים אלו, ישנה העדפה לעבוד בסביבה מוגנת ושמורה בתוך או בסמוך לקהילה חרדית שבה כללי ההתנהגות, הנורמות והערכים אינם מאיימים על הזהות והשייכות החרדית של גברים צעירים המבקשים להתפרנס בכבוד. עבודה תורנית בתוך הקהילה משמרת ואף משפרת את המעמד החברתי של מי שעוסק בתחומים כמו הוראה וחינוך במוסדות תורניים ותלמודי תורה, מנהיגים רוחניים ורבנים, סופרי סת”ם ועורכי ספרי קודש, משגיחי כשרות, שוחטים ועוד. למרות זאת, האמירה המובאת בסיפא של ציטוט זה, מעידה על עומק השינויים והתמורות שמתחוללים בשני העשורים האחרונים בקהילות חרדיות רבות בהן גברים רבים מוצאים את דרכם לשוק העבודה – מגמה לפיה חלק מהנורמות המקודשות בציבור החרדי בדבר הדבקות במסלול תורני מלא וממושך הולכות ומשתנות (ליאון, 2014; הוון, 2019). שינוי זה מפחית בתורו את הסטיגמות העלולות לדבוק במי שבוחר בנתיב תעסוקתי ומכשיר את עצמו בגיל צעיר למשרה מכניסה ואיכותית. בהמשך לראיון קבוצתי זה בשיבה לצעירים מתקשים בשיבה רכה, בה מעוניינים ראש הישיבה והמשגיח להקנות לתלמידים מקצוע לא-תורני שילמד דווקא בתוך הישיבה, התעוררו שוב החששות והרתיעה מפני הפיחות בערכי היהדות החרדית והעולם הרוחני המוקפד בו מצויים מרבית מבחורי הישיבות הנורמטיביים:

”צריך באמת להיזהר מניסיונות כיוון שלא משנה כמה יחזקי תהיה, אתה עלול ליפול או להידרדר בלי שאתה שם לב לזה בהתחלה. אני אישית לא הייתי רוצה לעבוד במקום מעורב עם כל הפיתויים שיש”.

נראה כי גם בקרב בחורי הישיבה הייחודית שבה התקיימה קבוצת מיקוד זו, כאלו שכנראה נחשפו בעבר לעולמות החול (במידה זו או אחרת), ישנה מודעות גבוהה וחדה למחירים האישיים, הרוחניים והחברתיים הנובעים מעבודה בסביבה מעורבת המקשה מאוד על הקפדה הנדרשת מגבר חרדי המבקש לשמור על זהותו ושייכותו לקהילה שמרנית וקפדנית. לנוכח מבט לימינלי ואמביוולנטי זה אודות החלופות המקבילות ללימודי הקודש והאתגרים הכרוכים בלימודי מקצוע ועבודה בסביבה לא-חרדית, נדרשו המשיבים לשאלון בסקר הכמותי להעריך מה יהיה ההיקף של הפונים ללימודי מקצוע ולימודים אקדמאים מבין אלו שיבחרו לא להמשיך בלימודים תורניים מלאים. לפי הערכה גסה זו 27% ציינו כי הרוב הגדול של הבחורים (8%) או יותר ממחציתם (19%) יפנו ללימודי מקצוע.³⁹ כשליש העריכו כי פחות ממחצית מעוזבי הישיבות יפנו ללימודי מקצוע (32%), כרבע (23%) העריכו כי רק מעטים יפנו למסלול זה וכחמישית (18%) לא ידעו כיצד להשיב לשאלה זו.

תרשים 7: הערכת שיעור הפונים ללימודי מקצוע (באחוזים מכלל המשיבים, N=527)⁴⁰

■ לא יודע ■ הרוב הגדול ■ קצת יותר מחצי ■ קצת פחות מחצי ■ מעטים

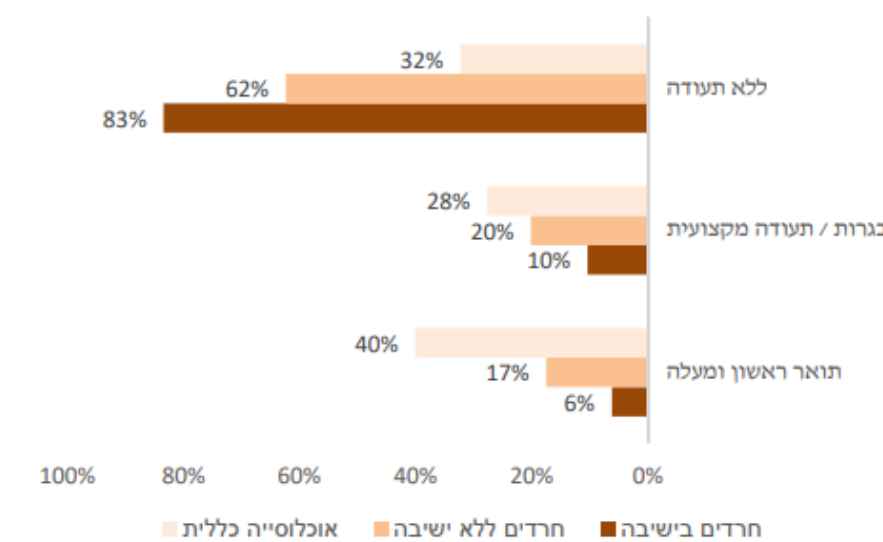
לפי הערכה זו רק כרבע מכלל בחורי הישיבות שלא יתמידו בלימודי הקודש שלהם ויעזבו את עולם הישיבות יבקשו לרכוש מקצוע במסגרת לימודי תעודה. מובן כי ממצאים אלו מקשים עלינו להעריך את ההיקף הממשי של בחורי ישיבות המתמידים בלימודי הקודש, אך עשויים לשלבם עם לימודי מקצוע בהמשך דרכם, או כאלו שיעזבו תוך מספר שנים את הישיבה או הכולל (ישיבה לגברים נשואים) ויבחרו לרכוש מקצוע כדי לשפר את מצבם וסיכוייהם להתפרנס בכבוד. גם בנוגע לפנייה ללימודים אקדמאים העריכו רק 3% מהמשיבים כי הרוב הגדול מעוזבי עולם הישיבות ילמדו באקדמיה. שיעור מעט יותר גבוה (11% בלבד) העריכו כי יותר ממחצית מעוזבי הישיבות יפנו

³⁹ מתוכם 8% העריכו כי הרוב הגדול מעוזבי הישיבות יפנו ללימוד מקצוע, ועוד 19% העריכו כי למעלה ממחצית מהם יפנו למסלול זה. השאלה נוסחה כך: להערכתך, כמה מאלו שלא יישארו ללימוד במסגרת תורנית, יפנו בשנים הקרובות לרכוש מקצוע במסגרת לימודי תעודה? השאלה העוקבת התייחסה להערכת אודות היקף הפונים ללימודים אקדמאיים.
⁴⁰ ממצאים אלו מוצגים ביחס לכלל המשיבים כיוון שלא נמצאו הבדלים מהותיים בין הלומדים בישיבות רגילות בהשוואה לאלו הלומדים בישיבות רכות.

ללימודים אלו, ולעומת זאת, כ-60% מהמשיבים העריכו כי פחות מחצי (23%) או רק מעטים (36%) ילמדו באקדמיה בהמשך דרכם.⁴¹

כדי ללמוד באופן יותר מדויק ומקיף על פוטנציאל ההשתלבות של עוזבי לימודי הקודש במסלולי לימוד מקצועיים ואקדמאיים נפנה לסקירה מקיפה של גבריאל גורדון, חוקר במכון הישראלי לדמוקרטיה, אשר בחן סוגיה זו בכלים כמותניים מנהליים המאפשרים לעקוב אחר פרטים (אינדיקטורים) לאורך שנים. המעקב נעשה בהתאם לשכבות גיל מסוימות, השתייכות קהילתית (ליטאים, חסידים, ספרדים-מזרחים) ובהתאם לסטטוס המתחלק בין אלו שנותרו בעולם הישיבות והכוללים לעומת מי שעזב מסגרות אלו. ממצאי מחקר זה מסייעים לנו להתחקות אחר מאפייני ההשכלה של חרדים לפי שתי קטגוריות מרכזיות: (א) חרדים הלומדים בישיבה; (ב) חרדים שלא לומדים בישיבה. קרוב לשני שלישי (62%) מבין המשתייכים לקבוצה השנייה, לגביהם ניסינו להעריך את היקף הפונים ללימודי מקצוע או למסלול האקדמי, חסרים כל תעודה רשמית. לחמישית מהם (20%) יש תעודת מקצוע (לעומת 10% מבין החרדים שלומדים בישיבה/כולל) ו-17% בעלי תואר ראשון ומעלה (לעומת 6% בלבד מבין החרדים הלומדים בישיבה/כולל) (גורדון, 2023). בהקשר זה ניתן להבחין גם בפער המשמעותי בין שיעור הגברים החרדים הלומדים בישיבה שאין להם תעודה (83%) לעומת עמיתיהם שאינם לומדים בישיבה ואין בידם תעודה (62%).

תרשים 8: סוג השכלה בקרב גברים חרדים בישיבה/לא בישיבה, בהשוואה ליהודים לא-חרדים

מקור: עולם הישיבות והכוללים מול עולם התעסוקה בנתונים, גבריאל גורדון (2023).

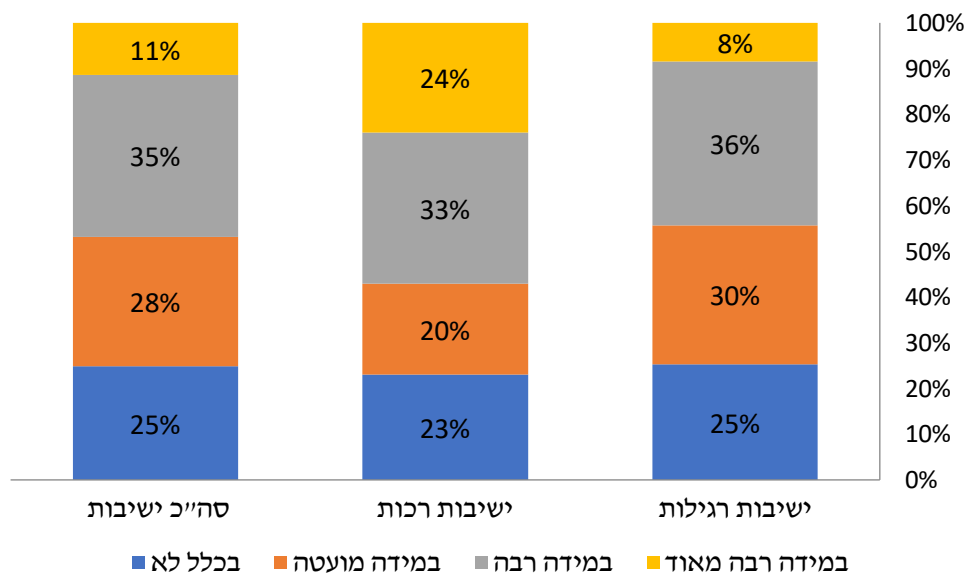
נתונים אלו, אף שהם מתייחסים למנעד גילאים רחב, נמצאים בהלימה רבה להערכה אודות היקף הפונים ללימודי מקצוע (לימודי תעודה) ולימודים אקדמאים בקרב בחורים וגברים חרדים שבחרו לא להמשיך בלימודיהם בישיבות חרדיות. עם זאת, מנקודת מבט הבוחנת את סיכויי ההצלחה בהשתלבות וקידום תעסוקתי של גברים חרדים בשוק עבודה תחרותי ומשוכלל, יש טעם בהקדמת השלב בו רוכשים גברים אלו ניסיון תעסוקתי, תעודת מקצוע/תואר אקדמי ומיומנויות תעסוקתיות

⁴¹ יותר מרבע מכלל המשיבים (28%) לא ידעו כלל להעריך מה יהיה היקף הפונים לאקדמיה. ממצא העשוי להעיד על המרחק המנטלי, הפדגוגי והחברתי הקיים בין בחורי ישיבות רווקים מעולם האקדמיה.

הכרחיות. מובן אם כן כי הקדמת גיל הכניסה לעבודה וללימודי חול תועיל לאוכלוסייה זו. על כן ביקשנו לבחון במחקרנו מהי מידת התמיכה של הורי בחורי הישיבות (על פי הערכת התלמידים) בעזיבת הישיבה ופנייה ללימודי חול **טרם החתונה**. על אף שמדובר בניסיון למדוד במסגרת סקר מוגבל בהיקפו התנהגות צפויה ולא התנהגות בפועל, הופתענו לגלות כי מידת התמיכה הצפויה של הורים בצעד זה - המהווה חריגה מהנורמה החברתית-חינוכית החרדית הדוגלת בהתמדה בלימודי קודש בישיבה לפחות עד שלב הנישואין – גבוהה למדי.

גם בנוגע לסוגיה זו, נמצאו הבדלים ברורים בין בחורים המשתייכים לישיבות רכות לעומת הרוב הלומד בישיבות רגילות. בישיבות רגילות, העריכו 8% בלבד מהבחורים כי הוריהם יתמכו בצעד זה במידה רבה מאוד, ולמעלה משליש (36%) העריכו כי הוריהם יתמכו במידה רבה בהחלט לעזוב את הישיבה ולהשתלב בלימודי חול טרם חתונתם. כשליש (30%) העריכו כי הוריהם יתמכו בהם במידה מועטה בלבד וכרבע מהבחורים במסגרות אלו העריכו כי הוריהם לא יתמכו בצעד זה כלל. לעומת זאת, קרוב לרבע (24%) מהבחורים הלומדים בישיבות רכות מעריכים כי הוריהם יתמכו מאוד בצעד זה ועוד כשליש העריכו כי יתמכו בהם במידה רבה. כדאי לשים לב לכך שגם בקרב קבוצה זו ההערכה של כרבע מהבחורים (23%) היא שהוריהם לא יתמכו כלל בצעד זה וכחמישית יתמכו בכך במידה מועטה בלבד.

תרשים 9: מידת התמיכה של הורי תלמידי הישיבה ביציאה ללימודי חול, לפני החתונה (באחוזים לפי סוג הישיבה ובסה"כ, N=527)⁴²

ממצאים אלו ניתנים להסבר בשני אופנים המלמדים שוב על מידת האמביוולנטיות הנובעת מהערך הגבוה המיוחס ללימודי הקודש וההתמדה בהם, בפרט בקרב הציבור הליטאי והספרדי, ומעט פחות מכך בציבור החסידי ובקהילות וקבוצות המוגדרות כקהילות מודרניות. מחד, ברור לכל מי שמזוהה כחרדי בעל סט ערכים קשיח, נורמות התנהגות רצויות ואורח חיים תורני, שרצוי שבחור יתמיד בלימודי הקודש שלו לפחות עד חתונתו ורצוי גם שנים מספר לאחריה, זאת על בסיס ההנחה כי

⁴² נוסח השאלה כדלקמן: באיזו מידה יתמכו בך הורריך אם תחליט לסיים את לימודיך בישיבה ולפנות ללימודי חול טרם חתונתך?

לאחר החתונה ועם המחויבויות הזוגיות והמשפחתיות (חינוך הילדים והמחויבות למערכת החינוך החרדית) תתיישב דעתו (החצויה לעיתים) של הבחור, אז הוא יאמץ באופן מלא ושלם את דרך החיים הרצויה מבחינת הקהילה. מאידך, הצורך ההולך וגובר של הבחורים עצמם ושל הוריהם להכין באופן מיטבי את הצעירים לעולם המעשה, באין אפיקי פרנסה מספקים (כלכלית), ראויים ומכובדים (מעמדית) בתוך הקהילה במקצועות קודש ובתחומי החינוך, מעודדת משפחות חרדיות לא מעטות, בפרט אלו שבניהם לומדים בישיבות רכות לתמוך ביציאה ושילוב לימודי חול עם לימודי הקודש. זאת ועוד, הואיל וחלק מההורים של בחורים אלו מכירים בקשיים ובאתגרים הלימודיים וההתנהגותיים של בניהם בעולם הישיבות, הם מעוניינים שהם ילמדו גם לימודי חול וירכשו מקצוע שיתאים לרצונותיהם ולצרכיהם במסגרת חרדית רכה. צעד זה עשוי מבחינתם, למנוע הידרדרות לימודית והתנהגותית נוספת אשר בגינה הבחור עלול לנטוש לגמרי את אורח החיים החרדי.

חשוב לזכור כי בשלב זה של חייהם, כאשר הם כבר בחורים בוגרים האמורים ללמוד באופן עצמאי ומעמיק בישיבה, אין ההורים מעורבים יתר על המידה בבירור ובמעקב אחד מידת הרצינות בלימודי הקודש התורניים בישיבה. מובן עם זאת כי ישנם הורים ערניים ואכפתיים המזהים כי בנם מיצה את לימודיו התורניים ומשתדלים לדאוג לו לחלופה 'רכה' או משלבת. זאת ועוד, מן המחקר האיכותני וקבוצות המיקוד שנערכו בישיבות שונות, למדנו כי הורים רבים מתקשים לסייע כלכלית לבנם במהלך לימודיו בישיבה, ולכן הם לא בהכרח יתנגדו שבנם יעבוד בעבודה חלקית, זמנית ולא-מקצועית במקביל ללימוד בישיבה, כל עוד לא מדובר בעבודה העלולה לפגום בצביונו החרדי. מנגד, במקרים מסוימים, בחורים מסתירים מהוריהם ומרבניהם את העובדה שהם עובדים מעת לעת, ואף מנסים לשלב לימודי השלמה למקצועות החול לצד לימודי הקודש בישיבה, כדי להימנע מגינוי ותיוג שלילי של משפחתם וסביבתם הקרובה. פסיכולוג תעסוקתי ואיש חינוך חרדי תיאר כך את השניות ואת ההתלבטות של בחורי ישיבות רבים, אל מול השאיפה הברורה של הורים רבים בהצלחת בנם:

"לפעמים הבחורים נשענים על חששות לא ממשיים, כאילו ההורים לא יוכלו לשאת את השינוי שהם רוצים ללמוד רק חצי יום בבית מדרש. הם מגלים כי רוב ההורים, עם כל מעט האכזבה, מעוניינים שהילד יצמח ויתפתח ויהיה מרוצה. יש להם לפעמים תפיסות שגויות כלפי הסביבה שבדרך כלל דווקא מפרגנת".

מתיאור זה ניתן להתרשם כי לעיתים ההחלטה הדרמטית (מבחינת בחור הישיבה ו/או הוריו) אודות עזיבת הישיבה בשל קשיים ואתגרים שונים, וכדי לרכוש מקצוע ולהשתלב בתעסוקה איכותית לא תלווה בהכרח בסנקציות משפחתיות ותיוג שלילי, למרות העובדה שצעד זה מהווה סממן זהותי ושייכותי בנוגע למידת אדיקותו של הבחור. בגין צעד זה עשוי הבחור ואף אחיו ואחיותיו לשלם מחיר יקר בעולם השידוכים, שבו יש סטטוס חברתי נמוך למי שנטש את דרך התורה. ולמרות זאת, הממצאים מעידים לעיל על תמיכה לא מבוטלת בחלופה המעשית הממירה את עולם הישיבות בלימודי חול, שאיננה בהכרח מדירה לחלוטין את הבחור מקהילתו ומשפחתו.

3.4. מקצועות מבוקשים ותחומי עניין

צעירים חרדים רבים בגיל הישיבה הגדולה חסרים אוריינטציה תעסוקתית ברורה (Barth & Trachtengot, 2022). החינוך התורני איננו כולל שלבים שבהם בחורי הישיבה מתנסים בעבודה

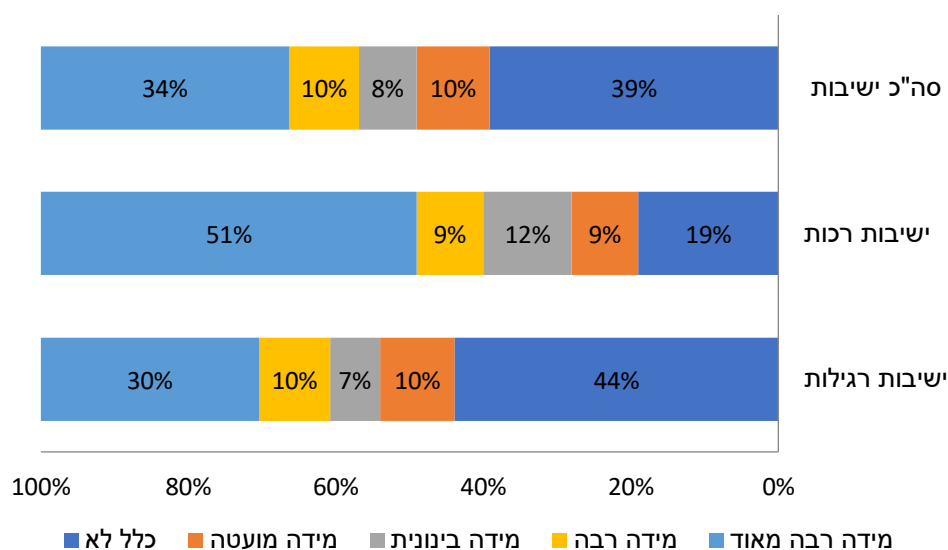
מעשית או לומדים על שוק העבודה ואתגריו, או על תהליכי הכשרה מתקדמים. בשל החד-גוניות של לימודי הגמרא, אין הם מודעים לכישורים וליכולות העשויים לסייע להם בשוק העבודה בעתיד, יכולות וכישורים שאינם קשורים בהכרח ליכולות ניתוח אנליטיות הנדרשות מלומדי הגמרא. הואיל וכך, כאשר מתחילים להתעורר קשיים בלימודי הקודש, קשיים שהולכים ונערמים, מחפשים ומוצאים צעירים אלו – כפי שראינו לעיל – תעסוקה זמנית, חלקית ולא-מקצועית. בשלב הבא, הם מתחילים לחשוב באופן יותר שיטתי ורציני על עתידם האישי, המקצועי והתעסוקתי. במסגרת קבוצות המיקוד שערכנו ניכר כי הצעירים בגיל הישיבה עצמה חסרים כלים וידע האמורים לסייע להם בבחירת תחום הלימוד ו/או העיסוק בעתיד:

"האמת שאני די מתחרט ומצטער על כך שלא עשיתי וניגשתי למבחני בגרות בגיל צעיר יותר. היתה לי אז התלבטות וגם היתה לי את האפשרות. אבל בחרתי בלימודים בישיבה וזה המצב כרגע. היום בגיל 21.5, כמעט 22, זה אולי כבר מאוחד מידי בשבילי. אני מוצא את עצמי שואל את עצמי 'מה יהיה איתי?' [...] בעבר חשבתי על תחום התכנות, מחשבה מאוד כללית ולא מגובשת, אבל אולי זה כבר מאוחר מידי בשבילי, אני באמת לא בטוח ולא יודע" (תלמיד ישיבה 'רכה' בירושלים לציבור המזרחי-ספרדי).

היעדר ידע כללי בלימודי חול והעובדה שבחור זה לא ניגש למבחני הבגרות, מקשה עליו כעת בגיל 22 להחליט מה יכול להיות התחום שבו הוא יתמחה בעתיד. רבים מהצעירים החרדים שאינם מתכוונים להמשיך במסלול התורני המלא כאברכי כולל, מבקשים לעצמם מקצועות בעלי סטאטוס חברתי יוקרתי כגון תחום התכנות, שיש בהם גם שכר ותנאי העסקה טובים. עם זאת, בחינה מדוקדקת יותר מלמדת כי למקצועות "חרדיים" בתחום החינוך ומקצועות הקודש⁴³ יש עדיין ביקוש גבוה בקרב בחורי ישיבות גדולות. גם למשרות ולעמדות ניהול ישנה הילה איכותית בקרב צעירים אלו, אך ללא הכשרה מתאימה וניסיון תעסוקתי משמעותי, יתקשו רבים מצעירים אלו להשתלב בתחומים אלו. כמחצית (52%) מכלל בחורי הישיבות מעוניינים במידה רבה או רבה מאוד להשתלב במקצועות החינוך וההוראה, ושיעור דומה (53%) יבקשו להשתלב במקצועות הקודש. ביחס לתחומי עיסוק אלו לא נמצאו הבדלים בין הלומדים בישיבות רגילות לעומת הלומדים בישיבות רכות. מעט פחות ממחצית (49%) מכלל המשיבים העריכו כי בחורי ישיבות מעוניינים במידה רבה ורבה מאוד לעבוד בתחום המחשוב והתכנות ו-44% מכלל המשיבים העריכו באופן דומה את מידת העניין במקצועות ניהוליים. נמצאו הבדלים ברורים במידת העניין בתחום עיסוק זה בין הלומדים בישיבות רגילות (40%) לעומת הלומדים בישיבות רכות (60%).

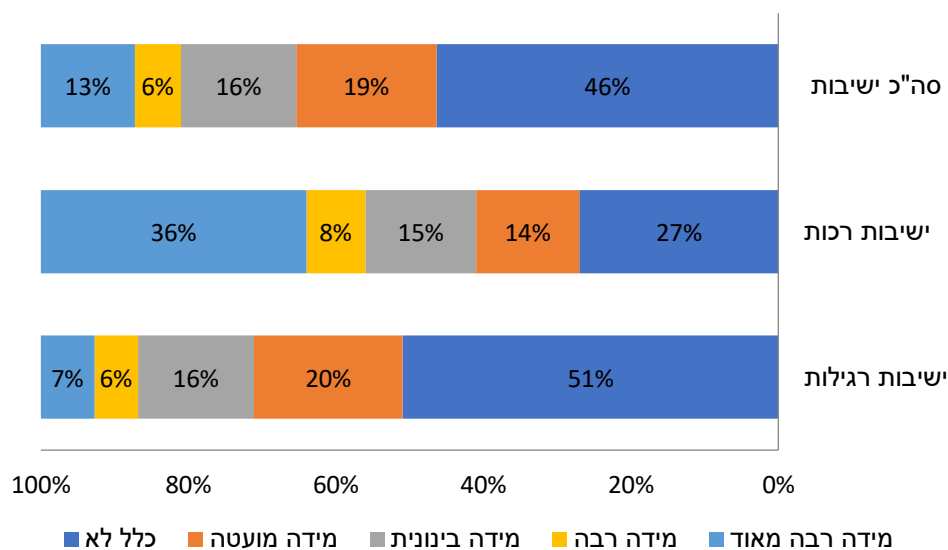
⁴³ מקצועות הקודש הם: טוענים רבניים, שוחטים, מוהלים, משגיחי כשרות, סופרי סת"ם, מדריכי חתנים, מפקחי מקוואות ועוד. גם בתחומים אלו ישנם מוסדות המציעים הכשרות מקצועיות ויש להם ביקוש בקהילות דתיות וחרדיות רבות.

תרשים 10: מידת העניין בעבודה בתפקידי ניהול (באחוזים לפי סוג ישיבה ובסה"כ)

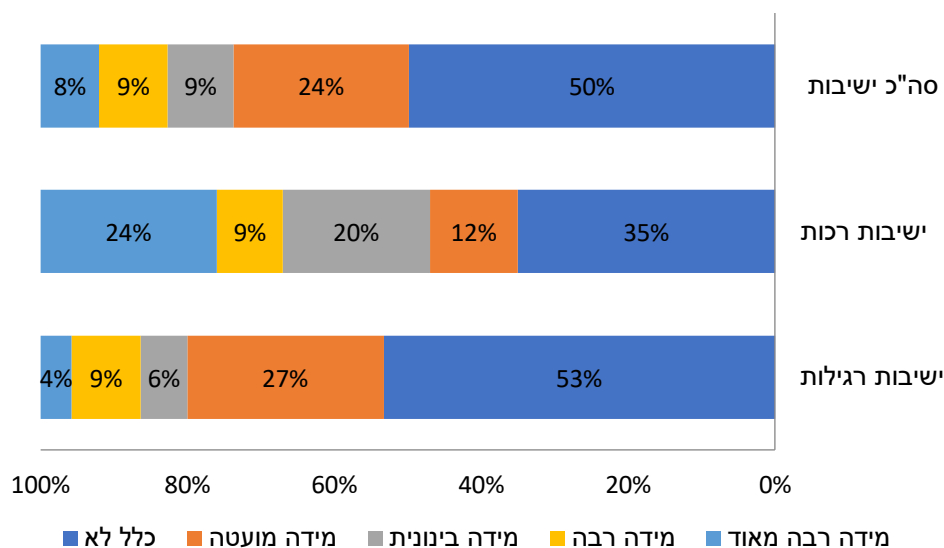
גם בנוגע לתחומי עיסוק אחרים המבוקשים על ידי בחורי ישיבות המבקשים לעבוד לפרנסתם, ישנה שונות ברורה בין בחורי ישיבות רגילות בהשוואה לבחורים הלומדים בישיבות רכות. כך למשל באשר למידת הביקוש לעבודה בתחום הכלכלי והשקעות פיננסיות. ניתן לראות בתרשים 10 להלן כי רק 13% מהלומדים בישיבות רגילות היו מעוניינים לעסוק בתחום זה במידה רבה ורבה מאוד בהשוואה ל-44% מהבחורים הלומדים בישיבות רכות. הסבר אפשרי לפער זה קשור להנחה כי ניתן להרוויח כסף רב ובזמן קצר על ידי השקעות אלו, גם ללא הכשרה תעסוקתית ארוכת שנים, מייגעת ויקרה. ייתכן גם כי העיסוק בכסף הנחשב נחות ולא ראוי בעיני בחורי ישיבות נורמטיביים מרתיע אותם מפנייה למסלול תעסוקתי זה.

תרשים 11: מידת העניין בעבודה בתחום כלכלי והשקעות פיננסיות (באחוזים לפי סוג ישיבה ובסה"כ)

למעשה בכל שאר התחומים נמצא כי בחורי הישיבות במסגרות הרכות מגלים יותר עניין בהשוואה לאלו הלומדים בישיבות רגילות וכן נמצאו ממצאים המעידים על הנטייה הכללית של הלומדים בישיבות הרכות לשוק העבודה הכללי, מחוץ לגבולות הגזרה של הקהילה, בהשוואה לזו של בחורי הישיבות הרגילות הרואים את עצמם כממשיכים את דרכם בעולם החרדי פנימה. ניתן לומר במידה גבוהה של הכללה כי בחורי ישיבות מהזרם המרכזי יעדיפו לעסוק בעבודות "צווארון לבן" המחייבות בדרך כלל השכלה אקדמית גבוהה והכשרה ממושכת, שבצידה יוקרה מעמדית והכנסה גבוהה. לעומתם, בחורים הלומדים בישיבות רכות יעדיפו לחפש תחומי עיסוק שאינם דורשים הכשרה ממושכת, יקרה וארוכה על מנת להרוויח ממון רב בזמן קצר ככל הניתן. לכן ברורה הנטייה לעיסוק בתחום ההשקעות הפיננסיות. באופן דומה נמצא כי 41% מבחורים בישיבות רכות מעוניינים במידה רבה ורבה מאוד לעבוד בשירות המדינה, בהשוואה ל-13% בלבד מהלומדים בישיבות רגילות. גם בתחום זה נראה כי מאחר ומדובר במשרות יציבות ונוחות, כאלו שלתפיסת הבחורים אינן דורשות הכנה והכשרה מיוחדת, יש להן ביקוש רב (באופן יחסי) בקרב הלומדים בישיבות רכות. תחומים נוספים שבהם נמצאו הבדלים ניכרים בין בחורי הלומדים בישיבות רגילות בהשוואה למי שלומד בישיבות רכות, הם המקצועות הטיפוליים, הרפואיים והחברתיים כגון עבודה סוציאלית ופסיכולוגיה. הסבר אפשרי להעדפת מקצועות אלו מצד הלומדים בישיבות רכות קשורה לצורך שלהם לסייע למי שזקוק לסיוע וליווי רגשי, חברתי, חינוכי ונפשי, זאת כיוון שהם מכירים טוב מאחרים בחברה החרדית צרכים אלו, לנוכח הקשיים הרבים עליהם הם מדווחים. כיוון שבחורים הלומדים בישיבות המיוחדות ערים לעובדה שחסרים מאוד בקהילתם אנשי מקצוע טיפוליים (עובדים סוציאלים, יועצים רגשיים וחינוכיים, פסיכולוגים ועוד), ייתכן שהם מבקשים למלא תפקידים אלו בעצמם ולרכוש בהם הכשרה, ידע וניסיון תעסוקתי כדי לסייע לצעירים אחרים בקהילה הסובלים מקשיים ואתגרים דומים.

תרשים 12: מידת העניין בעבודה סוציאלית ופסיכולוגיה (באחוזים לפי סוג ישיבה ובסה"כ).

אכן, עיבודים סטטיסטיים מיוחדים המבוססים על נתונים מנהליים מלמדים כי עזיבה מאוחרת (יחסית) של עולם הישיבות מגדילה את הסיכוי לעסוק בתחום ההוראה והחינוך ובשירות דת ורווחה, תחומים הקשורים קשר הדוק לקהילה ולצרכיה ואינם מחייבים הכשרה ארוכה ויקרה (גורדון, 2023).⁴⁴ מכאן שלגיל שבו נרכשת השכלה בסיסית וכישורי תעסוקה מתקדמים ישנה ככל הנראה השפעה מכרעת הן על תחומי העיסוק של הפרט החרדי והן על רמת השכר שלו.

3.5. שליטה במיומנויות יסוד

לוח 2: שיעור המדווחים על היעדר שליטה במקצועות יסוד (באחוזים 'לא יודע כלל', לפי סוג הישיבה ובסה"כ)

סה"כ	ישיבה רכה	ישיבה רגילה	
58	45	60	אנגלית-קריאה
59	46	61	אנגלית- שיחה
60	39	63	מתמטיקה
30	30	30	שימושי מחשב

הממצאים לעיל מלמדים כי שיעור גבוה מאוד (כשני שליש) מהלומדים בישיבות רגילות אינם שולטים כלל באנגלית (שיחה קריאה וכתובה) ובמתמטיקה. לעומת זאת ועל אף הדיווח של בחורי הישיבות הרכות על קשיים בלימודים התורניים, נראה כי שיעור זה נמוך יותר בקרב קבוצה זו והוא עומד על כ-45% בנוגע לחוסר שליטה באנגלית ו-39% באשר להיעדר ידע במתמטיקה. ייתכן כי מאחר וצעירים אלו אינם רואים את עצמם כמי שימשיכו בעולם הקודש במקצועות תורניים, או בתחום החינוך, הם מכשירים את עצמם באופן עצמאי – כבר בעת לימודיהם בישיבה הגדולה - במקצועות החול כגון מתמטיקה ואנגלית הנדרשים בשוק העבודה הכללי:

⁴⁴ כעשירית בלבד ממי שעזב את הישיבה עד גיל 25 עוסק בתחום החינוך בהשוואה לכשליש ממי שעזב את הישיבה בין גיל 31-40.

”אני מתאמן שלוש פעמים בשבוע (בספורט) ולומד אנגלית מספרים כבר כמה שנים באופן עקבי. יש לי כבר קצת אוצר מילים ואני מסוגל לדבר מעט. אני מתכנן גם ללמוד עם מורה בקרוב” (בחור ליטאי בישיבה רגילה).

מעניין עם זאת לגלות כי פחות משליש מכלל הלומדים בישיבות גדולות דיווחו כי אין להם כלל ידע בשימושי מחשב בסיסיים. ממצא זה מלמד כנראה על החדירה המשמעותית של העולם הדיגיטלי והשימוש (הבסיסי) במחשב בחיי היומיום, גם בתוך הציבור החרדי התורני. למרות זאת, אין בידינו די מידע על רמת הידע בתחום זה והאם הוא עשוי להוות בסיס איתן ללימודים טכנולוגיים מתקדמים בתחום התכנות והמחשוב הנדרשים בתעשיית ההיי טק.

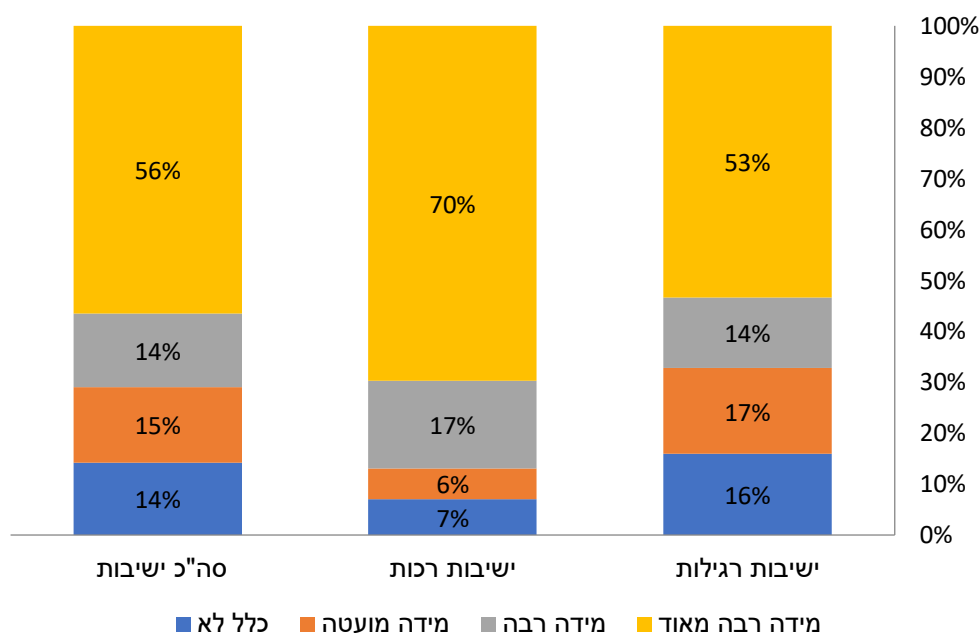
3.6. גיל הפטור משירות צבאי ושוק העבודה:

סוגיית גיל הפטור משירות צבאי והקשר שלה לשוק העבודה הינה סוגיה מורכבת וסבוכה. כרוכים בה היבטים פוליטיים, חברתיים וכלכליים הנוגעים לטיב הקשר שבין האזרח למדינה. החוזה החברתי האתנו-רפובליקני בישראל לפיו טיב האזרחות נמדד בהתאם למידת התרומה למדינה באמצעות שירות צבאי (או לאומי-אזרחי), הולך ומתערער (לוי, 2007; מלחי, 2021). העלייה בהיקף הפטור משירות צבאי בשל הסדר ”תורתו אומנותו” משיעור של כ-13% בשנת 2010 לשיעור של 16.5% בשנת 2020⁴⁵ מעמיקה את השסע החברתי בין הציבור המשרת לציבור החרדי שמרבית בניו אינם משרתים בצה”ל. זאת ועוד, לקביעת גיל הפטור משירות צבאי ישנן השלכות תעסוקתיות וכלכליות על כניסתם של גברים חרדים לשוק העבודה, זאת הואיל וההסדר ההיסטורי המסדיר את דחיית השירות הצבאי אינו מתיר לגברים חרדים לעבוד בעת לימודם בישיבה ובכולל ומטיל עליהם עול כלכלי עצום (פלסנר ומלאך, 2021). כבר לפני למעלה מעשרים שנה קבע ”חוק טל” (2002-2012) כי אחת מהתכליות שבהסדרת שירותם הצבאי של גברים חרדים היא לסייע להם להשתלב בשוק העבודה. ככל שגיל הפטור גבוה יותר (כיום 26), כך יורד הסיכוי לצאת לעבודה בכלל ולעבודה בשוק העבודה הלא-חרדי בפרט (גורדון, 2023). למצב זה תורמת גם העובדה שהם מתקשים מאוד להשלים לימודי יסוד ולימודים מקצועיים וגבוהים, כיוון שמרביתם לא למדו לימודי ליבה והם חסרים ידע בסיסי במקצועות היסוד. בנוסף, גברים חרדים מתחננים בגיל צעיר מאוד, מה שמקשה עליהם עוד יותר לרכוש בגיל מבוגר (יחסית) ידע ומיומנויות תעסוקה הכרחיות. זאת ועוד, חשוב להבין כי שככל שהמדינה משיתה חסמים חוקיים והסדריים (דוגמת הסדר ”תורתו אומנותו”) על תלמיד הישיבה ביציאתו לעבודה או ללימודים, הרי שהוא זקוק לאישור מראש הישיבה כדי לצלוח חסמים אלו ולקבל את אישור הקהילה, מה שמפחית מאד את הסיכוי שתלמידי ישיבות רווקים אכן יעשו זאת. לאור המבנה התרבותי-חברתי של קהילה זו והמרכזיות הייחודית של לימודי הקודש בחברה זו, אישור מראש הישיבה לצאת ללימודי חול או עבודה, משמעותו ברוב המקרים עזיבת הישיבה עוד טרם הנישואין. על כן בחורים רבים יימנעו מלבקש אישור זה ויימנעו מהניסיון לרכוש מקצוע, להשלים לימודי חול ולצאת לעבודה כדי לשמור על מעמדם ועל הסיכוי לשידוך ראוי.

⁴⁵ נתוני אגף כוח אדם בצה”ל.

סקר שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה לפני כשנתיים (2021) בקרב צעירים חרדים (18-30) מלמד כי הורדה אפשרית של גיל הפטור לגיל 21 עשויה להשפיע על כניסה של אלפי גברים חרדים לשוק העבודה (מלאך, 2021).⁴⁶ גם במחקר זה נוכחנו לדעת כי רבים מבחורי הישיבות מעריכים כי הורדה אפשרית של גיל הפטור תקדים את כניסתם לשוק העבודה.

תרשים 13: השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי על הקדמת הכניסה לעבודה (באחוזים לפי סוג ישיבה ובסה"כ).⁴⁷

גם בנוגע לסוגיה זו קיים הבדל בין הלומדים בישיבות רגילות בהשוואה ללומדים בישיבות רכות אשר 87% מהלומדים בהן העריכו כי הורדת גיל הפטור לגיל 21 תסייע להם במידה רבה מאוד ובמידה רבה להשתלב בעבודה בגיל צעיר יחסית וללא השתהות, בהשוואה לשני שלישי (67%) מהלומדים בישיבות רגילות שהביעו הערכה דומה. חשוב לשים לב כי אפילו בקרב הלומדים בישיבות רגילות בצביון החרדי, רק שיעור קטן יחסית (16%) מעריך כי להורדת גיל לא תהיה השפעה עליהם ועל כניסה מוקדמת לשוק העבודה או למסגרות ללימודי מקצוע. מכאן שמהלך זה עשוי להוות זרז עוצמתי ומשמעותי עבור צעירים חרדים רבים, גם עבור מי שלומד במסגרת ישיבה רגילה. גם מהממצאים האיכותניים עולה כי מהלך זה עשוי לסייע למי שמעוניין לצאת לעבודה, ובפרט למי שכבר עובד במקביל ללימודיו בישיבה:

[...] הורדת גיל הפטור בהחלט תשפיע [...] **הדיבור של רוב הבחורים, בוודאי הצעירים יותר הוא שהם ממש קיוו ורצו שיורידו את גיל הפטור ל-21 כדי שהם יוכלו לצאת לעבוד** [הדגשת המחברים] היום רוב הבחורים עובדים 'בשחור' – המשמעות היא שרבים היו פשוט

⁴⁶ כשליש מהמשיבים (32.5%) העריכו כי הורדת גיל הפטור משירות צבאי מ-24 לגיל 21 תגרום לציאה של גברים חרדים להכשרה מקצועית או לעבודה.

⁴⁷ נוסח השאלה כדלקמן: הורדת גיל הפטור מתוכננת מגיל 24 לגיל 21. להערכתך, באיזו מידה שינוי זה יאפשר לך להשתלב בעבודה בשלב מוקדם יותר בחיך?

עוברים לעבוד באופן רשמי ומדווחים אם גיל הפטור היה יורד" (בחורים בישיבה ליטאית רגילה בירושלים).

לא רק שהורדת גיל הפטור תסייע לצעירים חרדים רבים להשתלב בשוק העבודה אלא היא גם תאפשר להם לדווח באופן רשמי וחוקי על עיסוקיהם הנוכחיים הכוללים עבודה בשכר. אין ספק כי צעד זה עשוי להיות מנוע חזק לתעסוקה איכותית עבור גברים חרדים, זאת למרות פערי המידע והידע שיש להם. מאידך, ובניגוד מסוים לממצאים הכמותניים, נראה כי דווקא בקרב הלומדים בישיבות רכות, שחלקם עובדים כבר באופן פורמלי ומסודר במקביל ללימודים בישיבה, נשמעו קולות מעט ספקניים וגישה מעט פחות נלהבת כלפי צעד זה. דברים אלו כוללים גם שיקוף רפלקטיבי מעניין מצדם של תלמידים עובדים מישיבות רכות, אודות מצבם העדין והרגיש של תלמידי ישיבות רגילות שהורדת גיל הפטור תהווה עבורם מניע חזק לשינוי דפוסי התנהגות:

"אין לנו חסמים אמיתיים בגלל חובת השירות בצבא. תכלס, רובנו עובדים ממש עם תלוש שכר. אז כנראה זה לא ממש מפריע [...] מצד שני, כל שינוי קטן שקורה, מזיז את המערכת. כל פתח קטן זה כמו פרצה. אבל די ברור שזה ישפיע באמת רק על מי שעובד או יעבוד בעבודה רצינית ומשמעותית, לא על מי שעובד בעבודות פשוטות כמו שלנו כיום [...] זה כן ישפיע ממש על מי שלומד בישיבות יותר מחמירות וקפדניות משלנו" (תלמידים ספרדים-מזרחים בישיבה רכה).

על ההסתייגויות העולות מדברים אלו ניכר כי גם עבור צעירים הלומדים בישיבות רכות, הורדת גיל הפטור משירות צבאי תסייע להשתלב בעבודות טובות ואיכותיות יותר מהעבודות הזמניות, הבלתי-מקצועיות והחלקיות בהן הם עובדים כיום. יתר על כן, צעד זה בעיקר ישפיע על האופן שבו יתאפשר להם לרכוש מקצוע או השכלה גבוהה בגיל צעיר יחסית בהשוואה למצב הנוכחי. זאת ועוד, גם בקרב מחנכים ופעילים חברתיים חרדיים מחלחלת ההבנה כי הורדת גיל הפטור עלולה לגרום לכך שרבים מבחורי הישיבות הרווקים יעזבו את עולם הישיבות לטובת שוק העבודה:

"היום עוד הצבא יתופס אותם' והם לא יכולים לעשות מה שרוצים, אבל מה נעשה כשיורידו את גיל הפטור ל-21 או בהמשך אפילו ל-18, פתאום תראו יציאה המונית. אני מרגיש שמתחת לפני השטח יש כאן תהליכים, שאם לא נטפל בהם היום, תוך כמה שנים הישיבות ישתנו מאוד. רבים יצאו החוצה בלי פילטר, בלי פיקוח וזו תהיה בכיה לדורות" (פעיל חברתי ואיש חינוך חרדי-ליטאי).

החשש המובע על ידי פעיל זה איננו נוגע רק לעזיבת הישיבות, אלא גם מפני הניתוק האפשרי מהקהילה החרדית, שינוי באורחות החיים והצביון החרדי ומפני תהליכי חילון בקרב היהדות החרדית שהתרחשו באופן מואץ בתקופות של משברים חברתיים עזים בתקופת המעבר בין המאות (בין המאה ה-19 למאה ה-20) ולאחר השואה ומלחמת העצמאות (פרידמן, 1983; פרידמן, 2001). עם זאת, ולאור הקשר ההדוק בין אי-חובת השירות הצבאי לחוסר היכולת החוקית לעבוד באופן רשמי, ברור כי הורדת גיל הפטור משירות צבאי עשויה להוביל באופן ניכר לכניסה מוגברת של צעירים חרדים לשוק העבודה, גם אם אין עדיין בידם מיומנויות וכישורי תעסוקה מיטביים. יודגש כי הצעת החוק הנוכחית (תיקון מספר 26 לחוק שירות הביטחון) להסדרת גיוסם ושירותם של גברים חרדים בצבא, המבוססת גם על המלצות וועדת רוני נומה (2020), מכירה בחשיבות הורדה הדרגתית של גיל הפטור משירות צבאי לבני ישיבות חרדים ממספר טעמים: (א) צמצום אי שוויון

באמצעות הסדרת שירות חרדים בצבא ובשירות לאומי-אזרחי; (ב) הגדלת תרומתם של גברים חרדים לשוק העבודה, לכלכלה ולחברה.⁴⁸ הנחת המוצא של שופטי בית המשפט העליון בסוגיה זו היא כי הדרך לשוק העבודה איננה עוברת בהכרח דרך השירות הצבאי (או הלאומי) וכי הורדת גיל הפטור משירות צבאי תוביל בהכרח להגברת מספר המתגייסים מציבור זה, מה גם שהאינטרס הכלכלי במקרה זה גובר על הזכות המוחלטת לשוויון.⁴⁹

הואיל וכך, הצעת חוק זה המליצה כי גיל הפטור ייקבע לגיל 23, ובאמצעות הוראת שעה יורד גיל הפטור למשך כשנתיים לגיל 21, ולאחר מכן לגיל 22 למשך שנה. נכון להיום (מרס 2023) חוק זה טרם אושר וגיל הפטור משירות צבאי עומד עדיין על 26 ומהווה חסם מהותי עבור גברים חרדים רבים לכניסה לעבודה.⁵⁰

3.7. כלי סיוע נדרשים ותמונת עתיד רצויה

כיצד אפוא רואים בחורי הישיבות את עתידם? מהן הציפיות שלהם לעתיד ומה הם הכלים שהם זקוקים להם בהמשך דרכם? שאלות אלו הוצגו לתלמידי הישיבות שהשיבו לסקר הייעודי ותוצאות מלמדות על תמונה מורכבת ולא-חד משמעית. בקרב הלומדים בישיבות רגילות קרוב למחצית (47%) מהמשיבים רואים את עצמם כאברכי כולל (יום מלא או חצי יום), ועוד 41% מעריכים כי בעתיד הם יהיו "חרדים עובדים" במשרה בתוך הקהילה החרדית. מיעוט קטן (8%) מתלמידי הישיבות הרגילות העריכו כי בעתיד יעבדו במשרה מחוץ לקהילה החרדית בסביבה מעורבת-כללית, ושיעור זניח (4%) סבורים כי לא יישארו חרדים בעתיד. לעומת זאת, כחמישית (21%) בלבד מהלומדים בישיבות רכות רואים את עצמם כאברכי כולל בעתיד. מרביתם (75%) מאמינים כי הם יעבדו בעתיד מחוץ לקהילה החרדית (38%) או בתוכה (37%). גם בקרב קבוצה זו חלק קטן מאוד (5%) מעריך כי לא ישמור על אורח חיים חרדי בעתיד. גם ממצאים אלו מלמדים על הזיקה הגבוהה של בני קבוצה זו לשוק העבודה.

על אף השאיפות התעסוקתיות של תלמידי הישיבות הרכות והישיבות הרגילות, נראה כי נקודת ההתחלה שלהם איננה מזהירה:

"הבעיה הרצינית שלנו היא שאין לנו ניסיון תעסוקתי ושום שורה רצינית בקורות חיים"

(הדגשות המחבר). אחרי שנתחנן בגיל 22-24, בעצם נתחיל משום דבר כמעט, גם אם עשינו עבודות שונות אך לא רציניות. בגלל לחץ חברתי זה לא סטנדרטי לעבוד מיד לאחר החתונה אלא לחכות לפחות שנה-שנתיים" (תלמיד בישיבה ליטאית רגילה בירושלים).

תלמיד זה מציג מציאות חרדית עגומה. למרבית הצעירים החרדים בשנות העשרים לחייהם אין כמעט ניסיון תעסוקתי ותעודה פורמלית (תעודת בגרות, תעודה מקצועית או תעודה אקדמית) שיכולים לסייע להם להשתלב בשוק העבודה. הנורמות החברתיות וציפיות בני המשפחה והקהילה מחייבים דחייה של כניסה לשוק העבודה, כדי לשמור על חזות וחזית אחידה של בני תורה יראי

⁴⁸ הצעת חוק ממשלתית: שירות ביטחון (תיקון מס' 26), (שילוב תלמידי ישיבות), 2022, עמ' 524.

⁴⁹ לעניין זה ראו דבריו של השופט עמית בפסיקת בג"ץ 'התנועה לאיכות השלטון', מספר X.

⁵⁰ סקירה של חטיבת המחקר בבנק ישראל הראתה כי תהליך "ריקון הבריכה" שחל בשנת 2014 ובו הורד באופן זמני גיל הפטור משירות צבאי ל-22 לתלמידי ישיבות העלה את שיעור התעסוקה של גברים חרדים ב-10% ואת רמת שכרם ב-20% (זוסמן +, שנה).

שמיים. במצב זה כל סטייה וחריגה מהנורמה מעוררים תהיות ושאלות אודות מידת המחויבות של הפרט לקהילה ולאורחות חייה התורניים. בנוסף לכך, כיוון שמרבית תלמידי הישיבות הגדולות לומדים ועוסקים בעיקר בלימודי קודש אין להם כל ידע על שוק העבודה או אוריינטציה כלשהי לגבי כישוריהם ויכולותיהם, ועל האופן שניתן לממש אותם. עם זאת, נראה כי התהליכים והשינויים בציבור החרדי מחלחלים גם אל עולם הישיבות. בדברים הבאים מוצגת המורכבות הרבה שבה נמצאים תלמידי הישיבות ביחס לתפקידם החברתי ועל היחס האמביוולנטי להשתלבות עתידית בשוק העבודה:

”ח’: לפני חמש שנים זה היה ממש לא מקובל בכלל שבחורי ישיבות גדולות יתחילו לחשוב על עיסוק לא תורני ולימודי חול, היום זה הרבה יותר מקובל.

ב’: אני חושב שזה עוד ייקח זמן עד שזה יהיה ממש מקובל ורגיל, זה גם תלוי בסוג הקהילה והישיבה.

ג’: עבודה יותר לגיטימית היא כזו שאיננה דורשת תואר ולימודי מקצוע, זה עדיף.

ד’: השוליים בברור מתרחבים ונהיים יותר נפוצים, ולכן זה בהדרגה הרבה יותר מקובל. אולי יהיה מתישהו פיצול של הקהילה החרדית.”

(שיח קבוצת מיקוד בישיבה ליטאית בירושלים)

מחילופי דברים אלו שהתקיימו בישיבה חרדית ליטאית של הזרם המרכזי, נראה כי ישנה כיום מעט יותר לגיטימציה חברתית בקהילות חרדיות שונות, בעיקר בקהילות שבשולי הליבה התורנית החרדית-ליטאית, לכניסה לעבודה של גברים חרדים רווקים בגיל הישיבה הגדולה. אך עדיין מדובר בניצני השינוי ולא בפרותיו, ובכל מקרה אנו מעריכים כי מדובר על כחמישית מכלל תלמידי הישיבות הגדולות⁵¹ הזקוקים לליווי והכוונה תעסוקתית, השלמת לימודי יסוד וכלים נוספים האמורים לסייע להם בעתיד להשתלב בעבודה איכותית התואמת את יכולותיהם וכישוריהם. מעבר זה מעולם הישיבות לעולם המעשה איננו מעבר פשוט וטבעי, אלא מתקיים באופן הדרגתי וזהיר כדי לא לאבד את הסטטוס החברתי כבני ישיבה. זאת ועוד, ההערכה הזהירה של י” בנוגע לדיפרנציאליות ולהתפצלות של הקהילה החרדית בישראל איננה חוות דעת יחידה בנושא והיא הושמעה על ידי אנשי חינוך, ומרואיינים נוספים במחקר. לנוכח המבנה ההיברידי של החברה החרדית ופיצולה בין זרמים שונים: חסידים, ליטאים וספרדים-מזרחים, והתנועה על הציר שבין שמרנות – למודרניות (זיכרמן וכהנר, 2012; כהנר, 2020; איתן, 2021), עשוי להתאפשר בעתיד רובד נוסף שבו יתקיימו זה לצד זה, כפי שהתקיים לאורך דורות (לופו ומלחי, 2012), מעמד של חרדים עובדים או מה שמכונה בעגה החרדית ”בעלי בתים”, לצד קבוצת תלמידי החכמים והמתמידים בלימודי הקודש. הואיל וראשי הישיבות חוסמים (בדרך כלל) הסללה להכשרות מקצועיות או לימודים אקדמאיים, ההעדפה הרווחת בקרב חלק מתלמידי הישיבות הצעירים היא למקצוע שאיננו דורש הכשרה ממושכת ויקרה, אלא עיסוקים בלתי-מקצועיים ולא איכותיים.

למעשה, שאלות אודות העתיד האישי והמקצועי בשלב הלימודים בישיבה גדולה הן בעיקרן שאלות תיאורטיות ופחות מעשיות. המפגש הממשי והמידי עם צורכי החיים המעשיים מתרחש

⁵¹ לפי אומדננו הכללי, מדובר על בין 6,000-8,500 בחורי ישיבות גדולות בשנה.

בעיקר לאחר החתונה. בשלב זה המציאות טופחת על פניהם של צעירים חרדים שהורגלו לכך שהמשפחה, הישיבה, הקהילה והמדינה דואגות לרוב מחסורם, אך עם הקמת המשפחה והנישואים עולים ביתר שאת צרכים תכליתיים של עולם החול, וביניהם שאלת מקור הפרנסה. אם בעבר ניתן היה למצוא משרה תורנית המעניקה תגמול חומרי וסמלי כאחד לעוסקים בה, הרי שכיום העתיד של מרבית תלמידי הישיבות איננו מבטיח בתחום המשרות הללו בשל ההיצע הגבוה של בוגרי הישיבות התורניות, והביקוש הנמוך לבעלי תפקידים מסוג זה. המודל שהיה קיים לאורך שנים, לפיו אם תלמד בישיבה ובכולל איכותיים בעלי מעמד גבוהה, תזכה לשידוך טוב הכולל רכישת דירה לזוג הצעיר (או השתתפות משמעותית של ההורים והמחותנים ברכישה זו), ואלה יאפשרו לאברך למצוא משרה תורנית מכובדת ולהתמיד בלימודיו, כבר אינו עומד במבחן המציאות.

רבים מהצעירים החרדים מבינים כי כדי להתפרנס בכבוד עליהם להקדים את הכנתם לשוק העבודה וללמוד מקצוע מכניס ורווחי. מהם אפוא הכלים להם זקוקים תלמידי ישיבות כדי להעצים את עצמם בבואם להכין את עצמם לשלב הבא בחייהם? מדובר במכלול שלם של כלים החל מהאפשרות להשלים בגרויות ולקבל סבסוד ללימודי מקצוע וכלה בצורך בגורם מבוגר שיסייע בהכוונה ובייעוץ בנוגע לבחירות עתידיות. בנוסף ולנוכח מצוקות כלכליות דחופות, חלק מתלמידי הישיבות יעדיף לעבוד תחילה ולמצוא פרנסה ורק בעתיד לחשוב על מקצוע מתאים. אך מעבר לכל, נראה שרבים מתלמידי הישיבות, בפרט אלו שדיווחו על קשיים ומצוקות, פשוט זקוקים לאוזן קשבת של דמות לחיכוי ואנשי חינוך בעלי רגישות לצרכים שלהם. בשאלות הפתוחות שהפננו לתלמידי הישיבות ומראיונות העומק האישיים עלתה גם החשיבות בכך שראשי הישיבות יאפשרו להם ללמוד תחומים ומקצועות חול שלא ניתן ללמוד אותם כבחור ישיבה חרדי. כך סיכם את מגוון הצרכים והחסמים בעולם הישיבות, תלמיד ליטאי מירושלים:

"חסר לנו מודל לחיכוי של בן תורה עובד. חסרים הכוונה וכיוון כללי. מה שיעזור לכולם זה לנסות קצת לשנות את צורת החשיבה שלצאת לעבודה זה פסול. שהרבנים לא יצאו נגד עבודה ולימודי חול".

היעדר חלופה ראויה ומקובלת לדמות בן התורה בעולם הישיבות החרדי, בפרט זה הליטאי, מהווה חסם מהותי לאפיקי התפתחות עתידיים עבור מי שלא יכול או אינו מעוניין להמשיך בנתיב זה, בפרט לאור העובדה שראשי הישיבות וההנהגה הרבנית – הרוחנית של ציבור זה איננה ששה להניע מהלכים העלולים לפגוע במודל הישיבות הליטאי המסורתי שתואר כאן.

4. סיכום ומסקנות

"חברת הלומדים" החרדית נולדה בשל צרכים עיתיים פוליטיים ברורים שנועדו לבצר את עולם התורה שלאחר החורבן של יהדות אירופה בשואה כמשקל נגד להצלחתה המסחררת של הציונות והקמת מדינת ישראל (פרדימן, 1991). הישיבה הפכה למוסד חינוכי-חברתי ראשון במעלה ולמבצר תרבותי המגדיר את גבולות הגזרה השייכותיים וההזדהותיים עם הקהילה החרדית. הלימוד בישיבה הפך לאתוס מארגן של קהילה זו, והוא עודנו כזה. אולם, ממצאי המחקר הנוכחי מלמדים על משבר מהותי בעולם הישיבות ועל הקושי של רבים מתלמידי הישיבות, בישיבות רגילות ובישיבות רכות בפרט, להתמיד בלימוד התורני ולהצליח בו, ולהוות את עמוד השדרה החברתי של קהילה זו. מציאות שבה כרבע (24%) מכלל תלמידי הישיבות עובדים לעיתים בעבודות מזדמנות במקביל ללימודיהם התורניים, ומעוניינים לבצר את עתידם כמפרנסים בעלי ידע וניסיון תעסוקתי משמעותי, אך חסרים במקביל כישורים בסיסיים כדי לפרנס את עצמם בעתיד איננה ברת-קיימא. זאת בנוסף למכלול הקשיים והאתגרים היומיומיים עמם הם מתמודדים שתוארו במחקר זה ובספרות המקצועית בתחום.

למרות המגוון העצום של ישיבות גדולות חרדיות בישראל מבחינת תפיסת העולם של ראשיהן, תכני וסדרי הלימוד הנהוגים בהן, מיקומן, גודלן, ייעודן והשתייכותן הקהילתית, הרי שניתן לומר בהכללה גסה כי ישנו כנראה משבר בכלל ישיבות אלו ובאופן המוגבל שהן מספקות לבוגריהן. מיישיבות מועטות ואקסקלוסיביות שיועדו למתי מעט, לעידית שבעידית, הפכו הישיבות מאז תחילת שנות החמישים של המאה שעברה, לתו תקן מחייב לכל נער ובחור חרדי המבקש להשתייך לקהילה זו ולהינות מסולידריות החברתית שקהילה זו מגלה כלפי חבריה. מודל זה של "חברת הלומדים" הליטאית בישראל הלך וקנה לו אחיזה גם מעבר לגבולות הגזרה של זרם זה, והוא הפך לדגם חברתי חובק כל (פרידמן, 1991).

מזה למעלה מעשרים שנה קיימת תנועה במודל החברתי-חינוכי הסודקת את חומות המבצר התרבותי של הישיבה הגדולה (קפלן ושוטדלר, 2003; כהן, 2005; ליאון, 2014). גידולו המאסיבי של הציבור החרדי, ומכאן גם של הישיבות עצמן; היעדר יחס אישי לתלמידים; העדרו של ידע חינוכי מקצועי פדגוגי וטיפול בקרב המחנכים וראשי הישיבה; חוסר הנכחה של יעדים מדידים וכמותיים להישגי התלמידים והאחידות בלימודי הגמרא יצרו תמהיל בעייתי בסדרי הלימוד התורניים שמוביל לתסכול בקרב הלומדים והוריהם ולמשבר מהותי בעולם הישיבות, שאינו מיועד – בכוונת מכוון - לספק לבוגריו כלים להשתלבות תעסוקתית בעולם המעשה של שוק העבודה.

לנוכח אתגרים אלו בעולם הישיבות הגדולות, הוקמו לאורך השנים מסגרות חינוכיות "רכות" המאפשרות לנערים ובחורים המתקשים להתמיד בלימודיהם, מסגרת לימודית המהווה אכסניה זהותית והשתייכותית לקהילה. בישיבות אלו הלימודים התורניים מתנהלים באופן פחות אינטנסיבי ומידת ההקפדה בהן על קיום אורח חיים חרדי איננה גבוהה. מידת הגמישות בהן בנוגע ללימודי חול ועבודה לצד הלימוד התורני גבוהה יותר בהשוואה לישיבות חרדיות של הזרם המרכזי. רבים מצעירים אלו, וגם חלק מהלומדים בישיבות רגילות של הזרם המרכזי, התנסו כבר בעבודה חלקית, זמנית ובלתי מקצועית במקביל ללימודים התורניים בישיבה. רבים מהם חווים ומדווחים על קשיים בלימודי הקודש, קשיי משמעת והיחס שהם מקבלים מאנשי הצוות בישיבה וביחסים עם הוריהם. אין הם רואים עצמם כאברכים בעתיד ולכן הם מעוניינים לרכוש מקצוע איכותי שיסייע

בפרנסתם, עוד בבחרותם וטרם נישואיהם. למהלך זה ישנה תמיכה מועטה מצד רבנים ואנשי חינוך חרדיים, אך הוא כן זוכה לתמיכה מצד מרבית ההורים לבחורים המתקשים בתלמוד תורתם. צעירים אלו חייבים לקבל ליווי והדרכה לעולם העבודה וסיוע בהשלמת לימודי יסוד מחויבי המציאות בשוק תעסוקתי תחרותי ודינמי, על מנת שניתן יהיה להתאים באופן מיטבי בין כישוריהם ויכולותיהם לבין משרות שונות בשוק העבודה. זאת כיוון שלתלמידי הישיבות הגדולות חסר ידע בסיסי בתחומים כמו מתמטיקה ואנגלית, ומיומנויות תעסוקה "רכות" שלא נרכשו על ידם במסגרת תעסוקתית ראשונית, בשל התנגדותם הרשמית של מרבית ראשי הישיבות לעבודה מסודרת המחייבת הכשרה והכנה ממושכת ועקבית.

נדמה כי החברה החרדית ועולם הישיבות עליו היא נשענת הופכים להיות הטרוגניים יותר (ליאון, 2014) והראייה לכך, היא ההיקף הניכר של מוסדות מיוחדים וישיבות רכות המנסים להכיל את השונות הפנימית הגוברת בקהילה זו. עם זאת, נדמה כי על אף הצורך הברור בהכנה משמעותית לעולם התעסוקה והקניית ידע ומיומנויות עבודה הכרחיות, ההנהגה הרבנית ואנשי חינוך חרדים בכירים אינם בשלים עדיין לשינוי ההכרחי בגיוון ובשיפור שיטות וגישות הלימוד, בהכשרה משמעותית של צוותי החינוך והטיפול, ובוודאי שלא לאפשרות לשלב לימודי חול בישיבות תורניות כדי להקל על הבוגרים בהמשך דרכם והתפתחותם האישית והמקצועית-תעסוקתית.

גם אם השינוי העכשווי בעולם הישיבות נובע בעיקרו מאילוץ כלכלי, ולא מתמורה נורמטיבית וערכית עמוקה, אנו סבורים כי אין מנוס מאימוץ ההמלצות היישומיות שיפורטו להלן העשוי לחזק את הקהילה החרדית ולספק לאלפי תלמידי ישיבות נתיבים ראויים לשמור על צביונם ואמונתם, במקביל לחיזוק חוסנם הכלכלי והתעסוקתי, כדי שלא יצאו נפסדים פעמיים: פעם אחת כמי שלא צלח את הלימודים התורניים בישיבה, ובפעם השנייה כמי שחסרים כישורים וידע תעסוקתי הכרחי.

רתימת כוחות מתונים ומפוכחים מתוך הקהילה החרדית וסיוע ממשלתי משמעותי ונחוש, יחוללו תמורה מהותית למען חוסנה של הקהילה החרדית ולמען יציבותו ואיתנותו של המשק הישראלי הזקוק לגברים חרדים המתפרנסים בכבוד ומועסקים במגוון מעגלי תעסוקה איכותיים. משמעות הדבר היא שגם אם חברת הלומדים תצטמצם מעט, היא תהפוך לאליטיסטית ובררנית יותר, אך כזו המאפשרת ליחידים שבה חופש בחירה רחב ומגוון יותר.

כיצד ניתן אפוא לשלב בין לימודי קודש בישיבה ולהכין את הלומדים בהן לשוק העבודה, מוקדם ככל הניתן? האם שינויים בחוק הגיוס עשויים לפתור חלק מהחסמים שתוארו כאן והאם קיים בכלל פתרון גנרי המתאים לכלל עולם הישיבות? האם ניתן לקיים מעבר הדרגתי בין הישיבה לשוק העבודה מבלי לאבד את השייכות והזהות לקהילה של צעירים אלו?

נצביע כעת על מספר כיווני פעולה וכלים העשויים לסייע לאוכלוסייה זו להשתלב באופן מיטבי בשוק העבודה, מבלי לאבד את צביונה וזהותה החרדית.

5. המלצות ליישום: פתרונות וכלים לקידום תלמידי ישיבות גבוהות

ההמלצות הבאות מהוות כר פעולה ראשוני העשוי לסייע לתלמידי ישיבות גבוהות להתגבר על קשיים בתוך עולם הישיבות ומחוצה לו. מערך ההמלצות חולק לשתי קטגוריות מרכזיות בהתאם לצעדים העיקריים שיש לנקוט לצורך מימושן:

(א) אסדרה וחקיקה ראשית: המלצות לחברי הכנסת המחייבות צעדי אסדרה על ידי חקיקה ראשית או תיקוני חקיקה הכרחיים האמורים להסיר חסמים מהותיים המונעים כיום מתלמידי ישיבות לבחור באופן מושכל ומדויק נתיבים חלופיים ללימודיהם התורניים בישיבה, באופן שלא יאלץ אותם לעסוק למשל בעבודות לא מדווחות וחלקיות שאופיינו במחקר. צעדים שיאפשרו לבצע קפיצת מדרגה משמעותית בתהליכי ההשתלבות ההדרגתית של אוכלוסייה זו בעולם התעסוקה ובמסגרות ההכנה אליו.

(ב) המלצות לממשלה שלצורך מימושן יש לגבש, לתקצב וליישם כלי סיוע, תכניות והקצאת משאבים ייעודיים (מבלי להזדקק לתיקוני חקיקה) המחייבים תשומת לב וטיפול של מקבלי החלטות במשרדי ממשלה שונים (כמו למשל משרד הרווחה, החינוך והעבודה) שיסתייעו בארגונים ומוסדות של החברה האזרחית (עמותות מחוץ ומתוך הציבור החרדי) ובעלי תפקידים מהקהילה החרדית כמו רבנים, מחנכים ופעילים חרדיים במטרה להניע, לחזק ולשפר תהליכים קיימים בתחום. חלק מההמלצות מהסוג השני תלוי למעשה בתיקוני החקיקה מהסוג הראשון, ועל כן מדובר לעיתים בצעדים משלימים ובכל מקרה לא מדובר בחלוקה דיכוטומית סותרת.

חלוקה נוספת שהתייחסנו אליה קשורה לזירות בהן רצוי וניתן ליישם את ההמלצות המוצעות. ישנן המלצות שמימושן יתבצע **בתוך הישיבות** עצמן (או לפחות בחלקן), כמו למשל האפשרות לשפר את הכלים הפדגוגיים והטיפוליים של אנשי חינוך בישיבות הגדולות, לעומת המלצות למימוש **מחוץ לעולם הישיבות**, דוגמת לימודי מקצוע והכנה לאקדמיה במכללות ומכוני הכשרה.

סדרת המלצות אלו מניחה כי נדרשת מדיניות שיטתית ומלאה של גורמי ממשל וחקיקה לחיזוק ושיפור מערכי הלימוד התורניים והנוספים בישיבות גדולות חרדיות, וכן לצורך קידום תעסוקתי לצעירים חרדים במסגרות מגוונות אלו. מדיניות שהתוויתה ויישומה יבוצעו על ידי המדינה מלמעלה – למטה (Top-Down).

לעומת זאת ובאופן משלים, רבים מהתהליכים והתמורות שאובחנו ואופיינו במחקר זה ובמחקרים קודמים נובעים למעשה מהצרכים המשתנים בעולם הישיבות הגדולות ההולך ומתגוון. צרכים אלו מעוררים יוזמות פרטניות, חלקיות, זמניות ומקריות המתעוררות בשל הצורך האקוטי והברור לספק לתלמידי ישיבות וצעירים חרדים רבים הזדמנויות ואפשרויות שיצמצמו מחד שעות של בטלה וחוסר מעש, ומאידך יאפשרו להם לבחור בנתיבים מעשיים בשוק ההכשרה והעבודה מקבילים ומשלימים ללימודי הקודש. מכאן שחלק ניכר מהתמורות בשדה זה הן בעיקרן תהליכי Bottom-Up המגיעים מהשטח. לרוב מדובר בתהליכים והתארגנויות לא רשמיים או סדורים. רובם נעשים באופן זהיר ומדוד, "מתחת לרדאר" של הממסד החרדי השמרני ברובו. לפיכך חלק מההמלצות נועדו לעודד ולחזק תהליכים קיימים ולבסס מנעד אפשרויות רחב מהקיים עבור תלמידי ישיבות המעוניינים בשילוב לימודים תורניים עם לימודים מעשיים.

אסדרה וחקיקה:

להלן מספר המלצות והצעות העשויות להקל על צעירים חרדים את המעבר ההדרגתי מן הישיבה לעולם המעשה. סביר שחלק מההמלצות יהיו קשות ליישום בשל התנגדויות פוליטיות, רבניות ועסקניות עזות של גורמים בעלי השפעה בציבור החרדי וכן לאור מורכבותה של המערכת הפוליטית בישראל. עם זאת, אני רואה לעצמי חובה להדגיש את הצורך והחשיבות בשינוי חקיקה אלו, שחלקם כבר הוצעו ונדונו באופן שיטתי בשנים האחרונות, מתוך הנחה כי שילוב ותכלול של מספר המלצות יחדיו יחזקו תהליכים שכבר מתרחשים בקהילות וישיבות חרדיות שונות שתוארו במחקר. מה גם ששינויים פוליטיים עתידיים ביחסי הכוחות הקיימים, עשויים להוביל לתמורות בתחום.

בטרם יתוארו הצעות קונקרטיות נחזור ונזכיר כי הישיבות הגדולות הן כור ההיתוך של מרבית הצעירים בציבור החרדי. על אף האתגר לחולל במוסדות אלו שינויים מהותיים, שיפור מערכי הלימודים בהם וגיבוש חלופות ייחודיות במסגרות אלו ומחוצה להן, עשוי לחזק את מגמת השתלבותם של גברים חרדים צעירים במשק ובחברה לנוכח אתגריה הנוכחיים של הקהילה החרדית בישראל. זאת ועוד, הכנה מיטבית לחיים עצמאיים לשכבת גיל (17-23) זו תסייע מאוד גם לאברכים להתמקצע מבחינה תעסוקתית ולהתבסס כלכלית כבר בשנים הראשונות לנישואיהם

5.1. שילוב בוגרי ישיבות בשירות צבאי ומודל תקצוב דיפרנציאלי לישיבות

יש לקדם הסדרים שיתמרו כלכלית ישיבות בהן מתקיימת הכנה לגיוס או שבוגריהן מתגייסים לצבא (במסגרת ישיבות הסדר חרדיות למשל) במקביל להפחתה משמעותית בתקציב הישיבות שאינן מעודדות גיוס לצה"ל. הסדרים אלו יסייעו לצעירים חרדים בישיבות הרכות וישיבות אחרות שאינם מרוצים או מתקשים בלימודיהם התורניים, לממש בצבא יכולות וכישורים שאינם באים לידי ביטוי בעולם ישיבות מאתגר ותובעני, במקביל למילוי צרכי כוח האדם בצה"ל הזקוק כיום, יותר מבעבר, ללוחמים ביחידות השדה. סוגיית המוטיבציות לגיוס לצה"ל בקרב תלמידי הישיבות השונות לא נבחנה אמנם במחקר זה, אך ניתן לראות בחלק מהלומדים בישיבות הרכות אוכלוסייה בעלת פוטנציאל לשירות צבאי לאור העובדה שבמחקרים קודמים התברר כי מרבית מהמשרתים החרדים במערך הקרבי בצבא מגיעים מאזורי השוליים של עולם הישיבות (מלחי, 2017; מלחי, 2021).

5.2. הורדת גיל הפטור משירות צבאי: תרחישים, אפשרויות והזדמנויות

בקיץ 2023 בתקופת ממשלת "השינוי" נערך ניסיון נוסף של הממשלה ושר הביטחון הנוכחי, יואב גלנט, להסדיר את סוגיית שירות החרדים בצבא ובכלל זה האפשרות להוריד את גיל הפטור לגברים חרדים מ-26 ל-23 ואף לגיל 21-22 כחלק משורה של צעדים שנועדו להגדיל את השוויון בנטל השירות. הצעה דומה נדונה כבר בממשלה ה-35 בראשותו של בנימין נתניהו בינואר 2022, הצעה שאף עברה אז בקריאה ראשונה, ושוב בממשלה ה-36 בראשות נפתלי בנט ויאיר לפיד, בה לא היו נציגים חרדים. ההצעות אלו שואפות לנסות ולאזן בין ערך השוויון בשירות הצבאי (והלאומי-

אזרחי) במתווה מדורג להגדלת היקף המתגייסים החרדים, לבין הצורך לקדם את שילובם של גברים חרדים בשוק העבודה בגיל צעיר ככל הניתן.⁵²

כפי שממצאי מחקר זה מלמדים, הורדת גיל הפטור משירות צבאי עשויה לספק מענה חוקי ורוחבי לצעירים חרדים רבים בגיל הישיבה הגדולה, בפרט למי שלא רואה את עתידו בעולם הישיבות. מהלך זה יאפשר להם יציאה מוקדמת ללימודי חול והשלמת לימודי יסוד, לימודי מקצוע ותעסוקה איכותית ומכובדת, מבלי לעבור על החוק. עם זאת, ללא הכנה שיטתית לשוק העבודה ובהיעדר תמריצים נוספים ייתכן ומהלך זה לא יוביל להשתלבותם של גברים חרדים צעירים בשוק העבודה. לכן מוצעת תכנית הסיוע הבאה.

5.3. תכנית הכוון תעסוקתית ממשלתית לבעלי פטור משירות צבאי :

בהינתן תרחיש להורדת גיל הפטור באמצעות חקיקה (ראשית) הכרחי לגבש **חבילת סיוע ותוכנית ייעודית**, שיטתית וסדורה לחרדים ששחררו משירות צבאי המעוניינים לרכוש ידע וכלים להשתלבות תעסוקתית. חבילה זו תכלול מידע על שוק העבודה ואפשרויות תעסוקה; הכנת קורות חיים והכנה לראיונות עבודה; מידע על מסלולי לימוד והכשרה; ימי חשיפה לתחומי עיסוק ומקצועות ספציפיים; הכנה ללימודים גבוהים (לימודי הנדסאות) ואקדמאיים; סדנאות לכלכלת בית והתנהלות פיננסית ועוד.

מתן כלים וידע אלו יינתנו בשלב הראשון במסגרת **מרכזי ההכוון התעסוקתיים** לחרדים של זרוע העבודה במשרד העבודה בהתאם למסגרת החקיקה הראשית בנושא ובעזרת תקינה ממשלתית המסדירה העברת מידע (תוך שמירה על חסיון הפרט) על תלמידים בישיבות גדולות שהגיעו לגיל הפטור שייקבע, מהצבא ומשרד החינוך לזרוע העבודה אשר תפנה באופן אקטיבי לקהלי יעד אלו. מרכזי ההכוון יהוו תחנת מידע והכוונה ראשונית למסגרות לימודים רלוונטיות לאחר ביצוע אבחון ראשוני לפונים.

במקביל וכחלק מתכנית ממשלתית זו, יש לבחון אפשרות שמידע וידע זה יינתנו **השמה והכוון תעסוקתיים בתוך הישיבות** עצמן על ידי אנשי מקצוע חרדיים בעלי ידע וניסיון בהשמה תעסוקתית והכוון ללימודים. חלופה זו אפשרית כיום בעיקר בישיבות הרכות ובפרט באלו שיש להן אוריינטציה של שילוב מוגבל בין לימודי קודש ללימודי חול. פעולות אלו יחייבו את אישורם של ראשי הישיבות הרלוונטיות במטרה להגיע למספר משמעותי של תלמידי ישיבות הזקוקים **לפיתוח אוריינטציה תעסוקתית** במהלך וכחלק אינטגרלי מלימודים התורניים. כפי שהוזכר ותואר במחקר, פעילות מסוג זה קיימת זה מכבר במסגרת תכנית "חונך" מיסודו של מיזם תבת (תנופה בתעסוקה). ואמנם ממצאי מחקר הערכה לתכנית זו מצביעים על כך שנדרשת הרחבה משמעותית של פעילות זו שיתלווה לה מעקב ארוך טווח אחר המבקשים לרכוש כלים וידע תעסוקתיים לאחר שלב החשיפה הראשוני.

בהנחה ששינוי חקיקה אלו יתממשו בעתיד הקרוב, וגיל הפטור משירות צבאי לאוכלוסיית תלמידי הישיבות החרדיות יקבע בטווח שבין גיל 21-23, יהיה צורך לנקוט בנוסף לצעדים שתוארו לעיל בפעולות ויוזמות נוספות כדלקמן, עבור תלמידי ישיבות שמתחת לגיל זה.

⁵² להלן קישור להצעת החוק המפורטת (תיקון 26 לחוק שירות ביטחון):
https://fs.knesset.gov.il/24/law/24_Is1_617338.pdf

5.4. גמישות בלימודי חול ומתן שוברים לפרט:

כפי שצוין ותואר במסמך זה, לעיתים קרובות (מידל) מוצאים עצמם בחורי ישיבות בעלי מוטיבציה תעסוקתית ויכולות ומיומנויות מגוונות, בדרך ללא מוצא. המחויבות למכסת שעות לימוד שבועיות בישיבה (45 שעות שבועיות), היעדר ידע אמין ומלא על אפשרויות לימוד ותעסוקה, הרצון לשמור על הסטטוס החברתי כבן ישיבה, ובעיקר ההכרח החוקי לאישור ראש הישיבה (שהצהרתו בכתב על לימודיו של מאן דהו מחויבת לפי חוק) להשלמת לימודי יסוד או רכישת תעודת מקצוע בזמן הלימודים בישיבה, מהווה חסם משמעותי בנתיב לרכישת מקצוע נדרש בשוק העבודה למי שחשקה נפשו בלימודים לא תורניים.

במסגרת הצעת החוק 'תיקון 26 לחוק שירות הביטחון לשילוב בני ישיבות בשירות' (ינואר 2022) הוצע כי למען תכלית שילובם של תלמידי ישיבות גדולות (בגיל 18-22) בעבודה, יוכלו צעירים אלו לעבור הכשרה תעסוקתית ייעודית בהיקף של עד 15 שעות שיופחתו מסך השעות הלימוד התורני. הכשרה שיכולה לכלול השלמת 12 שנות לימוד או סיום תעודת בגרות; מכינה קדם-אקדמית; הכשרה מקצועית; הכוונה תעסוקתית ואף לימודים לתואר ראשון. יודגש כי לפי החוק, מימוש החלופה מותנה באישור ראש הישיבה. אנו מציעים הסדר דומה אך כזה שיקל על התנהלותם העצמאית והגמישה של תלמידי ישיבות גדולות כדי להכין את עצמם כראוי לשוק העבודה.

מוצע להלן להגדיל את היקף השעות המיועדות לשם כך ל-20 מסך שעות הלימוד התורניות בישיבות ולספק לתלמידי ישיבות המעוניינים בכך שוברי לימוד אישיים למגוון האפשרויות הרחב שתואר לעיל בהיקפי לימוד וברמות שכר לימוד שונות בהתאם לתחום או מסלול הלימוד הנבחר. שוברים אלו יהיו ניתנים למימוש במכללות ומכוני הכשרה מוכרים על ידי המועצה להשכלה גבוהה (המ"ג), המכון הממשלתי להכשרה טכנולוגית (מה"ט) והאגף להכשרה מקצועית במשרד העבודה. יש לציין כי הצעה זו נועדה למעשה להרחיב את האפשרות הקיימת של תלמידי ישיבות חרדים, ליהנות משוברים להכשרות מקצועיות תחת אחריות גופים ממשלתיים אלו, גם לשוברים ללימודים אקדמאיים שישוּבסדו על ידי המועצה להשכלה גבוהה ויישומם ואיכותם יבחנו על ידיה. בנוסף מוצע לפשט ככל הניתן מבחינה בירוקרטית את הליך קבלת שוברים למסלולי לימודים שונים עבור אוכלוסייה ייחודית זו, לאור המרחק הרב של תלמידי הישיבות מעולם התעסוקה כפי שהוא משתקף ממצאי מחקר זה.

חובת דיווח תקופתית על לימודי החול של תלמידי הישיבות תוטל על מוסדות מוכרים אלו, ולא על ראש הישיבה שדיווחו יישאר בתוקף רק על היקף שעות הלימוד התורניות בישיבה. יש להניח כי יישומה של המלצה זו יחייב אסדרה קפדנית והדוקה, אך כזו המהווה פשרה הכרחית. כך תוסר הלכה למעשה חובת האישור של ראש הישיבה ללימודי חול עבור תלמידי ישיבות המעוניינים בכך, בפרט באותן ישיבות רכות ומסגרות תורניות מהזרם המרכזי בהן ישנה הבנה לצרכים הגשמיים של התלמידים. יודגש כי חלופה זו תתאפשר בכלל הישיבות הגדולות במטרה להגדיל משמעותית את מספר הלומדים בגילאים אלו במסלולי הכשרות מקצועיות ולימודים גבוהים.

ניתן להניח כי תיתכן התנגדות לצעד זה בקרב הממסד החינוכי, הרבני והפוליטי החרדי בשל החשש (שתואר בסעיף הקודם) מפני אובדן הפיקוח החברתי והממסדי על תלמידי ישיבות רבים. מאידך, יש להניח כי מימוש המלצה זו יאפשר את הגמישות הנדרשת לצורך ריענון הישיבות הרכות וישיבות נוספות מהזרם המרכזי בהן נמצאים תלמידי רבים שאינם שוקדים השקם וערב על תלמוד

תורתם. כך ישופרו גם יכולות המיון של ישיבות גדולות שראשיהן יבקשו להמשיך בדרך הלימוד התורנית המסורתית, במקביל למתן הזדמנות הוגנת וראויה לתלמידי ישיבות הבוחרים בדרך המשלבת בין קודש לחול.

אסדרה מסוג זה תאפשר למעשה באופן חוקי ורשמי **מצב ביניים הדרגתי**, מצב רצוי מבחינתם של תלמידי ישיבות רבים, שכפי שראינו כחמישית עד כרבע מהם כבר עובדים באופן לא-רשמי במשרות מזדמנות ועבודות חלקיות במקביל ללימודיהם בישיבה. באופן זה חלקם יוכלו לשמור על הקשר, הזיקה, השייכות וההזדהות עם כור מחצבתם הקהילתי והחינוכי ואולי גם על מעמדם כבני ישיבות לפני השידוך והנישואים. זאת ועוד, מתן שוברים לפרט יאפשר **לכלל תלמידי הישיבות**, בין אם הם לומדים במסגרת ישיבתית רכה, ובין אם הם לומדים בישיבה רגילה (ואולי אף בישיבה מובחרת), לשפר את המסוגלות התעסוקתית שלהם ואת הידע החסר אודות אפשרויות התעסוקה בשוק העבודה.

5.5. שילוב לימודי חול בתוך ישיבות קיימות

ממצאי המחקר האיכותני שערכנו מעידים כי ישנם מספר מצומצם של ראשי ישיבות רכות (אך גם כמה ישיבות רגילות) **המעוניינים לשלב לימודי חול בתוך הישיבה** עצמה, לצד לימודי הקודש, על סמך ההבנה וההפנמה כי אין מנוס מהצורך לאפשר לתלמידיהם לרכוש כלים, ידע ומיומנויות שתסייע לבחורים בעתידם המקצועי. מבחינת חלק מראשי הישיבות, ללימודי חול לצורך השלמת (חלק) מבחינות הבגרות ובעיקר לימודי תעודת מקצועות נחשקים בתוך הישיבה ייתכנו יתרונות ברורים, ובראשם היכולת להמשיך להשגיה, לחנך ולנתב את דרכם החינוכית וערכיהם המוסריים של תלמידיהם ומניעת חשיפתם לעולמות החול במכללות ומסגרות לימוד פחות הדוקות. נציין כי מדובר על אין הפיכת את הישיבה התורנית לישיבה תיכונית או על-תיכונית, אלא בעיקר לאפשר לתלמידיהם החפצים בכך ללמוד לימודים נוספים שיעוגנו, גם אם באופן בלתי-פורמלי, במסגרת הישיבתית.

כאמור, במחקרנו למדנו כי ישנם מעט ראשי ישיבות ומשגיחים בישיבות המעוניינים לאפשר לתלמידיהם השלמה לבגרויות בשעות הערב, וישיבות בהן מעוניינים ללמד אנגלית בסיסית ובסיס מתמטי, וישנן כאלו המעוניינות לשלוח את תלמידיהן באופן פרטני ללימודים מחוץ לישיבה כדי לשמר את האתוס הישיבתי על טהרת הלימוד התורני.

לכן יש לבחון הסרת חסמי רגולציה והגדרות פורמליות שיאפשרו לראשי ישיבות החפצים בכך ללמד לימודי חול, גם אם הישיבות אינן מוגדרות כישיבות תיכוניות או על-תיכוניות זאת בנוסף כאמור להסדרים עליהם המלצנו בסעיפים הקודמים. מהיכרות עם הקולות העולים מהשטח החרדי וממוסדות חינוך שונים, אנו מעריכים כי ניתן וצריך לעודד כוחות מתונים ופרגמטיים בקהילה החרדית לגבש מתווה סדור לשילוב זהיר וחדשני של לימודי חול במסגרת ישיבות שראשיהן בשלים לכך. יודגש כי בשל ההתנגדות העזה לשילוב לימודי חול בישיבות "קדושות", כלומר ישיבות מובחרות ואלו של הזרם המרכזי, המלצה זו נוגעת בעיקר לישיבות הרכות.

תכניות ממשלתיות

5.6. קביעת יעדים פדגוגיים בישיבות

חלק ניכר מחוסר הסיפוק והמוטיבציה המאפיין תלמידי ישיבות רבים, נעוץ בעובדה שבמרבית הישיבות לא נקבעים יעדים לימודיים מפורטים, לא ניתנים משוב והערכה רשמיים, וחלק מהתלמידים, כ-15% מהלומדים בישיבות רגילות ו-42% מהלומדים בישיבות רכות, אינם שבעי רצון מלימודיהם ואינם מוצאים אתגר בלימודיהם. אם בעבר אכלסו הישיבות רק מצטיינים שדפוס של לימוד עצמי הולם את כישוריהם ויכולותיהם, הרי שכיום הישיבות הן מסגרת-על למרבית הצעירים החרדים ומי שאינו מצטיין בה, מוצא קושי בהעדר קונקרטיזציה וקביעת מסגרת לימודים ברורה ומכוונת.

קביעת יעדים לימודיים ברורים על ידי ראשי ישיבות וגורמים פדגוגיים מקצועיים מתוך ומחוץ לקהילה החרדית, בד בבד עם הכנסה מדודה של מבחנים ואמצעי מדידה והערכה שישוקפו לתלמידים, וכן הגדלת מערך התמיכה הלימודית והליווי החינוכי לתלמידים במסגרות המונית (בחלקן ישנן למעלה מ-150 תלמידים בכיתה), תאפשר גם לתלמידים בינוניים למצוא עניין בלימודיהם ולרכוש כישורי למידה מתקדמים. מומלץ לגבש חבילת תמריצים לתלמידים, מחנכים וראשי הישיבות לקידום ויישום המלצה זו באופן המתגמל באופן ברור לתלמידים העומדים ביעדים שייקבעו באופן פורמאלי.

צעד זה גם יאפשר להעניק תעודות מטעם גורם אקדמי שישקפו את הישגיהם של התלמידים בתחומים שונים הנלמדים בישיבה, ואולי ניתן יהיה להשתמש בתעודות אלו כהערכה לקבלת התלמידים בעתיד למסגרות הכשרה נוספות. בפועל יוצאים כיום מרבית תלמידי הישיבה ללא כל ניסיון ו/או הוכחה על הישגיהם התורניים והלימודיים בעבר, מה שדורש מהם להתחיל לשקוד על לימודיהם מאפס ולצבור ניסיון תעסוקתי ומקצועי מוגבל ולא מספק. הפקת תעודות על ידי חלק מהמוסדות, תאפשר להכיר ביכולותיהם וכישרונותיהם ולהעריך אותם באופן מיטבי במסגרות אליהם יפנו בעתיד. המלצה זו נועדה ליישום בתוך עולם הישיבות והיא מחייבת שיתוף פעולה מצדם של רבנים וראשי ישיבות חרדים.

5.7. שיפור וחיזוק מערכים חינוכיים וטיפוליים בישיבות: הכשרת כוח אדם ושיפור תשתיות

בשנים האחרונות גדל משמעותית מספר המטפלים ובעלי המקצוע בתחום בריאות הנפש בקהילה החרדית. לא מעט פסיכולוגים, עובדים סוציאליים, פסיכותרפיסטים ומטפלים שונים סיימו את לימודיהם באקדמיה ובמסגרות מכשירות ונכנסו לקהילה תוך הרמת רף המקצועיות בטיפול המקובל בקהילה החרדית. קהל יעד אחד שלא זוכה ליהנות מהטוב הזה, אלו תלמידי הישיבות. הישיבות בהיותן מסגרות שמרניות המקפידות על עיסוק בתכנים תורניים מבלי לפתוח צוהר לנושאים נוספים, טרם אפשרו כניסתם של בעלי מקצוע אל תוככי הישיבות כדי שייסיעו לבחורים הנזקקים לכך. מכיוון שהישיבות הן מסגרת כלל-חרדית ויש בהן בחורים ממגוון קהילות, אוכלוסיות, רמות וצרכים שונים, הרי שהיעדרם של אנשי הטיפול, כמו גם היעדרם של אנשי חינוך כמו יועצים חינוכיים והעדר כמות מורים מספקת, גורמות לכך שבחורים רבים 'נופלים בין הכיסאות' ואין מי שיתן להם מענה הולם ומקצועי.

כדי לעודד תהליכים אלו ניתן לבחון אפשרות למימון ותקצוב ממשלתי נוסף, מפוקח ומבוקר על ידי משרד הרווחה וגופי סמך שלו, להשמת כוח אדם טיפולי חרדי במסגרות ישיבתיות שבהן למעלה משליש מהתלמידים מתקשים בלימודיהם. מסלולי תמיכה רגשיים וטיפוליים שיינתנו בכלל המוסדות בהם יש שיעור מסוים של תלמידים בעלי קשיים לימודיים ואישיים שונים, עשוי לצמצם את התיג השלילי הקיים שיש לשיבות גדולות רכות.

הכשרת כוח אדם טיפולי שיתן מענה ייחודי וממוקד לבני הישיבות, כמו גם הכנסת אנשי צוות נוספים כמו יועצים חינוכיים, רכזי שיכבה ודמויות חינוכיות נוספות, תאפשר לתת מענה לכלל התלמידים. מחנכים וראשי ישיבות חרדיים מחויבים לחזק ולשפר את כוח האדם החינוכי שלהם מבלי לפגוע בצביון הייחודי של הישיבות הגדולות. צעד זה מחויב המציאות וטוב שעה אחת קודם.

5.8. סבסוד והטמעת פלטפורמות ללימודים מקוונים

ישנם כיום מספר ערוצי למידה מקוונים המותאמים לציבור החרדי המאפשרים למעוניינים בכך ללמוד קורסים אקדמאים ולהעמיק ידע בסיסי במתמטיקה, אנגלית ומדעים. אחד מהבולטים בהם הוא מיזם ואתר "אשכולות": מרחב ידע מקוון המאפשר ללומדים להרחיב אופקים ולהתכונן למבחני מיון שונים (מבחני מימ"ד ואמירים). מסלולי הלימוד המקוונים מסובסדים וחלקם מלווים גם במנטורינג פדגוגי המאפשר התקדמות בהתאם ליעדים והישגים. אנו סבורים כי יש להעצים ולחזק מסלולים אלו באמצעות תקציבים ממשלתיים, שהינם פרי של יוזמה פרטית וניתנים ברובם ללא תשלום, ולאפשר את הנגשתם המרבית לתלמידי ישיבות המעוניינים לרכוש ידע בסיסי ולהשתלב במסלולי לימוד שונים. רתימת משאבים ותקציבים ממשלתיים לשם כך עבור **פיתוח, והפצה של קורסים ומסלולי לימוד נוספים וסבסוד מתרגלים** ומלווים בעלי הכשרה וניסיון בהוראה מקוונת, תסייע לשפר ולחזק מסלולי לימוד מקוונים אלו ונוספים ולהביאם לכדי מיצוי מול אוכלוסיות היעד של תלמידי הישיבות הזקוקים להשלמת ידע בסיסי שלא נלמד במסגרת הישיבה.

5.9. לימודי חוץ וגמישות בשעות הלימוד

בהמשך לכך וכמסלול מקביל נרחב (באופן יחסי להצעה הקודמת) מרבית המוסדות המאפשרים ללמוד להשלמת לימודי יסוד ולימודי מקצוע, מקיימים את לימודיהם בשעות הבוקר או אחר הצהריים, שעות בהן תלמידי הישיבות שוקדים על תלמודם. הקמת מסגרות שיאפשרו לימודים בשעות הערב, בהם בני הישיבות יכולים יותר להיעדר מהישיבה וללמוד, עשויה להביא למספר לומדים גדול בהרבה. בנוסף, פלטפורמות לימוד דיגיטליות ו/או מוסדות פיזיים שאינם נמצאים באזורים הקרובים לישיבות או לאזורי מגורים חרדים, עשויים לאיים פחות על התלמידים ולאפשר להם ללמוד תוך כדי לימודיהם בישיבה.

מקורות

אגף בכיר למוסדות תורניים, משרד החינוך, חוזר שנה"ל תשפ"ג 2022-2023.
https://meyda.education.gov.il/files/mt/hozer_pg.pdf

- אטקס, עמנואל, טיקוצינסקי, שלמה. (2004). **ישיבות ליטא – פרקי זיכרונות**. המרכז לחקר תולדות ישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- איתן, אהרון. (2021). **חרדיות ישראלית: אידיאולוגיה, ריאליה, זכויות אדם**. ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות.
- בראון, בנימין. (2017). **מדריך לחברה הישראלית: אמונות וזרמים**. תל אביב: עם עובד.
- בראון, בנימין. (2021). **חברה בתמורה: מבנים, ותהליכים ביהדות החרדית**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- גונן, עמירם, כהן, בצלאל, הוון, אליעזר. (2018). **פוטנציאל הביקוש ללימודים בישיבות תיכוניות חרדיות**. ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות.
- גורדון, גבריאל, (2023). **עולם הישיבות הגדולות מול עולם התעסוקה בנתונים**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- זוסמן, נעם, זופניק, אברהם. (2021). **הורדת גיל הפטור לגברים חרדים והשפעתה על היצע עבודתם ועל משתני תוצאה נוספים**. חטיבת המחקר, בנק ישראל.
- זיכרמן, חיים, כהנר לי. (2012). **חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- חקק, יוחאי. (2005). **בין קודש לתכל'ס: גברים חרדים לומדים מקצוע**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- טיקוצינסקי, שלמה. (2016). **למדנות, מוסר ואליטיזם: ישיבת סלבודקה מליטא לארץ ישראל**. ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- כהנר, לי. (2020). **החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- לופו, יעקב. (2007). **ההתנגדות החרדית לישיבות תיכוניות חרדיות**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- לופו, יעקב, מלחי, אסף. (2012). **יחסם של תלמידי ישיבות חרדים ללימודים כלליים ולימודי מקצוע**. מנהל מחקר וכלכלה, משרד התעשייה והמסחר.
- לוי, יגיל. **מצבא העם לצבא הפריפריות**. ירושלים: כרמל.
- ליאון, נסים. (2014). **חברת הלומדים – יש עתיד? אקדמות, כ"ט, 129-144**.
- מלאך, גלעד. (2021). **מה צעירים חרדים חושבים על הורדת גיל הפטור**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מלאך, גלעד, כהנר לי. (2022). **שנתון החברה החרדית 2022**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

- מלחי, אסף. (2020). **חנוך לנער על פי דרכו: מסגרות חינוך חלופיות לנערים חרדים**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מלחי, אסף. (2021). **פריפריות במזים: מן השוליים לצבא ובחזרה**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- פלסנר, יוחנן, מלאך, גלעד. (2021). **גיל הפטור לגיוס חרדים חייב לרדת ל-21**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- פרידמן, מנחם. (1983). **חברה ודת: האורטודוקסיה הלא-ציונית בארץ ישראל תרע"ח-תרצ"ו**. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- פרידמן, מנחם. (1991). **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות.
- פרידמן, מנחם. (2001). **חברה במשבר לגיטימציה: הישוב האשכנזי הישן 1900-1917**. ירושלים: מוסד ביאליק.
- צינוביץ, משה. (1972). **עץ חיים: תולדות ישיבת וולוז'ין, מוריה, חיה, תלמידיה ותורתה**. תל אביב: מור
- קפלן, קימי, שטדלר, נורית. (2003). **מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחברה**. ירושלים: מכון ון ליר.
- שטמפר, שאול. (2005). **הישיבה הליטאית בהתהוותה**. ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.
- שפיגל, אהוד. (2011). **ותלמוד תורה כנגד כולם: חינוך חרדים לבנים בירושלים**. ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

נספח: שאלון לצעירים חרדים

שלום לך!

השאלון שלפניך נועד לעמוד על המאפיינים והצרכים שלך ועל המגמות המאפיינות צעירים חרדים בגילאי 18-25, במטרה להבין טוב יותר כיצד ניתן לגבש מענה מיטבי לצעירים חרדים.

אנו מודים לך על הסכמתך למלא את השאלון, ונשמח מאוד אם תענה על כל השאלות. נדגיש כי שאלון זה הנו אנונימי לחלוטין ומשמש לצרכי מחקר בלבד, ולא יעשה בו שום שימוש אחר.

בכל נושא הקשור לשאלון ניתן לפנות אל ד"ר אסף מלחי בכתובת:
Malchi.asaf@gmail.com

תודה על זמנך!

1. בן כמה אתה? _____
2. לאיזו קהילה אתה שייך?
  1. ליטאי
  2. חסידי
  3. ספרדי
  4. חרדי מודרני
  5. חרדי חוצניק
  6. הפלג הירושלמי
  7. העדה החרדית
  8. ברסלב
  9. חב"ד
  10. אחר _____
3. מהו תחום עיסוקו העיקרי של אביך?
  1. אברך
  2. עוסק במקצועות קודש (ר"מ, מ"צ, משגיח כשרות, שוחט, ועוד)
  3. עובד בתחום ההוראה והחינוך בתוך הקהילה החרדית
  4. עובד במקום עבודה חרדי שלא בתחום החינוך או ההוראה
  5. עובד בסביבת עבודה מעורבת (עם עובדים חרדים ושאינם חרדים)
  6. עובד במקום עבודה שאינו חרדי (מרבית או כל העובדים אינם חרדים)
  7. אינו עובד / בפנסיה
  8. אחר, פרט _____
4. מה תחום העיסוק העיקרי של אמך?
  1. עקרת בית
  2. עובדת בסביבה חרדית בחינוך ו/או בהוראה
  3. עובדת בסביבה חרדית בתפקיד שאינו בחינוך ובהוראה

4. עובדת בסביבת עבודה מעורבת (עם עובדים חרדים ושאינם חרדים)
5. עובדת בסביבת עבודה כללית (לא חרדית, רוב או כל העובדים לא חרדים)
6. בפנסיה
7. אחר, פרט: _____

5. האם אחד או יותר מהוריך בעלי תשובה?

1. כן, שניהם
2. כן, רק אבא
3. כן, רק אימא
4. אף אחד מהם אינו בעל תשובה
6. באיזו עיר/יישוב אתה מתגורר? _____
7. כמה אחים ואחיות יש במשפחתך? _____
8. מהי המסגרת החינוכית בה אתה לומד?
  1. ישיבה גדולה רגילה
  2. ישיבה גדולה המאפשרת לעשות דברים נוספים מלבד ללמוד לימודי קודש
  3. ישיבה גדולה תיכונית-עיונית
  4. ישיבה גדולה מקצועית-טכנולוגית
  5. ישיבה גדולה לבעלי תשובה
  6. מסגרת לצעירים עובדים
  7. מסגרת לצעירים מטעם משרד הרווחה
  8. אינני במסגרת לימודית כלשהי
  9. אחר, פרט: _____

9. באיזו מידה אתה מרוצה מהמסגרת החינוכית בה אתה לומד כיום?

1. בכלל לא מרוצה
2. במידה די מועטה
3. במידה די רבה
4. במידה רבה מאוד

10. מהו מספר מסגרות הלימוד בהן למדת (מגיל הישיבה הקטנה ועד היום)?

1. שתי מסגרות (ישיבה קטנה אחת וישיבה גדולה אחת)
2. שלוש מסגרות של ישיבה קטנה / גדולה (עברתי ישיבה אחת)
3. ארבע מסגרות בישיבה קטנה / גדולה (עברתי שתי ישיבות)
4. למדתי ביותר מארבע מסגרות בישיבה הקטנה / הגדולה

11. בכל אחד מהתחומים הבאים, באיזו מידה חווית קשיים במסגרת הלימודים, הנוכחית?

לא רלוונטי עבורי	במידה רבה מאוד	במידה די רבה	במידה די מועטה	בכלל לא	
9	4	3	2	1	רמת הלימודים
9	4	3	2	1	משמעת
9	4	3	2	1	דרישות רוחניות
9	4	3	2	1	יחס הר"מים
9	4	3	2	1	יחסים חברתיים
9	4	3	2	1	בעיות עם המשפחה
9	4	3	2	1	קשיים בפרנסת ההורים
9	4	3	2	1	בריאותיים

12. האם בדרך כלל אתה משתף את הוריק בקשיים שלך?

1. אינני משתף אותם כלל
2. אני משתף אותם במידה די מועטה
3. אני משתף אותם במידה די רבה
4. אני משתף במידה רבה מאוד
5. אין לי קשר כלל עם הורי
6. אין לי הורים

12.1. (למי שענה 1-2 ו-5), מדוע אינך משתף את הוריק בקשיים שלך?

13. באיזו מידה הוריק מרוצים מהמסגרת החינוכית בה אתה לומד כיום?

1. בכלל לא
2. במידה די מועטה
3. במידה די רבה
4. במידה רבה מאוד
5. לא רלוונטי עבורי

14. איך היית מגדיר את מידת ההקפדה שלך על הנושאים הבאים?

רבה מאוד	די רבה	די מועטה	כלל לא/ מועטה מאוד	

4	3	2	4	לימודי קודש תורניים
4	3	2	4	קיום מצוות
4	3	2	4	אורח חיים חרדי
4	3	2	4	סגנון לבוש חרדי

15. האם רמתך הרוחנית כיום, בהשוואה לרמתך הרוחנית לפני 3 שנים, היא:

1. גבוהה יותר
2. שווה/דומה לזו שלפני 3 שנים
3. נמוכה יותר
4. אינני זוכר / אינני יודע

16. ומהי רמתך הרוחנית בהשוואה לזו של אביך:

1. רמתי הרוחנית גבוהה יותר מזו של אבי
2. רמתנו הרוחנית שווה/ דומה
3. רמתי הרוחנית נמוכה מזו של אבי
4. לא יודע

17. האם יש לך עיסוקים נוספים מלבד לימודיך התורניים בישיבה? (ניתן לסמן יותר

מתשובה אחת)

1. לא, אני רק לומד
2. כן, אני מתנדב בארגוני חסד/הצלה
3. אני מתנדב ועובד במקביל
4. כן אני עובד לעיתים רחוקות ובאופן מזדמן בלבד
5. כן אני עובד לעיתים קרובות
6. כן אני עובד באופן קבוע
7. אחר: _____

18. למי שמתנדב: כמה שעות בשבוע אתה מתנדב בממוצע _____

19. למי שעובד: כמה שעות בשבוע אתה עובד בממוצע _____

20. למי שעובד: מהו התפקיד שלך בעבודה _____

21. להערכתך, כמה מחבריך הקרובים ימשיכו ללמוד כאברכים שנים רבות לאחר נישואיהם?

1. הרוב הגדול
2. קצת יותר מחצי

3. קצת פחות מחצי
4. מעטים
5. לא יודע

22. להערכתך, כמה מאלו שלא יישארו ללמוד במסגרת תורנית, יפנו בשנים הקרובות לרכוש מקצוע במסגרת לימודי תעודה?

1. הרוב הגדול
2. קצת יותר מחצי
3. קצת פחות מחצי
4. מעטים
5. לא יודע

אנא ציין - מדוע?

23. להערכתך, כמה מאלו שלא ימשיכו בלימודים תורניים יפנו ללימודים אקדמאיים (במכללה או באוניברסיטה)?

1. הרוב הגדול
2. קצת יותר מחצי
3. קצת פחות מחצי
4. מעטים
5. לא יודע

אנא ציין מדוע?

24. האם תרצה או לא תרצה לרכוש בעתיד ידע על שוק העבודה שסייע לך להשתלב במקומות עבודה?

1. בטוח שארצה
2. חושב שארצה
3. חושב שלא ארצה
4. בטוח שלא ארצה
5. לא יודע

25. באיזו מידה, להערכתך, יתמכו בך הוריך אם תחליט לסיים את לימודיך בישיבה ולפנות ללימודי חול טרם חתונתך?

1. בכלל לא
2. במידה די מועטה
3. במידה די רבה
4. במידה רבה מאוד

מהי רמת שליטתך במקצועות הבאים:

26. קריאה באנגלית

1. לא יודע כלל 2. חלש 3. בינוני 4. טוב מאוד

27. ניהול שיחה באנגלית

1. לא יודע כלל 2. חלש 3. בינוני 4. טוב מאוד

28. מתמטיקה

1. לא יודע כלל 2. חלש 3. בינוני 4. טוב מאוד

29. שימוש במחשב

1. לא יודע כלל 2. חלש 3. בינוני 4. טוב מאוד

30. יכולות כתיבה וניסוח בעברית

1. לא יודע כלל 2. חלש 3. בינוני 4. טוב מאוד

31. על סולם שבין 1=כלל לא ל-5=במידה רבה מאוד, באיזו מידה להערכתך, כל אחד מהמקצועות הבאים מועדף (אטרקטיבי) בקרב בחורי ישיבות שיוצאים לעבוד לפרנסתם?

5	4	3	2	1	
☐	☐	☐	☐	☐	חינוך והוראה
☐	☐	☐	☐	☐	מחשבים (תכנות ובדיקת תוכנה)
☐	☐	☐	☐	☐	עבודה פיזית (חשמלאות אינסטלציה, שיפוצים...)
☐	☐	☐	☐	☐	מלאכות קודש (סת"ם, שחיטה וכד')
☐	☐	☐	☐	☐	משפטים ועריכת דין
☐	☐	☐	☐	☐	בנקאות
☐	☐	☐	☐	☐	חשבונאות / הנהלת חשבונות
☐	☐	☐	☐	☐	רפואה ו/או מקצועות טיפוליים
☐	☐	☐	☐	☐	עבודה סוציאלית / פסיכולוגיה
☐	☐	☐	☐	☐	פקידות בשירות המדינה
☐	☐	☐	☐	☐	כלכלה והשקעות פיננסיות
☐	☐	☐	☐	☐	טכנאות אלקטרוניקה, ניהול רשתות עיבוד שבבי
☐	☐	☐	☐	☐	תפקידי ניהול
☐	☐	☐	☐	☐	שירות בצה"ל
					אחר
					פרט:

32. הממשלה מתכננת להוריד בקרוב את גיל הפטור לשירות צבאי מגיל 24 לגיל 21. להערכתך, באיזו מידה שינוי זה יאפשר לך להשתלב בעולם העבודה בשלב

מוקדם יותר בחיך?

1. בכלל לא (לא מעוניין לעבוד בשנים הקרובות)
  2. במידה די מועטה
  3. במידה די רבה
  4. במידה רבה מאוד
- במידה ולא, אנא ציין – מדוע?
-

33. לאיזו סוג של עזרה או סיוע אתה זקוק כדי להכין את עצמך טוב יותר לעתיד?
(ניתן לסמן יותר מתשובה אחת)

1. אינני זקוק לעזרה או סיוע
2. למצוא מסגרת ישיבתית/ חינוכית מתאימה
3. למצוא מקצוע מעניין שאוכל להשתלב בו ולהתפרנס ממנו בכבוד בעתיד
4. למצוא עבודה כלשהי כעת
5. להשלים בגרויות
6. לקבל דמי קיום כדי ללמוד מקצוע
7. חיזוק הקשר עם ההורים
8. מציאת שידוך
9. מישהו שיוכלו להתייעץ אתו בנושאים שונים
10. אחר: _____

34. כיצד אתה רואה את עצמך בעוד חמש שנים?

1. חרדי אברך יום שלם
2. חרדי אברך חצי יום / עובד חצי יום
3. חרדי עובד במקום חרדי
4. חרדי עובד במקום שאינו חרדי
5. לא אהיה חרדי
6. לא יודע

35. לסיים, לדעתך לאלו עוד צרכים וכלים זקוקים בחורים בני גילך, שאינם בנמצא בעבורם כיום?
_____

תודה רבה על שיתוף הפעולה